Finanční podpora rodin s dětmi v České republice v evropském kontextu

Eva Mitchell

Praha 2010
Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Finanční podpora rodin s dětmi v České republice v evropském kontextu

Finanční podpora rodin s dětmi v České republice v evropském kontextu

Eva Mitchell

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i.
Praha 2010

Práci recenzovali:
Prof. PhDr. Ivo Možný, CSc.
PhDr. Anna Šťastná

Autorka:
Eva Mitchell

Monografie je součástí řešení projektu „Srovnávací analýza rodinných politik v zemích střední a východní Evropy. Využití metody modelových rodin". Projekt s dobou řešení 2009–2011 podporuje Grantová agentura Akademie věd ČR, evidenční číslo projektu KJB700280901. Publikace byla vydána za finanční podpory Výzkumného záměru Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., „Sociologická analýza dlouhodobých sociálních procesů v české společnosti v kontextu evropských integračních politik, rozvoje znalostní společnosti, lidského, sociálního a kulturního kapitálu", č. AV0Z70280505.

© Sociologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i., Praha 2010.
ISBN 978-80-7330-183-5

Obsah

Úvod **7**

I. Teoretický rámec **11**

I.1 Sociální stát jako institucionální rámec rodinné politiky 11
I.1.1 Typologie sociálního státu a rodinné politiky 12
I.1.2 Pozice zemí střední a východní Evropy v typologiích sociální a rodinné politiky 19

I.2 Rodinná politika a sociální dávky 24
I.2.1 Kontext rodinné politiky 24
I.2.2 Reakce rodinné politiky na demografické a ekonomické změny 27

I.3 Podpora rodin v rámci daňového a dávkového systému ČR 31

II. Analytická část **37**

II.1 Mateřská dovolená a peněžitá pomoc v mateřství 37
II.1.1 Podmínky vyplácení peněžité pomoci v mateřství v ČR 37
II.1.2 ČR v porovnání s vybranými evropskými státy 38
II.1.3 Shrnutí 51

II.2 Porovnání výše a struktury finanční podpory adresované rodinám s dětmi 52
II.2.1 Zdroje dat a metodický postup 53
II.2.2 Nástin prorodinných opatření zahrnutých v CBP 59
II.2.3 Vybrané modelové rodiny 61
II.2.4 Variabilita výše CBP v závislosti na příjmu, složení rodiny a počtu dětí 71
II.2.5 Pořadí zemí podle celkové hodnoty CBP 79
II.2.6 Typologie zemí podle zaměření CBP 82
II.2.7 Shrnutí 86

II.3 Průměrná mezní daňová sazba a náhradový poměr 87
II.3.1 Průměrná mezní daňová sazba 88
II.3.2 Náhradový poměr 90

II.4 Vztah mezi výší CBP a vybranými socioekonomickými ukazateli 92

II.5 Shrnutí 104

Závěr **107**

Conclusion **111**

Literatura **115**

Přílohy **121**

Abstrakt **127**

Abstract **129**

Rejstřík **131**

Seznam tabulek a grafů **135**

Úvod

Rodina je jedním ze základních pilířů státu. Skrze svou podobu, podobu vztahů uvnitř ní samé a míru své nezávislosti, flexibility a otevřenosti ovlivňuje strukturu společnosti. Přes historické pokusy nahradit funkci nukleární rodiny státem či jinými formami kolektivity, zůstává rodina s dětmi[1] společensky nezastupitelnou institucí. Je základním kamenem a předobrazem občanské společnosti, předáváním pravidel soužití ve společnosti přispívá k podobě sociálního a právního řádu a hodnotami v ní zakotvenými a svou velikostí ovlivňuje ekonomickou a sociální prosperitu státu. Pokud má tedy společnost jako celek prospívat, je důležité, aby byla rodina jako instituce podporována a oceněna. V perspektivě životních cyklů rodiny je podstatné naplnění „tradičních" funkcí rodiny (reprodukční, výchovné a pečovatelské) a jejich vyvážení s „moderními" rolemi jejích členů v oblasti pracovního a společenského uplatnění a s požadavky na rostoucí životní standard. Společenské vědy vedou v této souvislosti diskusi o proměnách instituce rodiny, o selhávání některých jejích funkcí, o problémech, které tím vznikají a o opatřeních, jež by měla rodinu jako sociální instituci podpořit. Sousloví sociální a rodinná politika se v současnosti skloňuje zejména v souvislosti s nízkou úrovní porodnosti a nárůstem podílu seniorů ve společnosti. Zda lze pomocí politických nástrojů mladé lidi dostatečně motivovat k tomu, aby zakládali rodiny či měli více dětí, je otázkou, na níž se názory napříč vědeckou obcí různí. Na jedné straně stojí příznivci teorií nevyrovnatelného poklesu porodnosti následkem ztráty životních jistot (teorie averze vůči riziku) a nedostatku ekonomických prostředků (teorie racionální volby). Druhá strana zastává názor, že jsme svědky pouze odkládání porodů do vyššího věku způsobeného změnou hodnot a atmosféry ve společnosti (teorie postmateriálních hodnot, teorie druhého demografického přechodu) a že, ačkoli je možné vhodnou rodinnou politikou v určitý okamžik přispět k rozhodnutí stát se rodičem, je prakticky vyloučeno, aby hmotné stimuly ovlivnily pro-rodičovské rozhodnutí u lidí, pro něž je momentální prioritou profesní uplatnění, flexibilní vztahy a maximální mobilita. Studie, které se fenoménem poklesu porodnosti zabývají v empirické rovině, docházejí často v závislosti na použité metodě ke zcela opačným závěrům [srovnej Gauthier 2002; Bradshaw, Finch 2002; Bradshaw 2005; Loužek 2003]. Jisté však je, ať už je realita jakákoli, že cesta ke zpomalení stárnutí populace se neobejde bez celospolečenské změny přístupu k rodinám s dětmi, jejíž součástí je i vhodná finanční intervence státu [McDonald 2002]. To, o co se státní sociální politika může pokusit, je podporovat již existující rodiny a umožňovat lidem v případě, že se

[1] Pojmem rodina (není-li specifikováno jinak) se v této práci rozumí rodina s dětmi.

rozhodnou rodinu založit, naplnit tuto jejich svobodnou volbu. V současné době to především znamená ulehčovat sloučení pracovního a rodinného života rodičů (zejména matek)[2], pokusit se změnit diskurz o genderových rolích uvnitř rodiny (teorie rovnosti pohlaví) [blíže viz McDonald 2002] a zmírňovat ekonomické dopady výchovy dětí na rodinu[3]. Součástí této role sociální politiky, která „umožňuje" a „oceňuje", je efektivní a důstojná finanční podpora rodin s dětmi.

Předkládaná studie se analýzou systému peněžité podpory rodinám s dětmi v sedmnácti zemích Evropy v roce 2004 snaží zjistit, jak se nové socioekonomické a demografické výzvy odrazily v rodinné politice těchto zemí. Prioritním cílem je pak odhalit, jak si v oblasti finanční podpory rodin s dětmi stojí v porovnání s ostatními evropskými zeměmi Česká republika a kterým z těchto zemí je v současné chvíli svým pojetím této podpory nejpodobnější. Které formy rodinného soužití jsou nejvíce podporovány? Dotuje český sociální systém spíše tradiční rodiny, nebo upřednostňuje zaměstnanost matek? Jak si v porovnání s jinými státy Evropy stojí čeští samoživitelé? Je česká rodinná politika zaměřena na stejné typy rodin jako rodinná politika Slovenska? Sledují tyto dvě země stále podobnou linii? Na tyto a další otázky se studie snaží nalézt odpovědi pomocí metody modelových rodin, která umožňuje vypočíst, jak vysokou finanční výpomoc poskytuje stát čistým rodinným domácnostem různých příjmových úrovní a složení. Rozdíl mezi výší čistého příjmu rodiny s dětmi v porovnání s čistým příjmem bezdětného páru se shodným příjmem ze mzdy, tvoří jakýsi balíček finanční podpory adresovaný specificky dětem v rodině. Tento souhrn finanční pomoci je ve studii ve zkratce označován jako CBP (z anglického Child Benefit Package).

Práce je rozdělena do dvou hlavních celků. První část nastiňuje teoretický rámec problematiky sociálních systémů a rodinné politiky, neboť variabilita struktury a výše CBP v různých modelových rodinách je determinována typem sociálního systému a zaměřením rodinné politiky v každém státě. Druhá, analytická část se skládá z několika podkapitol. První samostatná kapitola je věnována pro-

2 V průmyslově vyspělých zemích mají ženy v současné době ve vzdělání a v zaměstnání téměř shodné příležitosti jako muži. Tyto příležitosti jsou však často citelně oslabeny v momentě, kdy mají děti. Výsledkem je omezování počtu dětí ze strany žen a následně nízká úroveň plodnosti [Esping-Andersen 1996b; Chesnais 1996].

3 Obvykle se uvádí, že velkým problémem omezujícím plození dětí je nemožnost získat vlastní adekvátní bydlení a ohodnocení adekvátními příjmy [srov. Rabušic 2001: 229]. Ekonomické důvody jsou značnou částí vědecké demografické obce posuzované jako ty nejzávažnější. Podle jednoho z výzkumů prováděného mezi mladou populací deklarovali mladí lidé tento faktor jako naprosto prioritní [Hamplová 2000]. Jiné výzkumy však důležitost tohoto faktoru zpochybňují. Ostatně adekvátní výše příjmu je velmi subjektivní otázka, která záleží mimo jiné i na tom, z jaké socioekonomické vrstvy mladí lidé pocházejí.

blematice peněžité podpory v mateřství, jež je důležitou součástí finanční podpory rodin. Druhá kapitola obsahuje samotný rozbor CBP a definuje zdroje dat, metodu použitou v analytické části a proměnné použité v analýze a pomocí faktorové a klastrové analýzy zjišťuje, které země jsou si zaměřením finanční podpory rodinám nejvíce blízké. Třetí kapitola analyzuje v krátkosti vliv CBP na motivaci rodičů vstoupit na trh práce a zabývá se mezní daňovou sazbou a poměry náhrady. Čtvrtá část zkoumá, zda CBP souvisí s vybranými sociálně-ekonomickými ukazateli. Textová část studie je pro přehlednost doplněna grafy a tabulkami. Další tabulky s relevantními daty a informace o vybraných opatřeních sociální politiky ČR je také možno nalézt v oddílu příloh.

I. Teoretický rámec

I.1 Sociální stát jako institucionální rámec rodinné politiky

Vymezit pojem sociální stát není jednoduché. Je nutné mít na paměti, že v definici je nutné zahrnout všechny modifikace, od jeho liberální formy po typ sociálněmokratický, a vzít v úvahu i přechodné podoby. M. Večeřa [1996] po uvážení všech výše zmíněných kritérií cituje definici M. Potůčka: „(…) sociální stát je takový stát, v němž se v zákonech, ve vědomí a postojích lidí, v aktivitách institucí a v praktické politice prosazuje myšlenka, že sociální podmínky, v nichž lidé žijí, nejsou jen věcí jednotlivců či rodin, nýbrž věcí veřejnou“ a doplňuje: „(můžeme ho vymezit jako) stát, ve kterém demokraticky organizovaná moc prostřednictvím sociálního zákonodárství a činnosti státních orgánů a institucí:

1. Garantuje základní příjem pro každého jedince a rodinu na úrovni životního minima.

2. Poskytuje sociální dávky umožňující předejít, zmírnit nebo překonat sociální rizika možných událostí s cílem zajistit přiměřenou úroveň sociálního zabezpečení a sociální suverenity jednotlivce.

3. Zajišťuje poskytování veřejných sociálních služeb odpovídající úrovně pro všechny jedince bez ohledu na jejich sociální status.“

Podobně také Giddens chápe podstatu sociálního státu jako kontrolu řízení rizik, jimž je dnes člověk vystaven, a dodává, že legitimita dnešních států je do značné míry závislá na tom, jak dalece je tato kontrola rizik účinná [cit. dle Mareš 2000: 72]. Sociálním rizikům jsou lidé v současné době vystaveni více než v minulosti. Člověk jako jedinec čelí nástrahám modernity, protože ztratil své tradiční sociální sítě podpory, a stal se tak závislým na pracovním trhu, na svém vzdělání a v neposlední řadě právě na formách podpory ze strany institucí sociálního státu. Rodina již dávno není soběstačná jednotka a role státu jako instituce poskytující sociální ochranu jedincům uvnitř i vně rodin je nezastupitelná.

Podoba státní podpory rodinám se začala v Evropě formovat zejména od 40. let 20. století, i když některé země, jako například Rakousko, Francie a Itálie, začaly poskytovat rodinné přídavky už v letech dvacátých, respektive třicátých [Večeřa 1996: 59]. Příklon k politice státního intervencionismu byl dramaticky urychlen hospodářskou krizí 30. let. Období do 2. světové války přineslo rozvoj a snahy o unifikaci sociálního zákonodárství a sociální politika se stala aktuální a sociálně citlivou [Večeřa c.d.: 62]. Po druhé světové válce pak byly položeny základy moderních sociálních států[1] – byly vytvořeny základní sociální instituty

1 Z angl. *welfare state*; česky též *stát blahobytu* či *stát veřejných sociálních služeb*.

a základní sociální legislativa. Díky rychlému růstu životní úrovně a sociálního zabezpečení občanů lze o druhé polovině let šedesátých a počátku let sedmdesátých hovořit jako o *zlatém věku* sociálního státu. Tato bezstarostná etapa byla ukončena ropnou krizí 70. let a následnou krizí fiskální. Růst veřejných výdajů začal značně přesahovat objektivní hospodářské možnosti států a sociální systémy se postupně dostaly do problémů, které se v podstatě dodnes nepodařilo překonat. Nyní se hledá cesta, jak zefektivnit funkci sociálních programů a jak redukovat výdaje bez drastického snížení životního standardu občanů.

I.1.1 Typologie sociálního státu a rodinné politiky

Způsob, jakým stát v rámci své sociální politiky zajišťuje občanům sociální ochranu, může mít mnoho podob. Některé země intervenují pouze v nejnutnějším případě, některé poskytují podporu občanům plošněji. Některé státní programy se více zaměřují na ochranu stárnoucí populace, některé na ochranu mladých rodin. V rámci rodinné politiky je možno zaměřit se na podporu tradiční, úplné rodiny nebo naopak nedělat mezi složením rodiny rozdíl atd. Existuje tedy řada forem sociálního státu, z nichž některé sdílejí podstatné charakteristiky, které umožňují uspořádat sociální státy do typologií. Jednou z nejznámějších a nejvíce přejímaných i kritizovaných je typologie dánského sociologa Gøsty Esping-Andersena, jejímž základním kritériem je uspořádání vztahů mezi státem, trhem a rodinou. Přestože tato typologie nebyla vytvořena primárně s ohledem na rodinnou politiku, poskytuje pro její analýzu vhodný referenční rámec, a je proto v této studii použita jako výchozí bod.

Hlavní myšlenkou Esping-Andersenovy teorie je, že sociální státy se na základě uspořádání vztahu mezi státem, trhem a rodinou dělí na tři typy. Při tvorbě teorie použil autor celou řadu indikátorů vztahujících se jak k institucionálnímu složení, tak k výsledkům intervence sociálních systémů. Nejdůležitější kategorizující kritérium této typologie sociálních států je založené na míře, do jaké stát snižuje závislost občana na trhu práce, tj. míře, do jaké stát garantuje právo občana neúčastnit se trhu práce, aniž by to vážně ohrozilo jeho živobytí. Typem sociálního státu neboli welfare režimem[2], Esping-Andersen rozumí „institucionální ustanovení a pravidla, která řídí a ovlivňují: rozhodování v oblasti sociální politiky, sociální výdaje, definici (sociálních) problémů, a dokonce i strukturu nabídky a poptávky obyvatel po sociálním blahobytu“ [Esping-Andersen 1990: 80]. Exi-

2 V české literatuře se hovoří o typu sociálního státu, welfare režimu nebo typu státu blahobytu. Všechny tyto pojmy jsou v textu používány jako synonyma.

stence welfare režimů pak podle něj implikuje, že „sociální programy, reformy, sociální diskurz a rozhodovací procesy se odvíjí v rámci historické institucionalizace, která se v jednotlivých zemích liší“[3] [ibid.].

Esping-Andersen vycházel při konstrukci typologie z odpovědí na následující tři základní otázky:

1) Do jaké míry jsou služby a státní podpora dostupné pro občany, aniž by stát zjišťoval, zda občané podporu potřebují, zda si platí pojištění, nebo aniž by požadoval od občanů dokumentaci o zaměstnání. Jinými slovy: do jaké míry je sociální služba sociálním právem, do jaké míry má člověk zajištěn životní standard nezávisle na své pozici na trhu práce.
2) Do jaké míry přispívá systém zdanění a podpory k nerovnostem ve společnosti, k uchování existující sociální stratifikace či k redistribuci zboží a služeb směřující k rovnosti. Tj. jaký systém stratifikace je sociálním systémem nastolován; jak široká či úzká je solidarita ve společnosti; zda mají občané rovná sociální práva nezávisle na svém sociálním statutu.
3) Do jaké míry závisí výše a vyplácení důchodu na státu či na zaměstnavatelích či na tržním systému. Které služby a v jakém poměru jsou v rámci sociálního systému poskytované státem a trhem. Jinak řečeno: do jaké míry jsou ve společnosti uspokojovány sociální potřeby obyvatel skrze státní sociální politiku nezávisle na aktivitě trhu či rodiny.

První okruh otázek určuje míru dekomodifikace, druhý pak typ stratifikace. Posledním určujícím kritériem je vztah mezi státem a trhem (strukturální nexus), který poskytuje strukturální kontext pro dekomodifikaci a stratifikace v sociálním státě [Esping-Andersen 1990: 80]. Dimenze dekomodifikace, stratifikace a strukturálního nexu jsou základními pilíři Esping-Andersenovy teorie.

Dekomodifikaci měří Esping-Andersen indikátory, jako jsou poměry náhrady a podmínky vyplácení výsluhové penze, nemocenských dávek a dávek v nezaměstnanosti. Tyto indikátory poté agreguje do kompozitního skóre, na jehož základě identifikuje tři typy sociálního státu. Skandinávské země dosahují nejvyššího skóre, anglosaské nejnižšího a kontinentální státy se pohybují někde mezi těmito dvěma extrémy.

Stratifikaci měří autor pomocí indikátorů korporativismu, etatismu, univerzalismu, požadavků na testování příjmů, výše soukromých výdajů na zdravotní péči a rovnosti přístupu k sociálním dávkám. Výsledkem jsou opět tři režimy odlišené na základě konzervativních, liberálních a socialistických atributů [Esping-

3 Vlastní překlad.

-Andersen 1990: 74]. Esping-Andersen je jedním z mála autorů, kteří se problematiky vztahu mezi sociální politikou a sociální stratifikací dotkli. Jak již bylo předesláno, sociální stát není podle Esping-Andersena jen mechanismem, který intervenuje do struktury nerovností, popř. ji koriguje, ale „sám o sobě je už jistým systémem rozvrstvení" [cit. dle Večerník 1998: 40]. Autor ukazuje, jak se různé režimy sociálního státu utvářely a rozvíjely a jak byly podporovány různými společenskými třídami. Sociálnědemokratický systém prosazuje rovnost statusu a zároveň slouží středním vrstvám tím, že jim poskytuje sociální zabezpečení. Liberální stát se orientuje na podporu individualismu, omezuje zásahy státní sociální politiky a v podstatě rozděluje obyvatelstvo na většinu opírající se o pojištění a menšinu odkázanou na stát a sociální podporu. Konzervativní stát je v reakci na individualizaci zapříčiněnou trhem a průmyslem zaměřen na uchování statusových rozdílů [Večerník 1998: 40].

Třetím pilířem Esping-Andersenovy teorie je *poměr mezi soukromě a veřejně poskytovanými službami, vztah mezi státem a trhem*. Na základě poměru mezi soukromými a státními příspěvky do penzijního systému rozlišuje Esping-Andersen tři penzijní režimy: univerzalistický (dominance státních penzí; právo na dávky je dáno občanstvím, nezávisle na statutu či pozici na trhu), reziduální (hlavní roli hraje trh; státní sociální zabezpečení je marginalizováno) a korporativní (status je hlavním prvkem struktury penzijního systému; sociální zabezpečení se odvíjí od zaměstnaneckého statutu; obsahuje výhody pro státní zaměstnance) [Esping-Andersen 1990: 86].

Pozice jednotlivých zemí v každé z dimenzí určuje výslednou příslušnost země do jednoho ze tří Esping-Andersenových typů welfare režimu: sociálnědemokratického, liberálního nebo konzervativního. Hlavní charakteristiky každého z nich spolu s typickým představitelem shrnuje tabulka 1.

Tabulka 1: Charakteristiky welfare režimů

	Liberální	Sociálnědemokratický	Konzervativní
Role			
• rodiny	okrajová	okrajová	centrální
• trhu	centrální	okrajová	okrajová
• státu	okrajová	centrální	střední/podpůrná
Charakteristiky sociálního státu			
• převládající model solidarity	individuální	univerzální	korporativismus, etatistický
• kritérium k obdržení dávek	potřeba	občanství	status
• hlavní zdroj solidarity	trh	stát	rodina
• stupeň dekomodifikace	nejnižší	nejvyšší	vysoký (pro živitele rodiny)
Typický představitel	USA	Švédsko	Německo

Zdroj: [Esping-Andersen 1990, 1999].

Welfare režimy lze podle autora identifikovat jak na základě znalosti všech tří charakteristik, tak i na základě znalosti jedné každé z nich. Stačí nám tedy teoreticky pouze jeden z indikátorů, abychom mohli zařadit státní sociální systém do určitého welfare režimu [Esping-Andersen 1990: 88]. Poměr mezi soukromým a veřejným, stratifikační efekty a míra dekomodifikace jsou v každém welfare režimu silně korelovány. Teoreticky tedy nezáleží na tom, od kterého indikátoru welfare režimu výzkumník začne[4].

Původní Esping-Andersenova typologie z roku 1990 nebyla vytvořena s ohledem na rodinnou politiku a nebere v úvahu přístup státu k matkám (a ženám obecně) jako k zaměstnancům. Absence reflexe rozdílů ve způsobu, kterým sociální státy ovlivňují genderové vztahy ve společnosti, si vysloužila kritiku řady autorů, zejména z feministických pozic. Některé genderové kritiky zpochybňovaly rozdělení na pouhé tři druhy režimů vzhledem ke komplexitě a variabilitě postavení ženy v sociálním státu [Lewis 1997]. Jiné poukazovaly na to, že Esping-Andersenova typologie je postavena na kritériích, která opomíjejí gender jako takový, a volaly po definici zcela nových kritérií, která by zahrnovala i Esping-Andersenovu třídní dimenzi [Lewis 1992; Sainsbury 1996; Hobson 1994]. Další, méně radikální skupina kritik, přijala Esping-Andersenovu typologii jako uspokojující za předpokladu, že se stávající dimenze „zgenderují" a přidá se několik dalších „genderově sensitivních" dimenzí [Orloff 1993; O'Connor 1993]. Esping-Andresen totiž ve své typologii implikuje, že občané, jichž se týká, jsou muži participující na trhu práce a zcela opomíjí neplacenou práci žen v domácnosti. Logika jeho teorie předpokládá komodifikaci občana, tj. participaci občana na trhu práce. Jinak by tento občan nemohl být dekomodifikován. Neplacená práce v domácnosti není definována jako komodifikovaná, a tudíž ji ani nelze dekomodifikovat. Takto stanovená dekomodifikační kritéria však nejsou relevantní pro hodnocení rodinné politiky. Jak poukazují někteří autoři, matky by častokrát více profitovaly, kdyby měly práva, která je komodifikují, spíše než dekomodifikují, resp. která jim umožňují svobodně volit, zda jít, či nejít pracovat[5]. Lewis [1992] a další proto navrhli, aby rozdělení placené a neplacené práce v domácnosti bylo definováno na základě jiných kritérií, totiž na základě kontinua, na jehož jednom konci stojí „male breadwinner model" (muž jako hlavní

4 Nicméně někteří autoři poukázali na to, že Esping-Andersenova analýza závisí do značné míry na autorově úsudku [Shalev dle Powell, Barrientos 2004]. Výsledkem je, že analýzy komponent welfare režimů provedené později jinými badateli vyústily ve velmi rozdílně obsazené klastry států.

5 Kilkey [2000] používá výraz „genuine" choice, tedy „opravdová, svobodná" volba, ve smyslu toho, že děti těchto matek nebudou vystaveny riziku chudoby, ať už se matky rozhodnou jakkoli.

živitel rodiny) a na druhé „dual earner model“ (oba partneři pracují). „Dual-earner“ model je pak pokládán za nejvyšší stupeň genderové rovnosti.

Esping-Andersen zareagoval na tyto kritiky ve svých pozdějších pracích [Esping-Andersen 1999; Esping-Andersen et al. 2002], kde věnoval rodinné politice, roli žen ve společnosti a dopadům změn rodinných struktur na životní šance jednotlivců (zvláště žen) větší prostor. Svoji typologii obohatil o koncept defamilializace, který obsahoval to, co autor pokládal za genderově relevantní charakteristiku režimů sociálního státu. Defamilializace je podle Esping-Andersena [1999: 51] indikátorem toho, do jaké míry přebírá stát či trh od rodiny zodpovědnost za domácí práce a péči o rodinné příslušníky a měří ji čtyřmi indikátory:

a) státními výdaji na služby pro rodiny jako podílu z HDP,
b) hodnotou finančních příspěvků a úlev na daních pro rodiny s dětmi,
c) existencí a mírou dostupnosti služeb péče o děti,
d) existencí a mírou dostupnosti domácí péče o seniory.

S pomocí těchto indikátorů vytvořil Esping-Andersen tři typy státních rodinných politik, veskrze shodných s těmi typy režimů sociálního státu, které publikoval v roce 1990. Sociálnědemokratické státy podle Esping-Andersena vykazují vysoký stupeň defamilializace, zatímco u konzervativního, a především liberálního typu státu je tomu naopak.

Koncem 90. let navázal na Esping-Andersenovu typologii srovnávací analýzou vlivu jednotlivých typů sociálních států a jejich institucí (zejména institucí sociálního pojištění) na podobu třídních a genderových nerovností Walter Korpi [2000]. Porovnáním dat z 18 vybraných zemích došel k závěru, že v zemích, kde měly velký vliv světské konzervativní politické strany, se dají očekávat takové instituce sociálního pojištění, které pouze mírně korigují tržní procesy a tržně orientované politiky ve vztahu k pohlaví. Jejich důsledkem je buď tržně orientovaný model sociálního státu se sociální ochranou zaměřenou na cílovou populaci (tj. na chudé), anebo tržně orientovaný model s důrazem na systémy základní sociální ochrany (tj. statusová diferenciace je součástí dalších, třeba dobrovolných systémů). Na poli rodiny to znamená udržování sociální nerovnosti, a tedy klasické rodinné uspořádání. V zemích, kde se setkávají silné levicové politické tendence se snahou o snižování třídních nerovností prostřednictvím politických intervencí, pokračuje Korpi, naopak zesiluje trend rovnosti pohlaví. Tam tedy můžeme očekávat univerzalistická uspořádání s dvoukariérovou rodinou. V zemích, kde dominoval vliv církví, nalezneme velice pravděpodobně korporativistický model státu spojený se všeobecnou podporou rodiny jako instituce.

Každý model sociálního státu implikuje jinou strategii sociální politiky ve vztahu k rodině (tabulka 2). Zatímco *tržně orientovaná strategie* (anglosaské země) akcentuje roli trhu a pracovních příjmů a finanční provize rodině a její podporu minimalizuje (je indiferentní k rodině, která je privátní sférou života jednotlivců), model *obecné podpory rodiny* (zahrnuje kontinentální země, jakou jsou Německo, Rakousko, Francie a země Beneluxu) klade důraz na posílení manželství a soudržnosti rodiny a výchovu dítěte v rodině. Dosahuje toho zejména pomocí transferů (přídavků na děti), daňových úlev spojených s výchovou dětí a absencí pracovní aktivity ženy a konečně pomocí veřejných zařízení denní péče o starší děti. Tento model podporuje nukleární rodinu a instituci manželství a přitom konzervuje tradiční role i nerovnost mužů a žen v přístupu k sféře práce (spoléhá současně na rodinu jako na sociálně zabezpečující instituci). Model *podpory dvojího příjmu* (skandinávské země) usiluje o vyrovnání příležitostí mužů a žen na pracovním trhu – umožňuje sdílet výchovné povinnosti i muži, ale hlavně socializuje péči a výchovu dětí. Činí tak provozováním veřejných celodenních (i týdenních) zařízení pro nejmenší i větší děti, dobře placenou a většinou relativně delší mateřskou dovolenou, během níž se žena a muž střídají, a také veřejnými službami péče o seniory [Sirovátka et al. 2000: 54]. Svým působením tak tento model akcentuje nezávislost jednotlivců na rodině.

Tabulka 2: Vztah mezi modely sociálního pojištění a politikou ve vztahu k pohlaví a mezi třídní a genderovou nerovností (Korpi)

Země	Institucionální modely sociálního pojištění	Politiky ve vztahu k pohlaví	Třídní nerovnost	Genderová nerovnost
Velká Británie	základní potřeby	tržně orientované	vysoká	střední
Irsko	základní potřeby	obecná podpora rodiny	vysoká	vysoká
Nizozemsko	základní potřeby	obecná podpora rodiny	střední	vysoká
Dánsko	základní potřeby	obecná podpora rodiny	střední	nízká
Belgie	korporativistické	obecná podpora rodiny	střední	vysoká
Německo	korporativistické	obecná podpora rodiny	střední	vysoká
Itálie	korporativistické	obecná podpora rodiny	vysoká	vysoká
Francie	korporativistické	obecná podpora rodiny	vysoká	střední
Rakousko	korporativistické	obecná podpora rodiny	střední	střední
Finsko	všeobecné	dvoukariérová rodina	nízká	nízká
Norsko	všeobecné	dvoukariérová rodina	nízká	nízká
Švédsko	všeobecné	dvoukariérová rodina	nízká	nízká

Zdroj: [Munková et al. 2004].

Uvedené modely dosahují z hlediska výše uvedených funkcí různých výsledků, zejména co do eliminace celkové chudoby, a zvláště chudoby mladých lidí, dětí a neúplných rodin. V zemích zdůrazňujících obecnou podporu rodin je například zjišťována nejvyšší míra příjmové nerovnosti mezi muži a ženami.

Obě výše zmíněné typologie v podstatě dochází různou cestou k velmi podobným závěrům o umístění analyzovaných zemí v jednotlivých typech. Zatímco ale rozlišují pouze typy tři, dnes jsou nejčastěji rozlišovány čtyři typy sociálního státu a z něj odvozené rodinné politiky: typ liberální, konzervativní, sociálnědemokratický a jihoevropský[6] [Bonoli 1997; Esping-Andersen 1990, 1996b; Ferrera 1996; Gauthier 2002].

V *liberálním* typu sociálního státu jsou potřeby jeho obyvatel uspokojovány především prostřednictvím rodiny a trhu. Státní intervence do sociální oblasti jsou minimální a přicházejí na řadu až v momentě, kdy rodina a trh selhávají. Úroveň sociálních dávek je zaměřena pouze na základní existenční pokrytí potřeb, rodina je podporována převážně daňovými úlevami. Sociální dávky jsou poskytovány převážně na základě testování majetkových poměrů a jsou zaměřeny na klienty s nízkými příjmy. Sociální systém nechává prostor trhu, zejména v oblasti služeb péče o děti. Výsledkem takového postupu je minimalizace dekomodifikačního efektu[7] a relativní rovnost v nízké státní podpoře v opozici k tržně diferenciovanému blahobytu prosperující většiny. Nejtypičtějšími představiteli tohoto modelu jsou USA, Kanada a Austrálie, v Evropě pak Velká Británie[8] [Večeřa 1996: 65].

V *korporativistickém (konzervativním, bismarkovském)* typu sociálního státu je stát připraven nahradit trh coby zdroj sociálního zabezpečení. Je kladen důraz na zachování statusových rozdílů, a redistributivní působení je proto zanedbatelné. Systém se zaměřuje především na ochranu osob, které nejsou zaměstnány

6 Zatímco Esping-Andersen například pokládá welfare režimy fungující v zemích jižní Evropy za pouhou variantu liberálního sociálního státu, Bonoli [1997] a Ferrera [1996] oponují a propagují existenci čtvrtého, samostatného „latinského" či „jihoevropského" typu. Středomořské státy se od liberálních odlišují podle nich tím, že zaostávají ve všech charakteristikách sociálního státu. Na rozdíl od liberálního typu welfare režimu se spoléhají daleko více na tradiční instituce, jako je rodina a církev, než na trh. Systém sociální ochrany je zde vysoce fragmentarizovaný, některé sociální dávky jsou navzdory absenci instituce životního minima štědré (výsluhové penze, zdravotní služby dostupné pro každého na základě občanství) a v přístupu k sociálním dávkám hraje velkou roli klientelismus. Rodinné povinnosti a zaměstnání jsou v jihoevropských státech spíše v opozici, než že by byla snaha o jejich soulad.

7 Dekomodifikace znamená omezení působení volného trhu a jeho mechanismů při pohybu určitého zboží (např. pracovní síly na trhu práce).

8 Nutno podotknout, že v sociální politice Velké Británie se v posledních letech mnoho změnilo, především co se týče opatření zaměřených na zmírnění chudoby rodin s dětmi.

z důvodu zdravotního postižení, ztráty pracovního místa, odchodu do důchodu apod. Sociální dávky jsou závislé na době pojištění a výši odváděného pojištění. V tomto systému je podporována tradiční dělba rolí muže a ženy, kdy je žena ekonomicky závislá na muži, živiteli rodiny. Ženy mají pečovat o děti a domácnost, pracovat na zkrácený úvazek. Stát jen velmi málo umožňuje sladit zaměstnání a péči o rodinu, což má vliv na rodinné plány mladých lidí. Tento typ zastupují státy, jako jsou Rakousko, Německo, Francie a Nizozemsko. Francie se však svými pronatalitními opatřeními od klasických konzervativních zemí liší.

Sociálnědemokratický typ vychází ze zásad univerzalismu a dekomodifikace sociálních práv, které rozšiřuje i na střední třídy. Usiluje o rovnost minimálních potřeb. Jeden univerzální systém zahrnuje všechny vrstvy a třídy, ale dávky jsou odstupňovány podle obvyklých výdělků. Sociální zajištění je financováno především z daní. Na tomto typu sociálního státu jsou všichni závislí a všichni se podle předpokladu budou cítit zavázáni, aby na něj přispívali. Emancipační politika státu se vztahuje i na trh a tradiční rodinu. Tento režim je založený na vysokém zdanění populace, aktivní politice zaměstnanosti, vysoké participaci žen na trhu práce a štědré sociální politice. Zatímco v liberálním režimu se o skloubení pracovní a rodinné sféry stará trh, zde je to stát. Nejjednoznačnějšími státy spadajícími do tohoto typu jsou Švédsko a Norsko.

Konečně typ *prorodinně orientovaný (latinský)* se vyskytuje v Itálii či Španělsku. Svým nevměšováním je podobný režimu liberálnímu, na rozdíl od něho se však spoléhá na pomoc rodiny v ochraně svých členů proti ekonomickým a sociálním rizikům. Tím je také možné do jisté míry vysvětlit pozdější odchod mladých lidí z domácnosti rodičů. Ekonomická aktivita žen v těchto zemích je velice nízká, konflikt rodiny a zaměstnání je zde výrazný a napomáhá u mladých žen k odkladu či odmítnutí založení vlastní rodiny.

I.1.2 Pozice zemí střední a východní Evropy v typologiích sociální a rodinné politiky

Esping-Andersen do své typologie nezahrnul ani jednu ze zemí bývalého východního bloku. Ve svých novějších publikacích autor vyslovuje domněnku, že se tyto státy zařadí do jím vymezených tří typů welfare režimů [Esping-Andersen 1996a]. Mnoho sociálních vědců má však názor odlišný. V obecné rovině existují dvě základní kategorie teorií vývoje rodinných politik a sociálních států: teorie industrializace (*theory of industrialization*) a teorie aktérů (*actor-centered theories*) [Gauthier 2002: 454]. Teorie industrializace, také nazývaná evoluční či strukturně-funkcionalistická, tvrdí, že přechod k postindustriální ekonomice měl

za následek obtížnou slučitelnost sféry rodiny a práce, značnou nestabilitu zaměstnání a nástup nové chudoby, což dohromady (stejně jako v době industrializace) vedlo ke snahám státu ochraňovat rodiny s dětmi. Literatura vyzdvihující vztah mezi demograficko-ekonomickými změnami ve společnosti a podobou rodinné politiky vychází z předpokladů této teorie, která soudí, že shodné problémy vyvolají shodné reakce. Protože demografické a ekonomické změny jsou společné všem moderním státům, řadí se tato teorie do tábora konvergence rodinných a sociálních politik. Druhá skupina teorií je postavena na roli, kterou hrají různí společenští aktéři jako politické strany, lobbistické skupiny, národní vlády a další historické instituce ve vývoji sociálních států. Jako indikátory byly v těchto teoriích použity: síla levicových politických stran, cíle a síla ženských hnutí a stupeň centralizace státu. Tyto teorie, které byly aplikované například na vysvětlování specifické podoby sociálního státu v USA, tvrdí, že odpovědi státních vlád na globální změny, které ovlivňují demografický a ekonomický kontext rodin, jsou odrazem historie a politického uspořádání každého státu. Tedy zatímco teorie industrializace se přiklání k trendu konvergence sociálních a rodinných politik napříč státy, respektive očekává shodné reakce na shodné výzvy, tato skupina teorií predikuje opak a očekává, že rozdíly mezi státními rodinnými politikami zůstanou nebo se dokonce budou zvětšovat. Obě skupiny teorií mají ve vědecké obci své příznivce, nicméně v současné době je v literatuře dáváno více za pravdu teorii aktérů [Gauthier 2002: 455–456]. Podívejme se nyní, jaké názory panují ve vědecké komunitě ohledně vývoje sociální politiky v postkomunistických státech.

V duchu teorie industrializace předpokládají někteří autoři, že mezi sociálními systémy zemí střední a východní Evropy a systémy ostatních evropských zemí dojde časem ke konvergenci [Deacon 1993, 2000; Esping-Andersen 1996a]. Příznivci druhé skupiny teorií naopak zdůrazňují hluboko zakořeněné historicko-sociální rozdíly mezi zeměmi a predikují vznik nového typu sociálního státu [Pierson 2004; Tomka 2006]. Jiní se domnívají, že postkomunistické sociální státy jsou nejen jiné než ty, již existující v západní Evropě, ale že jsou zároveň natolik heterogenní, že spíše budeme svědky několika nových modelů sociální politiky [Potůček 2004; Roostgard 2003; Manning 2004; Rys 2001; Sengoku 2004].

Do prvního názorového směru můžeme zařadit Boba Deacona, který přišel jako první s podrobnější klasifikací sociálních systémů střední a východní Evropy [Deacon 1993]. Vzhledem k tomu, že své názory formuloval v době, kdy se poměry ve východní a střední Evropě velmi rychle měnily, zdůrazňoval, že popisuje spíše trendy než definitivní výsledky a že si uvědomuje limity zařazení států tohoto regionu do Esping-Andersenovy klasifikace. Jím publikované poznatky byly tedy spíše dedukcí postavenou na historické zkušenosti než reálným

obrazem skutečnosti. Ačkoli v tehdejším Československu panoval spíše režim liberální, Deacon [1993] předpověděl, že ve výsledku se zde praktikovaný sociální systém bude – s ohledem na sociálnědemokratickou tradici – blížit spíše typu sociálnědemokratickému, reprezentovanému především státy Skandinávie. Naopak Maďarsku, Chorvatsku a Slovinsku predikoval Deacon neoliberální budoucnost. Usuzoval na ni z absence sociálnědemokratického dědictví a z faktu, že v těchto zemích proběhla nejrychleji změna ve prospěch volné ruky trhu. Do konzervativně-korporativistické podoby se podle něj mělo vyvinout východní Německo a částečně také Bulharsko, Srbsko a Černá hora. Posledně tři jmenované státy nicméně zároveň vykazovaly, podobně jako Polsko, tendence k populistickému autoritářství a autor proto nevylučoval, že nakonec sklouznou tímto směrem. Dnes je zřejmé, že přinejmenším v případě Československa se Deacon zmýlil. Současné pojetí systému sociální a rodinné politiky v ČR a SR nelze sice s určitostí přiřadit k žádnému z Esping-Andersenem definovaných typů, lze ale říci, že v něm nepřevažují sociálnědemokratické prvky [Soukupová 2006].

K poněkud komplexnější klasifikaci dospěli Ferge a Gotting v letech 1993, resp. 1994 [Pringle 1998: 127]. Oba se shodli na tom, že Maďarsko se snaží skloubit neoliberalismus a konzervativní korporativismus[9] a že Česká republika, na rozdíl od poněkud pomaleji se vyvíjejícího Slovenska, přejala díky relativně dobré ekonomické situaci konce 80. let neoliberální myšlení nejrychleji ze všech států východní a střední Evropy. V tomto momentě se Gotting a Ferge radikálně liší v názorech od Deacona, což jen podtrhuje obtížnost zařazení východoevropských států do klasifikace sociálních systémů vytvořených na Západě. Pringle [1998] konstatuje, že vývoj států východní a střední Evropy nebude pravděpodobně přesně kopírovat jasné vývojové trendy západních států, protože situace v nich je komplexnější a mění se rychleji.

Sociologové přiklánějící se k teorii aktérů obvykle hovoří o jediném postsocialistickém typu sociálního státu [Blossfeld, Drobnič 2001; Matějková, Paloncyová 2004]. Země spadající do tohoto typu vykazují podle autorů mnoho shodných charakteristik: Od počátku 90. let musí v souvislosti s přechodem na tržní ekonomiku čelit pro ně relativně novým sociálním problémům, jako je chudoba, sociální vyloučení, nezaměstnanost. Postupně opouští od prvků státního paternalismu a nivelizace a utváří soukromý sektor. Novým cílem státní politiky je podporovat odpovědné sociální chování obyvatel. Míra ekonomického zapojení

9 Jako příklad prvků neoliberalismu jsou uváděny existence soukromého zdravotnictví a školství a snižující se výdaje na sociální podporu, proti nímž stojí prvky konzervatismu, jako je delegace sociálních pravomocí na města a regiony, snaha o vytvoření fungující tripartity státu, zaměstnavatelů a odborů a deklarace rodiny jako hlavního zdroje podpory jednotlivců.

Tabulka 3: Modely sociálního státu a typy rodinné politiky

typ „státu blahobytu“	liberální (anglosaský)	sociálně-demokratický (skandinávský)	konzervativní (bismarckovský)	prorodinný (latinský)	postsocialistický
obecné rysy	úloha trhu je prvořadá: pomoc státu náleží jen nejvíce potřebným; minimální stupeň přerozdělování zdrojů	sociální práva každému; stát zajišťuje práci tam, kde není v soukromém sektoru, zavedené vysoké daně a vysoký stupeň přerozdělování zdrojů	profesní sdružení zajišťují základní sociální práva; vysoký stupeň přerozdělování zdrojů	diferenciace podle ekonomické aktivity: neexistuje definice minimální mzdy	vysoký stupeň přerozdělování zdrojů, postupný přechod od státního paternalismu k systému pomoci jen potřebným
efekt na sociální strukturu	existuje nerovnost mezi chudými a bohatými: zavedeno soukromé pojištění	univerzalizmus, solidarita; společnost rozšířena na úroveň střední vrstvy, zavedeno univerzální sociální pojištění	hierarchie ve společnosti, loajalita; stát podporuje zajištění minimální životní úrovně	hierarchie ve společnosti, loajalita	postupná diferenciace
podpora rodiny	není stanovena výše minimální mzdy ovlivňující životní minimum; odpovědnost za péči o děti spočívá na rodičích a soukromých institucích	plošně základní dávky rodinám; vysoké ostatní sociální dávky; dlouhá rodičovská dovolená; rozvinutý systém institucí péče o děti	tradiční rodina je základním prvkem sociální struktury, živitel je hlavním zdrojem příjmů; méně rozvinutý systém institucí péče o děti	nízká úroveň dávek, malá pomoc státu rodinám v péči o děti	vysoká zaměstnanost žen, dlouhá rodičovská dovolená, rozvinutý systém péče o děti, nárok na sociální dávky testovaný, jejich výše často odrazuje od pracovního zapojení
ovlivňování genderových vztahů	nevměšování se	politika rovnosti pohlaví, podpora dvoupříjmového rodinného modelu	tradiční jednokariérový model	tradiční jednokariérový model	dvoupříjmový model rodiny
síť stát. institucí péče o děti	málo rozvinutá	velmi rozvinutá	velmi rozvinutá	málo rozvinutá	rozvinutá
forma rodinných dávek	daňové úlevy	univerzální nárokové dávky	dávky, odpočty z daní	dávky, odpočty z daní	především dávky
populační politika	neutrální	child-friendly policy	často propopulační cíle	neutrální	často propopulační cíle
stát	Austrálie, Kanada, Spojené státy, Japonsko, Velká Británie, Švýcarsko	Dánsko, Finsko, Norsko, Švédsko	Německo, Rakousko, Belgie, Francie, Irsko, Lucembursko, Nizozemsko	Španělsko, Řecko, Itálie, Portugalsko	Česká republika, Polsko, Maďarsko, Slovensko, Slovinsko

Zdroj: [Matějková, Paloncyová 2004].

žen je zde vysoká, systém sociálních dávek však často nemotivuje k pracovnímu zapojení (viz tabulku 1). Výše zmíněné procesy jsou opravdu pojítkem mezi postkomunistickými zeměmi, nicméně způsob, jakým se s nimi jednotlivé země vypořádaly a s jakým efektem, se často značně liší. Podobně je tomu i u studií, které se zabývají specificky politikou rodinnou. Státy bývalého východního bloku samozřejmě vykazovaly na začátku reformního (postrevolučního) období shodné momenty. Typická pro ně byla relativně dlouhá placená mateřská dovolená, dostupná síť předškolních zařízení a poměrně štědré rodinné dávky. V průběhu 90. let musela ovšem každá z těchto zemí omezit výdaje plynoucí do sociálního systému a vybrat si směr, kterým se bude rodinná politika v následujících letech ubírat. Zde se cesty postsocialistických států rozešly, aby se v průběhu následujících let opět několikrát přiblížily a vzdálily v závislosti na vnitřním ekonomickém, demografickém a politickém vývoji. Klasifikace do jedné zbytkové kategorie „postsocialistických" zemí zcela odhlíží od skutečnosti, že se tyto státy během postkomunistické transformace inspirovaly odlišnými typy sociálních systémů a historická blízkost není jedinou determinantou jejich současného zaměření [Kazsa 2002; Rys 2001].

Studie, které zdůrazňují podobnosti mezi rodinnými politikami postkomunistických zemí, obvykle poukazují na společný trend refamilializace, tj. obrat od univerzalismu k testovaným dávkám a přesun odpovědnosti ze státu zpět na rodiny [Hantrais 2004; Pascall, Lewis 2004; Pascall, Manning 2000]. Cerami [2005] v podobném duchu hovoří o „unikátním (východoevropském) modelu solidarity". Nicméně jiní autoři ukazují, že v regionu bývalého východního bloku lze nalézt různé druhy a stupně familialismu [Leitner 2003] a poukazují na diverzifikaci ve směřování národních rodinných politik [Fodor et al. 2002; Kocourková 2002; Saxonberg, Sirovátka 2006; Szelewa, Polakowski 2008]. V kapitole II.2.6 se proto i tato studie snaží zjistit, zda jsou Česká republika a Slovensko – jako dvě bývalé části postkomunistického bloku a dokonce stejného státu – pojetím finanční podpory rodinám nejblíže sobě navzájem nebo jiným evropským zemím.

I.2 Rodinná politika a sociální dávky

I.2.1 Kontext rodinné politiky

Všechny sociální systémy zemí postindustriálního světa musely v posledních desetiletích reagovat na zásadní změny ve vzorcích zaměstnanosti za současné proměny velikosti a struktury rodin. V kontextu *demografickém* došlo k výraznému poklesu úrovně plodnosti a odkládání plodnosti do vyšších věků. Úhrnná plodnost žen se dostala dlouhodobě pod úroveň prosté reprodukce. Současně poklesla četnost uzavírání sňatků a manželství ztratilo status jediné sociálně akceptovatelné instituce pro narození dítěte. Výsledkem je nárůst podílu rozvodů, neúplných rodin, nesezdaných soužití a mimomanželských porodů a konec dominance tradiční rodiny s mužem jako jediným zdrojem příjmu. Ženy přestaly být primárně pečovatelkami o děti a domácnosti a jejich participace na trhu práce značně narostla. Přestože funkce a forma rodiny se měnily i dříve, změny, kterých jsme svědky v posledních desetiletích, jsou svou hloubkou, rychlostí a dopadem dosud nepoznané. Příčin je mnoho a jsou vzájemně provázané. Podívejme se nyní krátce na úroveň těchto změn v zemích západní a střední Evropy analyzovaných v této studii.

Přestože studie postojů ukazují, že mít rodinu a děti je stále nejvyšší hodnotou a nejvyšší životní aspirací pro většinu populace[10], dětí jak v České republice, tak téměř v celé Evropě ubývá. Úhrnná plodnost ve všech sledovaných zemích je v současné době (2004) pod úrovní prosté reprodukce, tj. méně než 2,1 živě narozeného dítěte na jednu ženu. Úhrnná plodnost se v každé zemi snižovala různou rychlostí a s různou intenzitou, s Českou republikou jako lídrem v obou kategoriích. Ze začátku se demografové a ostatní vědci zabývající se reprodukcí populace domnívali, že odložené porody budou jednoduše realizovány později v životě ženy, a propad porodnosti nebude tedy tak drastický. Nicméně data prokazují, že tyto naděje se zcela nenaplnily.

Jedním z důvodů celkového poklesu fertility je nárůst jak vynucené (dané odkládáním početí dítěte do příliš pozdního věku), tak dobrovolné bezdětnosti. Zejména Německo, Nizozemsko, Finsko a Velká Británie mají vysoký a stále stoupající podíl bezdětných žen. Přestože v zemích bývalého východního bloku, včetně ČR, ještě před deseti, patnácti lety dobrovolná bezdětnost prakticky neexistova-

10 J. Kolorosová [1995: 113] uvádí, že v žebříčku hodnot respondentů studie ve věku 20–44 let se na prvních pěti místech kromě položky „spokojenost s vlastním životem" umístily právě hodnoty spojené s rodinou a dětmi. Osobní profesionální aspirace a kariéra se naproti tomu překvapivě ocitly na opačném pólu.

la a podíl bezdětných žen se pohyboval okolo 5 %[11], po změně režimů začal podíl bezdětných růst a stále roste [Sobotka 2004: 234]. Přestože předpokládaný podíl bezdětných zřejmě nebude v ČR dosahovat tak vysokého podílu jako v některých západních zemích[12], stále bude svou výší úhrnnou plodnost ovlivňovat.

Pokles úrovně plodnosti je také často spojen s odkládáním prvního sňatku. Pokles sňatečnosti se projevuje ve všech zemích s výjimkou Dánska a Finska, kde pravděpodobnost sňatku mírně roste [Bradshaw 2005: 4]. Pro všechny země ale platí, že se zvyšuje podíl lidí, kteří nikdy nevstoupí do manželství, a stejně tak stoupá i průměrný věk při sňatku. Tyto dva trendy mají za následek, že konkrétně ve Skandinávii dosahuje průměrný věk při narození prvního dítěte nižší hodnoty než průměrný věk při vstupu do manželství. Roste také podíl dětí narozených mimo manželství, což je samozřejmě znak vyšší četnosti nesezdaných soužití, která trvají stále déle a častěji zahrnují děti. Přes rozpad tradiční rodiny, vznik nových forem soužití, nízkou sňatečnost, vysokou rozvodovost a značný podíl dětí narozených mimo manželství je nicméně úroveň porodnosti v rámci Evropy vysoká právě v zemích Skandinávie, které jsou obvykle indikátorem toho, jak se plodnost bude později vyvíjet v ostatních zemích Evropy. V této souvislosti je zajímavé, že v zemích severní Evropy mají ženy s vyšším ekonomickým zázemím své první dítě dříve než ženy hůře finančně zabezpečené [Bradshaw 2005: 2].

Kromě nových demografických trendů vytvářejí tlak na změny v pojetí sociální politiky také *proměny ve vzorcích zaměstnanosti rodičů*. V posledních desetiletích se ruku v ruce s postupující mechanizací práce snižoval počet pracovních příležitostí pro muže jako manuální pracovníky a naopak rostl počet míst v terciárním sektoru vhodných pro ženy. Stejně jako rostly možnosti zaměstnání žen, rostla i poptávka hnaná rostoucí vzdělaností žen a jejich aspirací participovat na trhu práce. Mnoho žen však vstupuje na trh práce ani ne tak z touhy po kariéře a pracovním zapojení, jako spíše ze zcela praktických pohnutek, kvůli zajištění dostatečného příjmu pro rodinu. V některých zemích (včetně ČR) je rodina se dvěma příjmy často jedinou možností, jak žít nad hranicí chudoby. Na zaměstnanost žen měl v neposlední řadě také vliv rozpad rodiny a nárůst rodin neúplných, které jsou z naprosté většiny vedeny ženou.

Za posledních deset let se diferenciace většiny zemí v podílu zaměstnaných žen v populaci snížila [Bradshaw 2005: 8][13]. Velký rozdíl mezi zaměstnanos-

11 Přirozená míra bezdětnosti způsobena vnějšími vlivy a ne rozhodnutím ženy (partnerů).

12 Generace narozená v roce 1975 podle Sobotky pravděpodobně dosáhne cca 15 % podílu bezdětných [Sobotka 2004: 231].

13 Bradshaw vychází z dat OECD z let 2001, 2002, 2003 a 2004.

tí žen a mužů je (zejména vlivem nízké účasti vdaných žen na trhu práce) stále vidět ve Španělsku, Řecku a Itálii, ale také v Lucembursku, Irsku, Nizozemsku, Německu a Belgii. Česká republika leží v kontextu uvedených evropských zemí v pomyslném středním pásmu. Průměrný rozdíl v míře zaměstnanosti mužů a žen v České republice činil v roce 2004 u bezdětných osob přibližně 5 procentních bodů, ale téměř 34 procentních bodů u osob s více než jedním dítětem. Přítomnost dítěte snižuje míru zaměstnanosti žen ve většině vybraných zemí (výjimkou je např. Belgie, Dánsko, Portugalsko, Francie, Norsko). Ještě významnější je změna ekonomického statusu žen se dvěma a více dětmi. Z tohoto pohledu patří Česká republika spolu např. s Německem či Irskem mezi státy s nejvyšším poklesem míry zaměstnanosti matek vzhledem k bezdětným ženám [Matějková, Paloncyová 2004: 20; European Commision 2010]. Mezi země, kde má počet dětí nejmenší vliv na míru zaměstnanosti žen, patří skandinávské a jihoevropské státy.

Nárůst zaměstnanosti matek s sebou přinesl požadavek sloučit nějakým způsobem pracovní a rodinnou sféru. Přestože muži sdílí čím dál tím víc povinností v domácnosti, rozložení práce není zdaleka rovnoměrné a matky musí zastávat oboje – práci i péče o domácnost. S výjimkou skandinávských zemích, kde stát již dlouho uplatňuje politiku rovných příležitostí, procento zaměstnaných žen rapidně klesá s počtem dětí v rodině (zejména při třech a více dětech). Jedním z řešení jak sladit práci a rodinu jsou zkrácené úvazky. Prvenství v podílu částečných úvazků drží Nizozemsko spolu s Velkou Británií a Německem. Pro všechny země je shodná pozitivní souvislost mezi počtem dětí a podílem žen pracujících na zkrácený úvazek. Pro muže, kteří pracují na částečný úvazek v porovnání s ženami velmi zřídka, je typický spíše opačný trend. Přítomnost dětí vede ke snižování podílu mužů pracujících na částečný úvazek, pravděpodobně v souvislosti s potřebou lépe uživit rodinu a tlumit dopad omezení rodinného rozpočtu po ztrátě či snížení příjmu ženy. Tradiční dělba rolí je zde zřejmá. Nižší pracovní úvazky umožňují ženám lépe skloubit péči o domácnost a děti s profesním životem. V celoevropském měřítku jsou to především matky s vysokoškolským vzděláním, které často přecházejí z plného úvazku na úvazek zkrácený [Matějková, Paloncyová 2004: 20]. Pro české ženy však není tato strategie zatím příliš typická. Je tomu tak především proto, že nabídka pracovních míst se zkráceným úvazkem či flexibilní pracovní dobou je u nás v porovnání se zahraničím velmi nízká. Podle OECD u nás v roce 2004 dosahoval podíl žen ve věku 25–54 let pracujících na částečný úvazek pouze 4 % oproti např. 39 % ve Velké Británii 56 % v Nizozemsku a 32 % v Německu.

I.2.2 Reakce rodinné politiky na demografické a ekonomické změny

Stát není změnám na poli rodiny a změnám trhu vydán pasivně napospas. Naopak může legislativní cestou anebo pomocí finančních incentiv a nabízených služeb ovlivňovat strukturu a vývoj těchto změn. Nicméně stát jako instituce reaguje na proměny trendů týkajících se forem rodiny a počtu příjmů v rodině většinou se zpožděním. To se týká především zákonů o rodině a rodinných právech – pomalá změna v legislativě rozvodů, rodičovských právech nesezdaných párů a vymáhání povinnosti nepřítomného rodiče platit na své dítě. Jen velmi ztěžka se v některých zemích prosazuje rozšíření práva na mateřskou (otcovskou) dovolenou a finanční podporu v mateřství, resp. otcovství i na otce. Pravděpodobně nejvíce na škodu je malá efektivita politiky, která by matkám usnadňovala sloučit práci a rodinné povinnosti. Přestože na evropské úrovni je toto jednou z priorit a trend podpory zaměstnanosti ve snaze redukovat závislost matek na státu, snížit chudobu a posílit ekonomický růst se v posledních letech prosazuje čím dál tím více, reálný pokrok ve snahách o dosažení rovnováhy mezi rodinným a pracovním životem a přetvoření zaměstnání na více „rodině nakloněná“ se v jednotlivých státech velmi liší. Reakce státních politik jsou mnohdy ve znamení rozpolcenosti, zda (a do jaké míry) podporovat nebo odrazovat matky od nástupu do zaměstnání či zůstat neutrálním pozorovatelem a řešení nechat na trhu či rodině samotné. Jak upozornil Esping-Andersen ve svém příspěvku u příležitosti belgického předsednictví Evropské komise [Bradshaw 2005: 13], sociální státy dnes tváří v tvář problému stárnutí populace věnují málo pozornosti podpoře rodin s dětmi, což má spolu s dalšími trendy za následek situaci, kdy výše úhrnné plodnosti nedostačuje pro zachování stávajícího počtu obyvatel. Jako řešení navrhuje investovat do opatření podporujících ženy (*women friendly policies*), jejichž účinek by měl příznivý dopad nejen na soukromý život žen, ale i na společnost jako celek. Podobně také Kriegel [2005] volá v reakci na demografické změny posledních let a trend vyšší porodnosti v „netradiční“ Skandinávii po rodinné politice zohledňující nové formy soužití a změny v zaměstnanosti žen [Kriegel 2005: 5].

Nerozhodnost tvůrců rodinných politik panuje i v přístupu k preferovaným formám rodiny a v otázce, do jaké míry kompenzovat nepřítomnost příjmu muže v rodině. Zákonodárci se museli vypořádat s dilematem, jak redistribuovat ve prospěch těch, kteří to potřebují, bez toho, aby se podpořila existence formy rodiny, se kterou se vnitřně neztotožňují. Jedním z následků tohoto přístupu je nárůst rizika chudoby členů rodin pouze s jedním příjmem ze mzdy. Dalším důsledkem je absence možnosti volby rodiče samoživitele, zda zůstat doma s dětmi, či jít pracovat a v jaké míře oboje kombinovat. Matky, které si zvo-

lí cestu spojení práce a péče o rodinu, se málokdy setkají s výraznou podporou státu, ať už v oblasti státem zajišťované a finančně dostupné denní péče o dítě, či v šíři nabídky zkrácených pracovních úvazků. V tomto ohledu jsou vpředu státy Skandinávie. Nutno také podotknout, že ne vždy jsou prováděná opatření cílena na podporu zaměstnanosti matek, ale spíše na prevenci chudoby dětí. Matky-samoživitelky, které se rozhodnou (nebo jsou nuceny) zůstat doma a jsou odkázány pouze na podporu různě štědrých příspěvků v mateřství, jsou následně závislé také na systému sociální podpory a žijí v podstatě na hranici chudoby.

Z mnoha demografických studií vyplývá, že do cesty za ideálním počtem potomků se mladým lidem v ČR staví především socioekonomické problémy a obecně nízká podpora rodičovství ze strany české společnosti. Z výzkumu Šetření rodiny a reprodukce z roku 1997 vyplývá, že celých 60 % žen by podle vlastního názoru mělo spíše plánovaný počet dětí, kdyby se realizovala pro ně vstřícná prorodinná opatření [Národní koncepce 2005: 6]. Zanedbávána je zejména formální a nefinanční podpora rodiny, důsledkem čehož je, že fungující rodina s dětmi není pro většinu dnešní veřejnosti ekvivalentem společenského úspěchu. Podle sociologických výzkumů nicméně česká veřejnost stále upřednostňuje finanční příspěvky před ostatními nástroji podpory rodiny [Kocourková 2002]. Možná i proto se česká politika soustředí především na ně, zatímco většina států Evropské unie se zaměřuje na harmonizaci vztahu mezi pracovní a rodinnou sférou. Nakonec i v Národní koncepci rodinné politiky ČR vytvořené v roce 2005 Ministerstvem práce se uvádí, že „péče o dítě a domácnost musí být postavena na roveň výkonu zaměstnání“, což se „musí v neposlední řadě projevit i ve finančním ohodnocení takové péče“ [Národní koncepce 2005: 12].

Přestože rodinné dávky nejsou všemocné a nutně musí být provázeny změnami i v dalších oblastech rodinné politiky, jsou důležitým zdrojem příjmů zejména pro rodiny v raném věku dítěte. Představují nejen okamžitou pomoc pro sociálně slabé domácnosti a pojistku pro případ trvalé či dočasné ztráty pracovních příjmů, ale vyjadřují také zájem státu o rodinu. Je v nich zosobněna snaha státu zmírnit rozdíly v životní úrovni domácnosti bezdětných občanů a rodičů, kteří vynakládají svůj čas i prostředky na výchovu příští generace. Proto je významná část rodinných dávek spojena s narozením dítěte a obdobím jeho prvních let, kdy je rodina často zabezpečena jen jedním pracovním příjmem, či je dokonce odkázána pouze na pomoc státu. Existence dávek je dnes o to důležitější, že funkce, které kdysi tradičně plnila rodina, převzaly do značné míry formální organizace, potažmo stát. Rodinné dávky umožňují především eliminaci existující a potenciální chudoby, zajišťují redistribuci směrem k rodinám s dětmi, a tedy rovnoměrnější rozložení nákladů na výchovu dětí mezi členy společnosti, a konečně umožňují redistribuci podle pohlaví a podporu osobní nezávislosti

členů rodiny, zejména žen [Sirovátka et al. 2000: 53]. Ve stárnoucích společnostech nabývají rodinné dávky zvláštního významu: vlády mnohdy jejich poskytováním skrytě či otevřeně sledují propopulační cíle, byť se nikde neprokázalo, že efekty rodinných dávek by byly samy o sobě v tomto ohledu příliš významné. V systému sociálních a rodinných dávek však nejde jen o samotné zvyšování životního standardu rodin s dětmi. Jde především o požadavek sociální spravedlnosti, tedy o to, aby nevznikala příliš velká sociální nerovnost rozdělením společnosti na ty, kteří nesou náklady na výchovu dětí, a ty, kteří z jejich „investic do lidského potenciálu" profitují. Martin Potůček [1999] v této souvislosti upozorňuje, že výchova dětí je typický smíšený statek, na němž jak jednotlivec, tak společnost získávají. Cituje S. Ringena, který přímo říká: „Výchova dětí je prací, kterou rodiny vykonávají pro společnost, a měla by být kompenzována[14] (…). Stát reprezentuje společnost a měl by platit."[15] [Potůček 1999: 89] Rozhodování o tom, zda být, či nebýt rodičem závisí totiž mnohem více na relativním než na absolutním blahobytu.

Jak bylo řečeno v úvodu kapitoly, opatření státní rodinné politiky mohou mít mnoho různých forem: od klasických finančních subvencí přes úlevy na daních pro pracující rodiče a slevy veřejných služeb pro rodiny s dětmi až po zajištění dostatečně husté sítě institucí péče o dítě a adekvátní mateřskou a rodičovskou dovolenou. Zaměřme se nyní na finanční podporu rodin s dětmi, která je hlavním předmětem analýzy druhé části této studie.

Finanční pobídky lze rozdělit do čtyř základních skupin [McDonald 2002]:

1. Pravidelné hotovostní platby

Tato položka zahrnuje všechny platby v hotovosti, které se vztahují k přítomnosti dítěte v rodině, jako jsou např. přídavky na děti, rodičovské příspěvky, sociální příplatky apod. Mohou být diferencovány a podmíněny věkem či pořadím dítěte, což státům případně umožňuje preferovat určitou velikost a složení rodiny. Jejich hlavní výhodou je, že na rozdíl od daňových úlev a jiných nepřímých plateb mohou být přesně nasměrovány na osobu, která primárně pečuje o dítě. Studie naznačují, že hotovostní platby poskytnuté matce (neboť jsou to matky, které jsou nejčastěji primárním pečovatelem) se použijí ve prospěch dítěte spíše než daňové úlevy, které dostane jeho otec [McDonald 2002]. Hotovostní platby na dítě jsou v podstatě nástrojem horizontální rovnosti ve společnosti, neboť prostřednictvím systému přerozdělovaní daní znamenají společenské uznání nákladů na výchovu dětí. Pokud je jejich výše vztažena ke příjmu v rodině, představují zároveň formu vertikální rovnosti. V této souvislosti je však nutné mít na paměť

14 Zvláště Francie, Belgie a Lucembursko přiznávají vysoké dávky na druhé a především na třetí dítě [Sirovátka et al. 2000: 53].

15 Překlad [Sirovátka et al. 2000].

ti, že mohou působit demotivačně na snahu výdělečně činných zvyšovat si prací vlastní příjem.

2. Jednorázové příspěvky

Do této skupiny patří zejména porodné či finanční podpora při zakládání spořicích účtů pro děti. Obvykle se uvádí, že tím, že poskytují pomoc okamžitě, mají větší vliv na pozitivní rozhodnutí založit rodinu než časově odložená podpora, jako jsou například slevy na penzijním připojištění nebo bezplatné vysokoškolské vzdělání. Skýtají však nebezpečí v tom smyslu, že nejsou-li tyto platby poskytovány ve formě adresných dotací, je obtížné zajistit, aby byly vždy použity ve prospěch dítěte.

3. Slevy na dani, daňové odpočty a bonusy, společné zdanění manželů

Tato opatření mohou být podobně jako pravidelné hotovostní platby zaměřena na děti různého věku a pořadí. Na rozdíl od nich jsou však častěji podmíněna existencí manželského svazku rodičů (zatímco pravidelné hotovostní platby se zpravidla odvíjejí od existence společného hospodaření rodičů/opatrovníků dítěte). Nejsou tak efektivní jako platby v hotovosti, protože jsou směrována více na otce než na matku a předpokládají rovné sdílení finančních prostředků v rodině. Zároveň jsou však obvykle politicky udržitelnější, protože pro administrativu ve finanční tísni jsou výdaje na daně, resp. nižší výnosy z daní, méně viditelné než výdaje v hotovosti [McDonald 2002].

4. Bezplatné nebo dotované služby a zboží pro děti

Do této skupiny obvykle spadá bezplatné vzdělání různých stupňů, bezplatné zdravotnictví, dotace na školní pomůcky, slevy ve veřejné dopravě apod.

Zvláštní skupinu tvoří *příspěvky na úhradu výdajů spojených s bydlením*. Vysoké náklady na bydlení jsou jednou z hlavních překážek při zakládání rodin [McDonald 2002; Sirovátka 2003]. Dotace na bydlení mohou mít formu jak pravidelných hotovostních plateb (příspěvek na bydlení), tak jednorázových příspěvků (speciální půjčka na bydlení, příspěvek na koupi nemovitosti, snížení hypotéky při narození každého dítěte) či daňových úlev (odpočty za stavební spoření či hypotéku, osvobození od daně z nemovitosti). Stát také může dotovat náklady na výstavbu bytů, poskytovat státní bydlení, regulovat ceny bydlení či zaštiťovat výhodné stavební spoření. Problémem u tohoto typu finančních incentiv může být obtížně směrování na cílovou skupinu a relativně vysoká intervence do volného trhu.

V následující kapitole se podíváme, jak je finanční podpora rodin s dětmi koncipována v českém systému sociálního zabezpečení.

I.3 Podpora rodin v rámci daňového a dávkového systému ČR

Finanční podpora je jednou z nejdůležitějších forem podpory rodiny, která je nedílnou součástí všech teoretických koncepcí. V moderním pojetí je nejčastěji chápána jako kompenzace nákladů života v rodině či jako „ocenění" výkonu rodičovských funkcí. Probíhá formou přerozdělení příjmů směrem ke společensky žádoucím skupinám domácností, a to několika způsoby. Přímá finanční podpora rodiny má v České republice podobu *dávek plynoucích ze sociálního zabezpečení* (dávky sociálního pojištění, sociální péče a státní sociální podpory). Druhým, nepřímým způsobem přerozdělení finančních prostředků, jsou *daňová opatření* na podporu rodiny. Třetí způsob zahrnuje *ostatní formy podpory rodiny* finančního charakteru ve veřejném sektoru, např. slevy v dopravě či kultuře, speciální výhody poskytované rodině při nákupu produktů a služeb atd.

Systém sociálního zabezpečení vychází z historických tradic a z mezinárodněprávních závazků ČR kodifikujících právo rodin na pomoc a sociální ochranu ze strany státu. Občané České republiky jsou v případě potřeby chráněni třemi pilíři sociálního zabezpečení vytvořenými sociální reformou v polovině 90. let: pilířem *sociálního pojištění*, pilířem státní *sociální podpory* a pilířem *sociální péče*. Systém státní sociální podpory je konstruován jako hlavní podpůrný mechanismus pro rodinu jako sociálně relevantní subjekt podpory, ovšem rovněž v rámci systému sociální péče a sociálního pojištění je celá řada legislativních opatření podporujících rodinu v závislosti na konkrétní sociální situaci rodiny. Státní sociální podpora je konstruována jako systém sociálního přerozdělování ve prospěch osob ve společensky uznávaných sociálních situacích, především pak rodin s dětmi. Nároky na využití jejích dávek jsou odvozeny od příslušnosti ke konkrétně vymezené kategorii osob se specifickými potřebami a významem pro společnost. V systému sociální péče jsou zahrnuty dávky poskytované občanům, jejichž příjem nedosahuje částek životního minima, za podmínek, že si nemohou svůj příjem zvýšit vzhledem ke svému věku, zdravotnímu stavu nebo z jiných vážných důvodů. Systém sociálního pojištění ve své původní myšlence funguje jako systém „pojišťovací", kde vyšší „pojistné" znamená i vyšší dávky. Je však nutné podotknout, že způsob výpočtu dávek dělá v ČR z tohoto systému spíše nástroj sociálního přerozdělení. Tento problém, jak uvidíme v kapitole II.1., se týká i peněžité pomoci v mateřství, jejíž vyplácení je omezeno maximální horní hranicí.

Při posuzování nároků na dávky státní sociální podpory se netestuje majetek rodiny, u některých dávek se však zkoumá příjem rodiny[16]. V závislosti na něm jsou poskytovány tyto dávky: *přídavek na dítě*, *sociální příplatek* a *příspěvek na bydlení*. Bez ohledu na příjem rodiny lze poskytovat *rodičovský příspěvek*, *zaopatřovací příspěvek*, *dávky pěstounské péče*, *porodné* a *pohřebné*. Rodina může pobírat více dávek souběžně.

V analytické části této studie je zkoumán jak vliv daňové podpory (daňové zvýhodnění na dítě a nezdanitelná částka na manželku-manžela), tak některých dávek státní sociální podpory (sociální příplatek, přídavek na dítě, příspěvek na bydlení a rodičovský příspěvek) a dávek sociální péče, resp. životního minima. Nyní si relevantní dávky všech třech pilířů sociálního zabezpečení ve zkratce představíme. Vzhledem k tomu, že analýza vychází z nastavení systému v roce 2004, uvádí následující odstavce fakta platná pro tento rok. Pokud se data liší od současného stavu legislativy, jsou změny zaznamenány v poznámkách.

Přídavek na dítě je základní, dlouhodobou dávkou poskytovanou rodinám s dětmi, která jim pomáhá krýt náklady spojené s výchovou a výživou nezaopatřených dětí. Při poskytování dávky je testován příjem rodiny v předchozím kalendářním roce. Za příjem se považuje i rodičovský příspěvek a zaopatřovací příspěvek. V roce 2004 je přídavek na dítě poskytován ve třech úrovních odvislých od příjmů rodiny v předchozím kalendářním roce. Jeho výše je stanovena násobkem částky životního minima na osobní potřeby dítěte v kategoriích 0,32, 0,28 a 0,14násobku životního minima na osobní potřeby dítěte. Rodiny s příjmem vyšším než je 3,0násobek částky životního minima rodiny na přídavek na dítě nemají nárok.[17]

Cílem *sociálního příplatku* je pomáhat rodinám s nízkými příjmy krýt náklady spojené se zabezpečováním potřeb jejich dětí. U tohoto druhu dávky je testován příjem rodiny za kalendářní čtvrtletí. Nárok na sociální příplatek je vázán péčí o nezaopatřené dítě a na stanovenou hranici příjmů v rodině, která v předchozím kalendářním čtvrtletí musí být nižší než 1,6násobek životního minima rodiny. Za příjem se považují i přídavek na dítě, rodičovský příspěvek a zaopatřovací příspěvek. Výše sociálního příplatku je výrazně diferencovaná. Se zvyšujícím se příjmem rodiny se příplatek postupně snižuje. Tak se ve výši sociálního

16 Rodina je pro účely sociálního zabezpečení chápána jako celek společně posuzovaných osob, a to rodičů a nezaopatřených dětí žijících ve společné domácnosti.

17 V roce 2009 má nezaopatřené dítě nárok na přídavek pouze v tom případě, je-li rozhodný příjem v rodině nižší než 2,4násobku životního minima rodiny. Přídavek je navíc vyplácen již jen v jedné pevné výši závisející na věku dítěte, a nikoli na příjmu rodiny.

příplatku vždy odrazí konkrétní příjmová situace v rodině, ale i další rodinné situace (např. osamělost rodiče, zdravotní postižení dítěte atd.).[18]

Příspěvek na bydlení přispívá na krytí nákladů na bydlení rodinám či jednotlivcům s nízkými příjmy. Poskytování příspěvku podléhá testování příjmů rodiny za kalendářní čtvrtletí. Za příjem se považují i přídavek na dítě, rodičovský příspěvek a zaopatřovací příspěvek. Jestliže příjem v rodině byl v uplynulém kalendářním čtvrtletí nižší než 1,6násobek životního minima rodiny, má vlastník bytu či nájemce přihlášený v bytě k trvalému pobytu nárok na příspěvek na bydlení. Poskytuje se bez ohledu na to, v jakém bytě oprávněná osoba bydlí, zda jde o byt obecní, družstevní, v soukromém vlastnictví anebo zda jde o byt ve vlastním domě, a jaké jsou skutečné náklady na bydlení.[19]

Na *rodičovský příspěvek* má rodič nárok, jestliže po celý kalendářní měsíc osobně celodenně a řádně pečuje o dítě do 4 let věku nebo do 7 let, je-li dítě dlouhodobě zdravotně postižené. Při poskytování této dávky není testován příjem rodiny. Podmínka osobní celodenní péče o dítě není splněna, je-li dítě umístěno v jeslích, mateřské škole nebo jiném zařízení pro děti předškolního věku déle než 5 kalendářních dnů v měsíci.[20] Původní podmínka nároku na rodičovský příspěvek – výdělečná činnost nebo omezený příjem z výdělečné činnosti byla s účinností od 1. 1. 2004 zrušena. To znamená, že při nároku na výplatu rodičovského příspěvku může rodič výdělečnou činností zlepšovat sociální situaci rodiny, neboť jeho příjmy nebudou sledovány. Po dobu své výdělečné činnosti však musí rodič pobírající rodičovský příspěvek zajistit péči o dítě jinou zletilou osobou. K 1. 1. 2004 náleží rodičovský příspěvek ve výši 1,1násobku částky životního minima na výživu a ostatní základní osobní potřeby rodiče. Výše rodičovského příspěvku činí tedy 2552 Kč měsíčně. Pokud je rodičem nezaopatřené dítě, částka se zvyšuje.[21]

Životní minimum je společensky uznanou minimální hranicí příjmu, pod níž nastává stav hmotné nouze. Vymezuje výši nezbytných finančních prostředků pro domácnost k dočasnému zajištění základních životních potřeb jejích členů na velmi skromné úrovni a je kritériem, jehož hlavní funkcí je posouzení příjmové nedostatečnosti pro potřeby sociální ochrany občana nebo rodiny. Pokud čis-

18 Pro rok 2009 platí limit 2,0násobku životního minima rodiny jako rozhodného příjmu.

19 Podmínky poskytování příspěvku na bydlení v roce 2009 jsou zcela odlišné. Od roku 2007 se jeho výše odvíjí nejen od životního minima rodiny, ale také od skutečných a normativních (státem stanovených) výdajů na bydlení.

20 1. 1. 2006 ale vstoupila v platnost novela zákona, podle kterého mohou rodiče umístit děti starší tří let do předškolních zařízení až na 4 hodiny denně bez ztráty nároku na rodičovský příspěvek. Pro děti mladší zůstávají podmínky nezměněny.

21 V roce 2008 byla zavedena tzv. třírychlostní rodičovská dovolená a rodičovský příspěvek se nově odvíjí od a) délky rodičovské dovolené a b) předchozí mzdy rodiče.

té peněžní příjmy nedosahují životního minima a není možné je zvýšit vzhledem k věku, zdravotnímu stavu nebo z jiných vážných důvodů vlastním přičiněním, je státem poskytována pomoc formou dávek sociální péče na základě zákona č. 482/1991 Sb., o sociální potřebnosti, které doplňují nedostatečný příjem zpravidla do výše životního minima. Pomoc může být poskytována i v nižší úrovni nebo naopak i nad úroveň životního minima za předpokladu, že jsou při individuálním posouzení sociální a ekonomické situace domácnosti prokázány její odůvodněně vyšší základní životní potřeby související například s lékařsky doporučeným dietním stravováním, vyššími náklady na bydlení apod.

Životní minimum v ČR má dvě části. První má vztah k základním osobním potřebám jednotlivých osob v domácnosti, druhá vyjadřuje potřebu finančních zdrojů nezbytných k úhradě společných nákladů na domácnost, tj. především nákladů na bydlení a související služby. Částky stanovené na zajištění osobních potřeb jsou diferencovány ve čtyřech úrovních podle věku nezaopatřených dětí a dále pro ostatní občany, částky na náklady domácnosti jsou diferencovány podle počtu osob v domácnosti. Konstrukce životního minima je založena na skladebním principu, který umožňuje rozlišovat jakýkoliv typ domácnosti. Celkové životní minimum je součtem všech částek na osobní potřeby jednotlivých členů domácnosti a jedné částky na společné potřeby.[22] Částky životního minima jsou průběžně upravovány nařízením vlády podle vývoje spotřebitelských cen, aby byla zachována jejich reálná hodnota.

Peněžitá pomoc v mateřství stejně jako *vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství* a *podpora při ošetřování člena rodiny* spadá pod pilíř sociálního pojištění a je financována z nemocenského pojištění, které zabezpečuje osoby pro případ pracovní neschopnosti v důsledku nemoci, úrazu nebo karantény a dále v těhotenství a mateřství. Kromě výše zmíněných třech dávek je z tohoto pojištění hrazena přirozeně i nemocenská. Plátcem dávek jsou okresní správy sociálního zabezpečení a také zaměstnavatelé v případě, že jsou v postavení tzv. organizace. Dávky ze systému nemocenského pojištění nepodléhají daňové povinnosti. Podrobnou analýzou výše a podmínek vyplácení peněžité pomoci v mateřství v porovnání s jinými evropskými státy se zabývá kapitola II.1.

Základní myšlenkou *daňové podpory* je podle vyjádření na portálu Ministerstva práce a sociálních věcí (MPSV) to, aby bylo ponecháno více finančních prostředků přímo v rodinném rozpočtu, a aby tak byla zajištěna soběstačnost rodiny a co možná nejmenší závislost na sociálních dávkách. Dalším cílem daňové podpory rodiny je motivace k zaměstnání alespoň jednoho člena rodiny, který pak

22 Životní minimum prošlo v roce 2007 zásadní změnou. Opustilo se od dvousložkového systému a nově bylo kromě životního minima zavedeno tzv. existenční minimum ve výši 2020 Kč měsíčně.

může využít poskytovaných výhod. V roce 2004 existovaly tzv. nezdanitelné části daně, které si daňový poplatník mohl odečíst od daňového základu. Jejich výše činila 3170 Kč za poplatníka, 1810 Kč na manžela/manželku a 2130 Kč na dítě.[23]

I když dávky adresované rodině nemohou zdaleka pokrýt podstatné výdaje domácností spojené s výchovou a péčí o děti, výše a podmínky nároku jsou důležité svým symbolickým významem: jsou signálem toho, jaký vztah má společnost, respektive instituce, které ji reprezentují, k rodině. V následující části se pomocí analýzy podpory adresované skrze systém daní a dávek rodinám s dětmi podíváme, jaké rodiny jsou ve vybraných evropských zemích především podporovány a z čeho se finanční podpora rodin skládá.

23 V roce 2005 byla odčitatelná položka na dítě nahrazena daňovým zvýhodněním (slevou na dani). V roce 2006 byla zavedena možnost společného zdanění manželů, která byla však nahrazena vyššími daňovými slevami na manžela/manželku s nízkými příjmy a rovnou daní. V současné době (2009) se tedy daň vypočítává z tzv. superhrubé mzdy, je lineární (shodná pro všechny nezávisle na příjmu), nikoli progresivní, a úlevy jsou poskytovány ve formě slev na dani a daňového bonusu na dítě.

II. Analytická část

II.1 Mateřská dovolená a peněžitá pomoc v mateřství

Státní sociální politika disponuje mnoha nástroji, jejichž účelem je podpořit rodiny s dětmi. Můžeme je v zásadě rozdělit do dvou kategorií: na nástroje *přímé* finanční (odpočty z daní, úlevy, dávky apod.) a nefinanční (služby péče o děti a další služby pro domácnost s dětmi) a na nástroje *formální* (společenské uznání důležitosti mateřství a rodičovství). Jedním z prvních opatření, se kterým se rodiny a matky setkají, je mateřská dovolená (MD) a finanční podpora s ní spojená. V tomto opatření se spojuje jak formální vyjádření uznání těhotenství a mateřství jako společensky důležitých funkcí zasluhujících speciální přístup, tak finanční náhrada dočasně ztraceného zaměstnání. Následující stránky přináší porovnání podmínek vyplácení peněžité podpory v mateřství ve státech EU 25, Norsku, Islandu a Švýcarsku. Použitá data se vztahují k 1. 5. 2004.

II.1.1 Podmínky vyplácení peněžité pomoci v mateřství v ČR

Poskytování peněžité pomoci v mateřství (PPM) se vztahuje k období mateřské dovolené. K základním podmínkám nároku patří, shodně s mnoha ostatními státy EU, existence nemocenského pojištění, popř. tzv. náhradních dob nemocenského pojištění.

V ČR se peněžitá pomoc v mateřství poskytuje ženě[1] na mateřské dovolené po dobu 28 týdnů, a to od počátku šestého či osmého týdne před očekávaným dnem porodu. Na dávku má žena nárok pouze v případě, že byla v posledních dvou letech před porodem minimálně 270 dní nemocensky pojištěná. Výše dávky činí jak u zaměstnanců, tak u OSVČ 69 % z denního vyměřovacího základu, který je podle speciální formule vypočítáván z předchozího průměrného výdělku ženy. Dalšími podmínkami vyplacení PPM jsou:

[1] Podle právní úpravy platné v roce 2004 může na mateřskou dovolenou nastoupit otec dítěte pouze v případě, že matka dítěte zemřela nebo z vážných zdravotních (či jiných) důvodů nemůže sama pečovat o dítě. Podle připravované novely zákona o nemocenském pojištění *(platné v době vydání této studie – pozn. autorky)* bude otci umožněno nastoupit na mateřskou dovolenou namísto matky po uplynutí 6 týdnů od porodu dítěte nebo se s matkou střídat (doba mateřské dovolené rodičů společně však za normálních okolností nesmí překročit 28 týdnů).

- žena musí mít k zahájení pobírání dávky nemocenské pojištění či ochrannou lhůtu z předchozího nemocenského pojištění,
- těhotenství ženy skončí porodem,
- žena nemá příjem z výdělečné činnosti [Přibyl et al. 2003: 70]

a pro OSVČ navíc:

- má žena nemocenské pojištění OSVČ v trvání alespoň 180 dnů v období jednoho roku před porodem,
- žena zaplatí pojistné na nemocenské pojištění za dobu, ze které je nárok na peněžitou pomoc v mateřství uplatňován, nejpozději do tří měsíců ode dne, od něhož se má poskytovat dávka [tamtéž: 94].

Pokud matka porodí zároveň dvě nebo více dětí a stará se alespoň o dvě z nich či je-li neprovdaná, ovdovělá, rozvedená nebo z jiných vážných důvodů osamělá a nežije s druhem, poskytuje se PPM v délce 37 týdnů (počítaných od počátku vyplácení)[2]. Stejné podmínky platí i pro ženy, které dítě sice neporodily, ale převzaly jej do své trvalé péče nahrazující péči mateřskou na základě rozhodnutí příslušného orgánu nebo převzaly dítě, jehož matka zemřela. Doba poskytování peněžité pomoci v mateřství je však v těchto případech omezena též věkem dítěte (nejmladšího), a to osmi měsíci jeho věku. Delší podpůrčí doba pro poskytování obdobné dávky (tj. peněžité pomoci) je zajištěna i mužům – pojištěncům svobodným, ovdovělým, rozvedeným nebo z jiných důvodů osamělým, kteří nežijí s družkou a převzali do péče dítě na základě rozhodnutí příslušného orgánu nebo pečují o dítě, jehož matka zemřela. Doba poskytování peněžité pomoci je u nich rovněž omezena věkem dítěte (osmi měsíci jeho věku). Ženě, která nesplnila podmínku doby účasti na nemocenském pojištění, a nemá tedy nárok na peněžitou pomoc v mateřství, náleží rovná dávka rodičovského příspěvku.

II.1.2 ČR v porovnání s vybranými evropskými státy

Všechny sledované země poskytují nastávajícím matkám nějakou formu finanční a právní ochrany. V naprosté většině z nich existuje institut mateřské dovolené, ke které se váže peněžitý příspěvek. Pouze v případě Švédska a Norska je přesnější hovořit o rodičovské dovolené, protože mateřská dovolená *per se* tu v podstatě neexistuje. Tyto dvě země vyplácí poměrně štědrou a dlouhodobou podporu

2 V současné době (2009) již samoživitelky nárok na delší pobírání peněžité pomoci v mateřství nemají.

v mateřství (rodičovství), ovšem nevyhrazují dovolenou pouze matce, ale směřují ji na oba rodiče. V Norsku náleží výhradně matce pouze 3 týdny před porodem a 6 týdnů po porodu, tj. 9 týdnů mateřské dovolené celkem. Ve Švédsku je výhradně matce určen pouze tzv. vyrovnávací příspěvek v mateřství, na který uplatňuje nárok těhotná žena neschopná kvůli fyzické náročnosti již nadále vykonávat své zaměstnání. Tento příspěvek je vyplácen po dobu max. 50 dní v průběhu 60 dní před porodem, tedy cca 7 týdnů.

V současných evropských modelech se tedy objevují 2 druhy koncepcí finanční pomoci v mateřství: a) nemocenská, kde se PPM vztahuje pouze na budoucí matky (jako např. v ČR), b) rodičovsko-nemocenská, kde příspěvek existuje i pro otce místo matky či spolu s matkou nebo souvisí s přechodem na pobírání rodičovského příspěvku [Matějková, Paloncyová 2004: 30]. Nemocenské pojištění může mít ráz pojištění všeobecného, zaměstnaneckého nebo jejich kombinace. Podmínkou zaměstnaneckého nemocenského pojištění (Nizozemsko) je existence pracovního poměru alespoň jednoho z partnerů. Pojetí zaměstnaneckého všeobecného pojištění se mohou výrazně lišit, a to nejen podmínkami nároku, ale i výší příspěvku formou procentního podílu vyměřovacího základu.

Zajímavé řešení poskytuje švédský model: podpora pracující rodiny v počáteční fázi je poskytována na základě rodičovského pojištění. Pojištění pokrývá jak pracující, tak OSVČ, které platily příspěvky ve výši 2,2 % příjmu. Pojištění zahrnuje tyto tři druhy dávek: příspěvek v mateřství, rodičovský příspěvek a přechodný rodičovský příspěvek. Rovněž model Slovinska má mezi zeměmi Evropy specifické postavení. Je konstruován na rozvinutém principu solidarity bezdětných pracujících s pracujícími s dětmi. Z rodičovského pojištění jsou hrazeny příspěvky v mateřství, otcovství a rodičovství, přičemž každý z aktérů (zaměstnanec, zaměstnavatel a OSVČ) odvádí do systému 0,1 % hrubé mzdy.

Ne všechny země s uzákoněnou mateřskou dovolenou ji poskytují bez výhrad všem matkám nějakým způsobem zapojeným na trhu práce (zaměstnankyním, živnostnicím i ženám nezaměstnaným, hledajícím práci). Ve většině zemí, včetně České republiky, mají nárok na peněžitou pomoc v mateřství pouze ty matky, které jsou zaměstnané a/nebo splňují podmínku účasti na relevantním pojištění.

Česká republika patří mezi země s nejdelším obdobím nároku na peněžitou dávku v mateřství nejen v Evropě, ale i ve světě (tabulka III v přílohách). Jak bylo zmíněno v předchozí kapitole, v České republice vzniká nárok na placenou mateřskou dovolenou po dobu 28 týdnů, což je déle, než doporučuje Mezinárodní organizace práce ILO[3]. Naopak v souladu s doporučením ILO, které stanovu-

3 Podle Mezinárodní organizace práce ILO je doporučená minimální délka placené dovolené z důvodu těhotenství či narození dítěte 12 týdnů, doporučuje se však 14 týdnů.

je jako žádoucí příspěvek ve výši 2/3 předchozí mzdy, zvolila Česká republika za základ pro výpočet příspěvku 69 % denního vyměřovacího základu (DVZ). Běžnou praxí evropských zemí je však úhrada podílu mzdy ve výši 90–100 % (tabulka III v přílohách).

Graf 1 zobrazuje situaci podpory v mateřství pro ženy-zaměstnankyně z vybraných evropských zemí bezprostředně v období kolem narození dítěte[4]. Přibližně jedna polovina vybraných zemí volí plnou náhradu předchozí mzdy ženy při relativně kratším období mateřské dovolené (do 18 týdnů). Pouze na Islandu a ve Francii dosahuje za určitých podmínek plně placená mateřská dovolená 26 týdnů[5]. Jak již bylo zmíněno, Česká republika se nachází na opačném pólu: poskytuje delší dovolenou při jedné z nejnižších náhrad mzdy[6]. Pouze Slovensko nahrazuje od 1. 1. 2004 předchozí příjem ženy v nižší míře než ČR, a to v 55 %. V dalších zemích, které stejně jako ČR PPM nedaní, fluktuuje podíl náhrady předchozí mzdy mezi 70 % (Irsko[7]) a plnou výší (Německo, Portugalsko, Lotyšsko, Rakousko).

V grafu chybí údaje za Švédsko a Norsko, protože – jak bylo již dříve zmíněno – v těchto zemích v podstatě neexistuje mateřská dovolená jako taková[8] a délka poskytované rodičovské dovolené by graf zkreslovala.

Vysvětlivky ke zkratkám názvů států viz tabulka III v přílohách.

4 Vysvětlivky ke zkratkám názvů států je možno najít v tabulce 1. PL1(I) = Polsko: PPM při prvním dítěti v pořadí. PL 2(II) = Polsko: PPM při druhém a dalším dítěti. FR1(I) = Francie: PPM při prvním a druhém dítěti v pořadí. FR 2(II) = Francie: PPM při třetím a dalším dítěti. IS = Island: mateřská dovolená vyhrazená pouze matce. IS 2 = Island: Mateřská dovolená plus další 3 měsíce, které si může vybrat kterýkoli z rodičů.

5 Na tomto místě je třeba zmínit speciální případ Slovinska. Mateřská dovolená jako taková dosahuje ve Slovinsku pouze délky 15 týdnů, nicméně ihned poté následuje rodičovská dovolená v délce 37 týdnů, taktéž hrazena ve výši 100 % předchozí mzdy. Matce (rodiči) je tedy předchozí mzda vyplácena v plné výši celkem po dobu 52 týdnů, což je jev v této části Evropy ojedinělý, svým pojetím se blížící praxi skandinávských států, které taktéž poskytují štědrý příspěvek po dobu trvání jak mateřské, tak rodičovské dovolené. Podobně také v Litvě je od skončení mateřské dovolené do 1 roku věku dítěte vyplácena rodičovská dávka ve výši 70 % předchozí mzdy.

6 Až do roku 2004, kdy Slovensko změnilo pravidla ohledně výpočtu peněžité pomoci v mateřství a snížilo procentuální náhradu z 90 % na 55 %, byla náhrada mzdy v ČR dokonce nejnižší v Evropě.

7 Procentní náhrada mzdy byla v Irsku v roce 2005 zvýšena na 75 % a nyní dosahuje již 80 %.

8 Ve Švédsku existuje pouze vyrovnávací příspěvek v mateřství, který náleží jen ženě v případě, že nemůže z důvodu fyzické náročnosti vykonávat svou původní práci. Tento příspěvek nahrazuje mzdu z 80 % a poskytuje se na maximálně 50 dní z 60 dní před očekávaným porodem. V ostatních případech je uplatňován koncept rodičovsko-mateřské dovolené.

Graf 1: Délka mateřské dovolené a výše náhrady předchozí mzdy

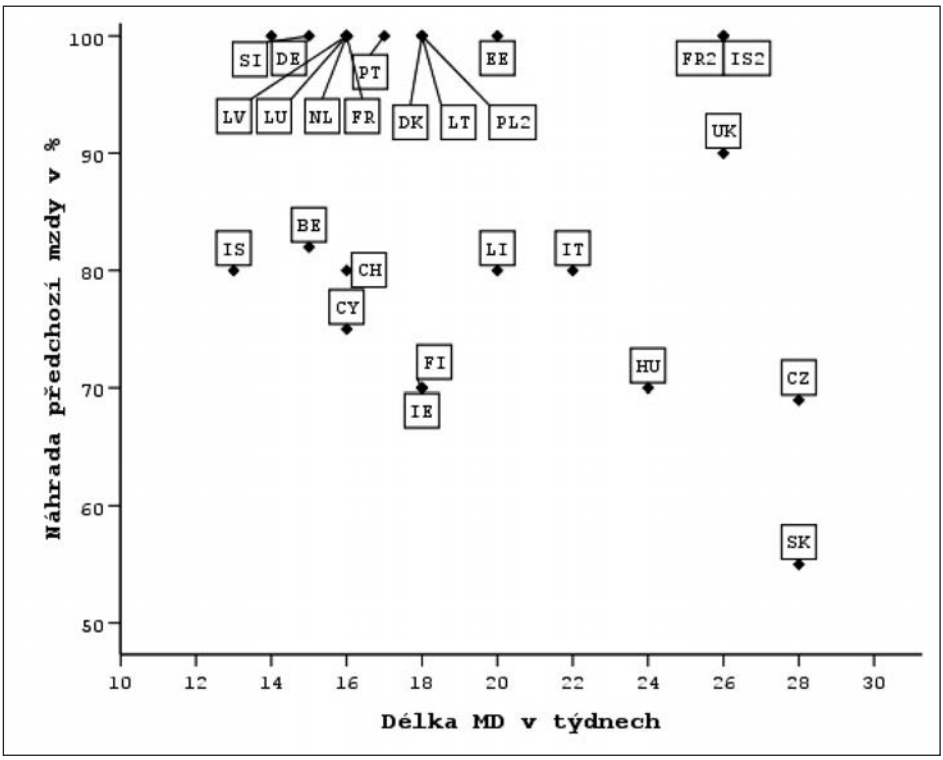

Zdroj: MISSOC (2004).

Poznámka: PL1 = Polsko: PPM při prvním dítěti v pořadí. PL2 = Polsko: PPM při druhém a dalším dítěti. FR1 = Francie: PPM při prvním a druhém dítěti v pořadí. FR2 = Francie: PPM při třetím a dalším dítěti. IS2 = 6 měsíců mateřské dovolené. Ostatní popisky viz tabulku III.1.

V řadě zemí včetně České republiky je stanoven maximální denní limit, do kterého je příjem při výpočtu příspěvku v mateřství plně započítán, či maximální výše poskytovaného příspěvku. Stanovený limit je pro skupiny s vyššími pracovními příjmy znevýhodňující. V některých zemích proto rozdíl do plné náhrady mzdy doplácí na základě doporučení státních orgánů zaměstnavatel (např. Norsko, Německo), jinde je úhrada rozdílu předmětem kolektivní smlouvy zaměstnavatele se zaměstnanci v rámci prorodinných opatření (Dánsko, Francie a Itálie). Někteří čeští výzkumníci se domnívají, že by bylo vhodné, aby se těmito vzory nechal inspirovat i český sociální systém, a navrhují, že v případě vlastní platební neschopnosti by zaměstnavatel mohl o příspěvek na úhradu rozdílu žá-

dat fond nemocenského pojištění [srovnej Matějková, Paloncyová 2004]. Otázkou je, zda by takovéto opatření nevedlo zaměstnavatele ze strachu z velkých nákladů k odmítání mladých žadatelek o práci.

Kromě výše zmíněných omezení a limitů vstupují do hry povinnost zdaňovat PPM či z ní dokonce odvádět pojistné na sociální zabezpečení. Jedinými zeměmi, kde se PPM nedaní, ani z ní není třeba odvádět pojistné, jsou ČR, Německo, Lotyšsko, Portugalsko, Rakousko, Slovensko, Irsko a Kypr. Údaje uvedené v tabulce 1 a v grafu 1 je proto nutno brát pouze jako orientační. Do hry vstupují zmiňované limity započitatelného předchozího příjmu a maximální výše PPM, ve většině zemí je PPM zdaňována a někde jsou příjemci povinováni odvádět z ní i příspěvky na pojistné. Deklarovaná výše náhrady předchozího platu ženy navíc není státem dodržována v každé zemi v celé délce mateřské dovolené. Švédsko a Norsko například poskytují rodičovskou dovolenou, kterou si může vybrat kterýkoli z rodičů – Švédsko v délce 480 dní (téměř 69 týdnů) ve výši 80 % příjmu prvních 390 dní a v maximální výši 20 EUR za den po zbývajících 90 dní (20 EUR za den odpovídá cca 27 % průměrné měsíční mzdy) a Norsko v délce 42, resp. 52 týdnů při náhradě 100, resp. 80 % původního příjmu, s maximálním denním limitem[9]. V Belgii je příjem prvních 30 dní nahrazován z 82 %, zbývajících 75 dní je příjemkyni vypláceno pouze 75 % příjmu s maximální horní hranicí. Také ve Velké Británii není přes neoddiskutovatelná zlepšení sociálního systému posledních let situace tak příznivá, jak by se z grafu 1 mohlo zdát. Náhrada 90 % mzdy se (bez horního limitu) vztahuje jen na část z 26týdenní MD[10], konkrétně na prvních 6 týdnů. Zbytek MD je dotován částkou £ 102,80 týdně, která nedosahuje ani čtvrtiny průměrné měsíční mzdy v zemi.

Graf 2 zobrazuje situaci po započtení všech limitů vyplácení PPM, zdanění a odvodů na sociální pojištění. Pro srovnatelnost byla za základ výpočtů vzata průměrná hrubá měsíční mzda v jednotlivých zemích. Měsíční PPM, vypočtená ze základu průměrné měsíční mzdy a snížená o případné daně a pojistné, byla nakonec vztažena opět k průměrné hrubé mzdě, čímž byl získán reálný náhradový poměr předchozí (hrubé) mzdy.

9 Z toho 3 týdny před porodem a 6 týdnů po porodu jsou vyhrazeny pouze matce a 4 týdny po uplynutí minimálně 6 týdnů po porodu jsou rezervovány pouze otci. Státní příspěvek je limitován horní hranicí šestinásobku ročního základu sociálního pojištění ročně (tj. 42 953 EUR pro rok 2004, což ovšem představuje částku vyšší než průměrný roční příjem), ale zaměstnavatel může rozdíl mezi příspěvkem a 80 %, resp. plnou výší předchozího příjmu, dorovnat.

10 Zaměstnanci, kteří pracovali pro stejného zaměstnavatele minimálně 26 týdnů do začátku 14. týdne před očekávaným datem porodu, mají dokonce nárok na 52 týdnů mateřské dovolené. Po tuto dobu jim je drženo pracovní místo, ale posledních 26 týdnů se neproplácí, pokud se zaměstnavatel nerozhodne jinak.

Graf 2: Délka mateřské dovolené a skutečná výše náhrady ušlé mzdy

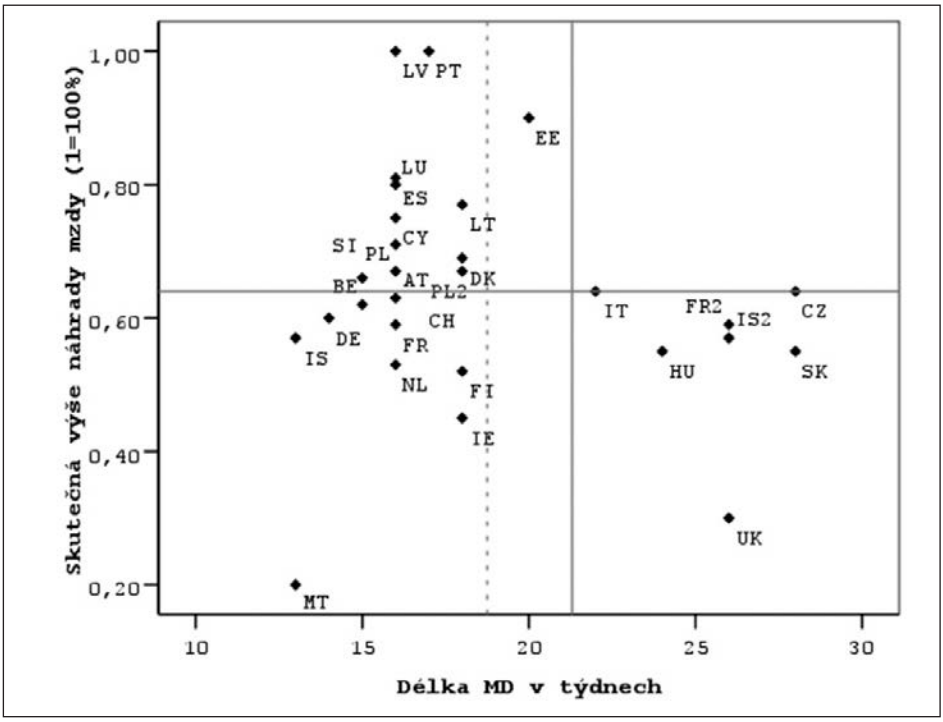

Zdroj: MISSOC (2004); EUROSTAT (2005); vlastní výpočty.

Poznámka: PL1 = Polsko: PPM při prvním dítěti v pořadí. PL2 = Polsko: PPM při druhém a dalším dítěti. FR1 = Francie: PPM při prvním a druhém dítěti v pořadí. FR2 = Francie: PPM při třetím a dalším dítěti. IS2 = 6 měsíců mateřské dovolené. Ostatní popisky viz tabulku 1.

Přímky v grafu zobrazují průměrnou délku MD v souboru (šrafovaná čára = bez Norska a Švédska) a průměrnou hodnotu náhrady předchozí mzdy.

Vidíme, že situace se výrazně mění v zemích s vysokými odvody (Nizozemsko, Polsko, Slovinsko) a daněmi (Dánsko, Finsko, Švédsko, Belgie[11]), a také v Irsku a Velké Británii, kde platí výrazně nízký horní limit PPM. Hodnota náhrady předchozí hrubé mzdy klesla i v Německu, Rakousku a Francii, kde se PPM vypočítává z čisté mzdy. Také ČR si díky limitům příjmu započitatelného pro výpočet PPM mírně pohoršilo, stále si nicméně mezi ostatními zeměmi drží díky výrazně dlouhé MD slušné postavení. Z grafu je zřejmé, že většina zemí dává přednost spíše kratší mateřské dovolené při relativně vysoké náhradě mzdy. Pouze Estonsko dosahuje

11 V Belgii je však v určitých případech možno odvody na sociální pojištění snížit.

v obou kategoriích nadprůměrných hodnot. Naopak Malta v obou směrech zaostává. Jen velmi zřídka délka MD a procentní náhrada mzdy snoubí tak, aby obě tyto charakteristiky dosahovaly vysokých hodnot. Zpravidla platí, že delší mateřská dovolená znamená nižší náhradu ušlé mzdy (graf 2).

Je poměrně obtížné najít nějaký celkový ukazatel „velkorysosti" zemí ve sféře MD a PPM. V podstatě je možné PPM z finančního hlediska nazírat ze dvou základních úhlů pohledu. Prvním je podíl ušlé měsíční mzdy, který je skrze matce v průběhu MD nahrazován, druhým je celkový objem peněz, který matka dostane za celou MD. Výše nahrazovaného podílu předchozí mzdy je důležitá zejména pro ty matky, které nechtějí nebo nemohou zůstat s dítětem doma dlouho a nemohou si dovolit výrazné snížení příjmu. Celkový vyplacený obnos peněz je významný z pohledu státního rozpočtu a víc pravděpodobně zajímá ty matky, které upřednostňují delší MD. Grafy 3 a 4 zobrazují rozložení zemí v závislosti na těchto dvou kritériích. Grafy 5 a 6 přehledně znázorňují jejich pořadí podle každého kriteria.

Graf 3: Peněžitá pomoc v mateřství ve vybraných evropských zemích

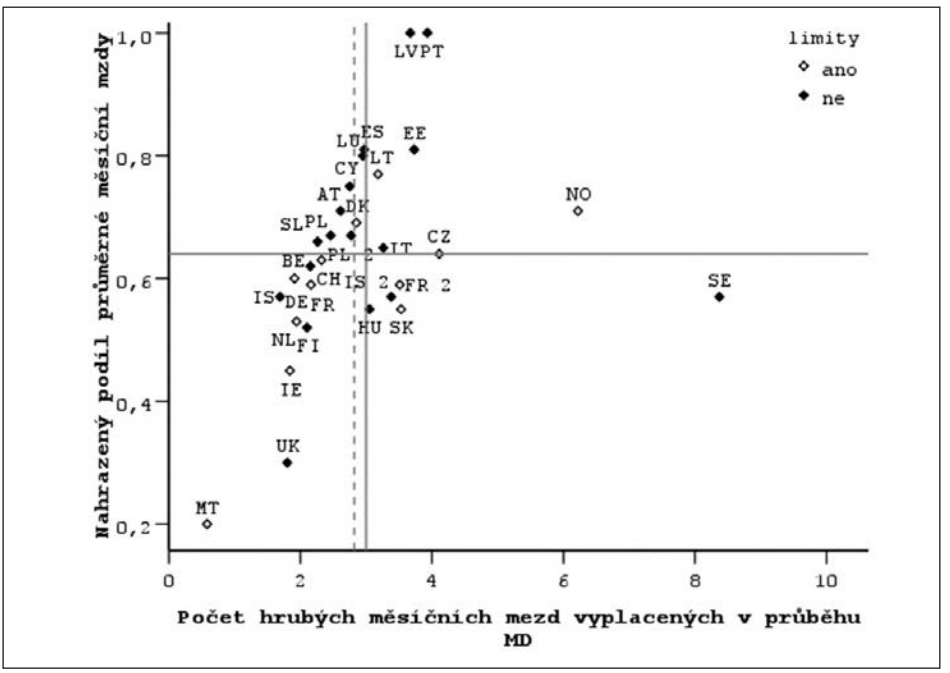

Zdroj: MISSOC (2004); EUROSTAT (2005); vlastní výpočty.

Poznámka: PL1 = Polsko: PPM při prvním dítěti v pořadí. PL2 = Polsko: PPM při druhém a dalším dítěti. FR1 = Francie: PPM při prvním a druhém dítěti v pořadí. FR2 = Francie: PPM při třetím a dalším dítěti. IS2 = 6 měsíců mateřské dovolené. Ostatní popisky viz tabulka 1.

Přímky v grafu zobrazují průměrnou délku MD v souboru (šrafovaná čára = bez Norska a Švédska) a průměrnou hodnotu náhrady předchozí mzdy.

V zemích označených plným černým kosočtvercem může PPM nabýt jakýchkoli hodnot v závislosti na předchozí mzdě. V ostatních je výše PPM omezena.

Graf 4: Peněžitá pomoc v mateřství ve vybraných evropských zemích (bez Švédska a Norska)

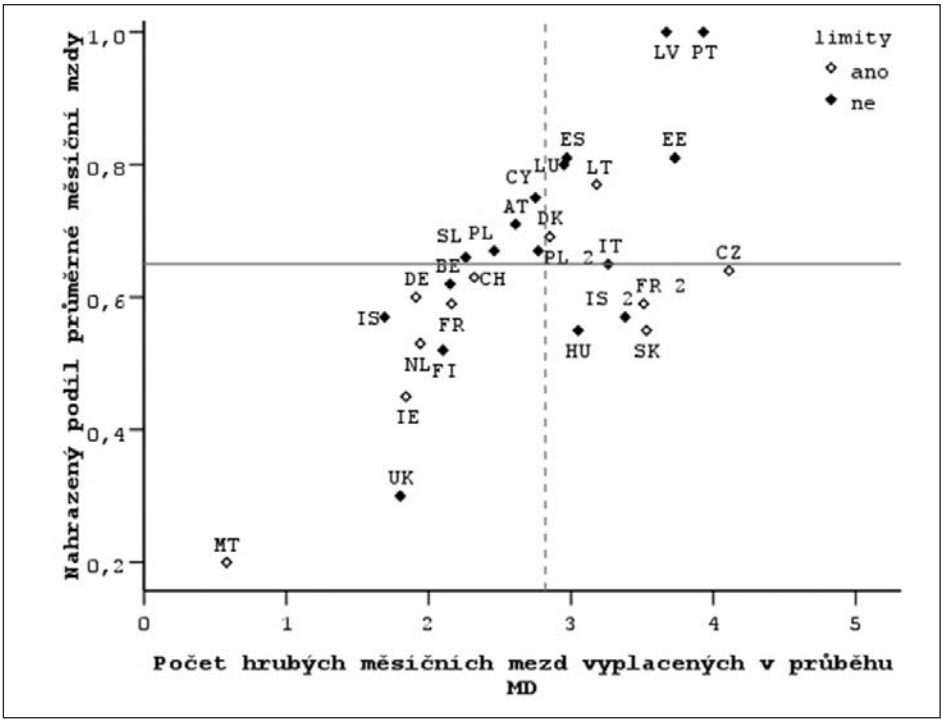

Zdroj: MISSOC (2004); EUROSTAT (2005); vlastní výpočty.

Poznámka: PL1 = Polsko: PPM při prvním dítěti v pořadí. PL2 = Polsko: PPM při druhém a dalším dítěti. FR1 = Francie: PPM při prvním a druhém dítěti v pořadí. FR2 = Francie: PPM při třetím a dalším dítěti. IS2 = 6 měsíců mateřské dovolené. Ostatní popisky viz tabulku 1.

Přímky v grafu zobrazují průměrnou délku MD v souboru (šrafovaná čára = bez Norska a Švédska) a průměrnou hodnotu náhrady předchozí mzdy.

V zemích označených plným černým kosočtvercem může PPM nabýt jakýchkoli hodnot v závislosti na předchozí mzdě. V ostatních je výše PPM omezena.

Je zřejmé, že celkový obnos peněz vyplacený v průběhu MD těsně souvisí s procentní náhradou předchozí mzdy (graf 4; r = 708**[12]). Pouze země, kde se PPM skládá také z plošných příspěvků (UK) či ve kterých zasahují do výpočtu PPM nejrůznější omezení (ČR, SK), se výrazněji odklání od trendu. Podobně také státy s nadprůměrně dlouhou dovolenou jako Norsko a Švédsko zřetelně vybočují (graf 3). Zde je ale opět nutné upozornit, že v těchto dvou zemích se ve skutečnosti jedná spíše o rodičovskou dovolenou, a jimi dosahované hodnoty tedy nejsou zcela srovnatelné. Pro přiblížení obsahu grafů je dobré poznamenat, že celkový obnos peněz znázorněný na ose x není vlastně nic jiného než *počet průměrných hrubých měsíčních mezd v dané zemi vyplacených na PPM za celou dobu trvání MD.*

V grafech 3 a 4 jsou graficky odlišeny státy, které aplikují horní limity na částku PPM, a státy, jež výši PPM nijak neomezují. V těchto zemích, označených plným černým kosočtvercem, může PPM nabýt jakýchkoli hodnot v závislosti na předchozí mzdě. Budoucí matky s vysokými průměrnými výdělky nejsou v takovýchto zemích tedy nijak znevýhodňovány. Naopak státy, kde existují limity na výši PPM, tj. ČR, Slovensko, Irsko, Nizozemsko, Francie, Švýcarsko, Malta, Litva, Německo a Dánsko[13], přerozdělují zisky z pojistného ve prospěch nízkopříjmových kategorií. Je ovšem nutné podotknout, že v každé zemi je limit nastaven jinak vysoko. Zatímco například ve Švýcarsku (Ženevský kanton) a Nizozemsku je maximální výše mzdy, ze které je PPM vypočítávána, rovna zhruba dvojnásobku průměrné měsíční mzdy v zemi, v ČR je to už jen 1,3násobek průměrné mzdy a na Slovensku dokonce jen jedna průměrná mzda[14]. Pokud vezmeme v úvahu maximální možnou částku příspěvku v mateřství vyplacenou v jednom měsíci (se zohledněním případného zdanění a odvodů na pojištění) a vztáhneme ji k průměrné hrubé mzdě v zemi, zjistíme, že nejvyšší maximální limit najdeme v Litvě (2,69 průměrné mzdy za měsíc), pak následuje Švýcarsko (1,04), Francie (0,84), Nizozemsko (0,72) a ČR (0,69) a nakonec Irsko (0,45) a Malta (0,20).

Odhlédneme-li od Švédska a Norska, jejichž MD není mateřskou dovolenou v pravém slova smyslu, zjistíme, že v České republice je na PPM (základ: průměrná hrubá mzda v zemi) vypláceno bezkonkurenčně nejvíce peněz (graf 5). Je velmi dobře vidět, přestože výše náhrady dosahuje v ČR ve skutečnosti pouze

12 Pravděpodobnost, že mezi těmito dvěma proměnnými existuje vztah, je vyjádřena počtem hvězdiček podle hodnoty r (Pearsonův koeficient korelace). **=> p=0,01, tj. vysoká pravděpodobnost korelace.

13 V Německu a Dánsku sice oficiálně existuje horní limit PPM, ve skutečnosti je ale rozdíl mezi tímto limitem a plnou mzdou vyrovnáván zaměstnavatelem na základě kolektivních smluv.

14 K 1. 5. 2005 již 1,5násobek průměrné mzdy.

Graf 5: Obnos vyplacený na peněžité podpoře v mateřství (PPM) v průběhu mateřské dovolené (MD)

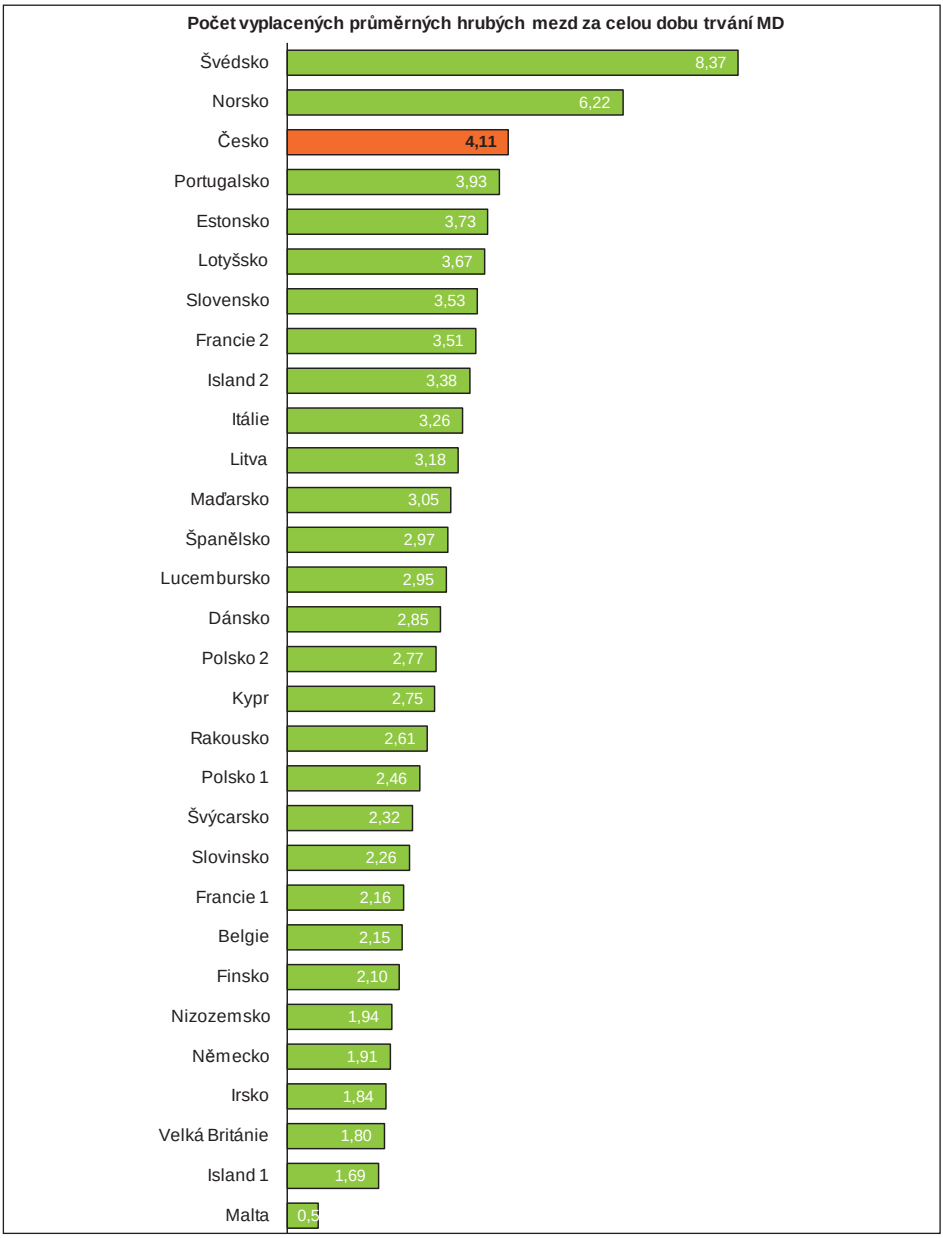

Zdroj: MISSOC (2004); EUROSTAT (2005); vlastní výpočty.

Poznámka: Ukazatel udává počet měsíců, kdy je plně hrazena předchozí mzda.

Graf 6: Nahrazený podíl průměrné hrubé mzdy

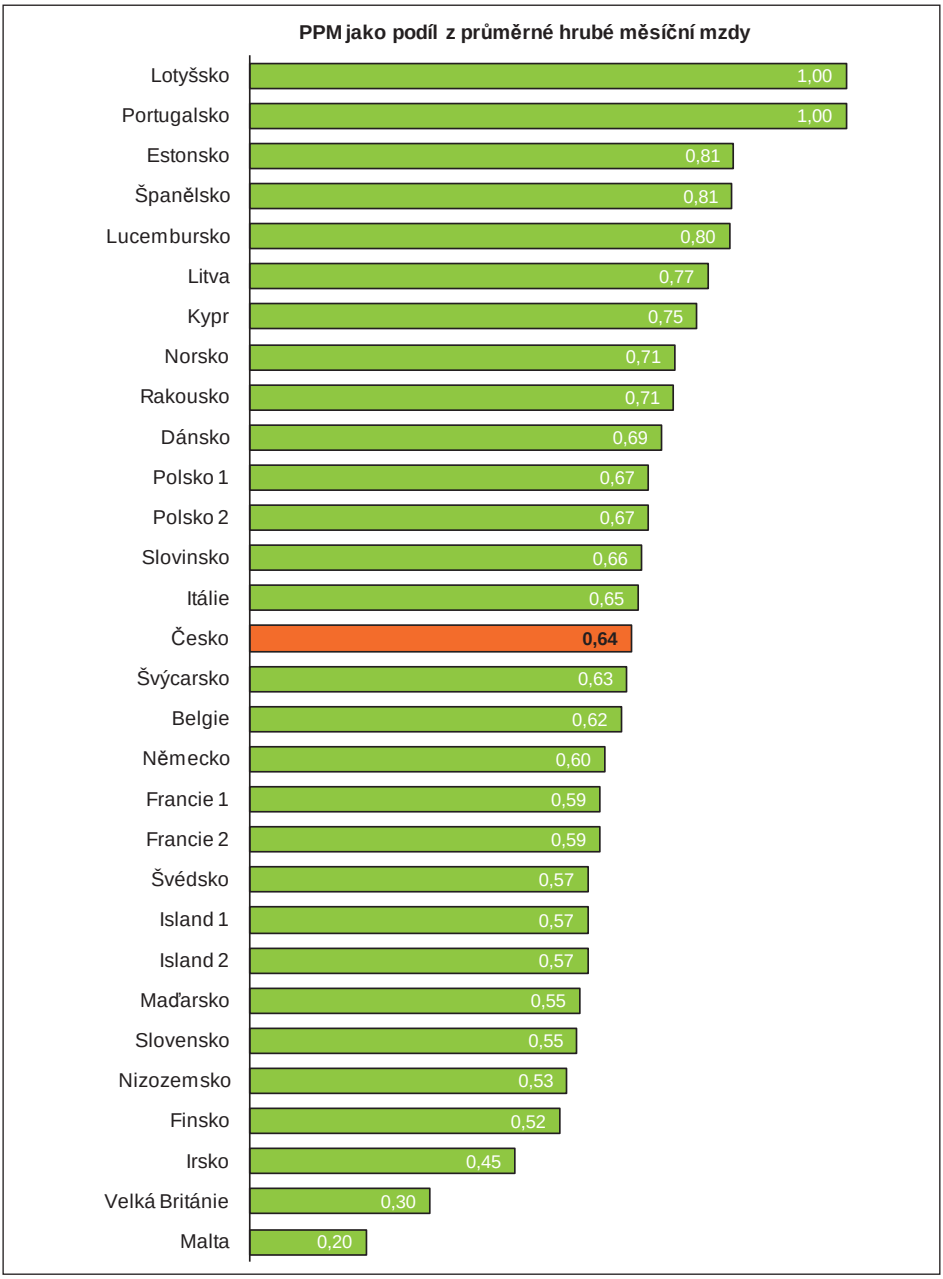

Zdroj: MISSOC (2004); EUROSTAT (2005); vlastní výpočty.

průměrných 64 % předchozího výdělku, že si Česká republika udržuje díky nadprůměrně dlouhé době trvání mateřské dovolené náskok před ostatními zeměmi. Obecně se v horní polovině žebříčku nalézají především země, které poskytují relativně dlouhou MD. Pouze Portugalsko a Lotyšsko přispívají ke své přední pozici výrazně vysokou procentní náhradou předchozí mzdy.

Graf 6 ukazuje podíl z průměrné hrubé mzdy, který je v dané zemi měsíčně vyplácen na PPM. Hodnota v grafu je v podstatě měřítkem srovnatelnosti (co do finančního ohodnocení) zaměstnání a raného mateřství. Podmínky vyplácení PPM v zemích, které se nalézají na předních příčkách, by zřejmě vyhovovaly především ženám, které si nemohou dovolit výrazné snížení příjmu v průběhu MD.

Je nesnadné obecně říci, který stát vyplácí nejštědřejší dávky v mateřství. Samotná délka nároku není určující. Tato skutečnost je evidentní na již zmíněném příkladu Velké Británie, která sice poskytuje poměrně dlouhou mateřskou dovolenou (26 týdnů), ale v plné výši je náhrada mzdy vyplácena pouze prvních 6 týdnů, na zbytek doby je aplikovaný maximální denní limit, peněžitá pomoc v mateřství je daněna a ještě navíc nepřísluší všem matkám (pokrytí není univerzální). I když vezmeme v úvahu jen ty státy, které nahrazují mzdu v plné výši po celou dobu mateřské dovolené, jako například Portugalsko, najdeme další nevýhody. V tomto konkrétním případě je to fakt, že se doba na mateřské dovolené nezapočítává do náhradní doby pojištění.

Graf 7 je výsledkem snahy zkonstruovat ukazatel, který by sledované země porovnal co nejobjektivněji. Za každou zemi byl vypočten jakýsi průměrný skór štědrosti rovnající se součtu hodnot směrodatných odchylek za každou z předchozích charakteristik (celkem vyplacený obnos peněz a procentní náhrada ušlé mzdy) vydělenému dvěma. Oba zmíněné úhly pohledu mají tedy stejnou váhu. Hodnota v grafu udává, jak daleko a kterým směrem od průměru jednotlivé země leží. Vidíme, že kromě Švédska a Norska, jejichž výborné umístění je způsobeno extrémně dlouhou mateřsko-rodičovskou dovolenou, se obě dvě charakteristiky nejlépe snoubí v Portugalsku, Lotyšsku a Estonsku. Nad průměrem se dále nachází i Španělsko, Lucembursko, poslední pobaltská země, Litva, Česká republika a Kypr. Následuje rozsáhlá skupina zemí pohybující se okolo průměru a nakonec země výrazně podprůměrné v obou ohledech, totiž Malta, Velká Británie a Irsko.

Celkově můžeme konstatovat, že finančně nejpříznivější systém mateřské dovolené a dávek v mateřství najdeme v Pobaltí, Portugalsku, Španělsku a Lucembursku a přes nízký podíl náhrady předchozího platu také v ČR. Poměrně překvapivé je nepříliš lichotivé umístění Nizozemska, Německa a Belgie, jež jsou zpravidla považovány za státy s vysoce solidární prorodinnou politikou. Neo-

Graf 7: Průměrný skór štědrosti finanční podpory vyplacené v průběhu mateřské dovolené

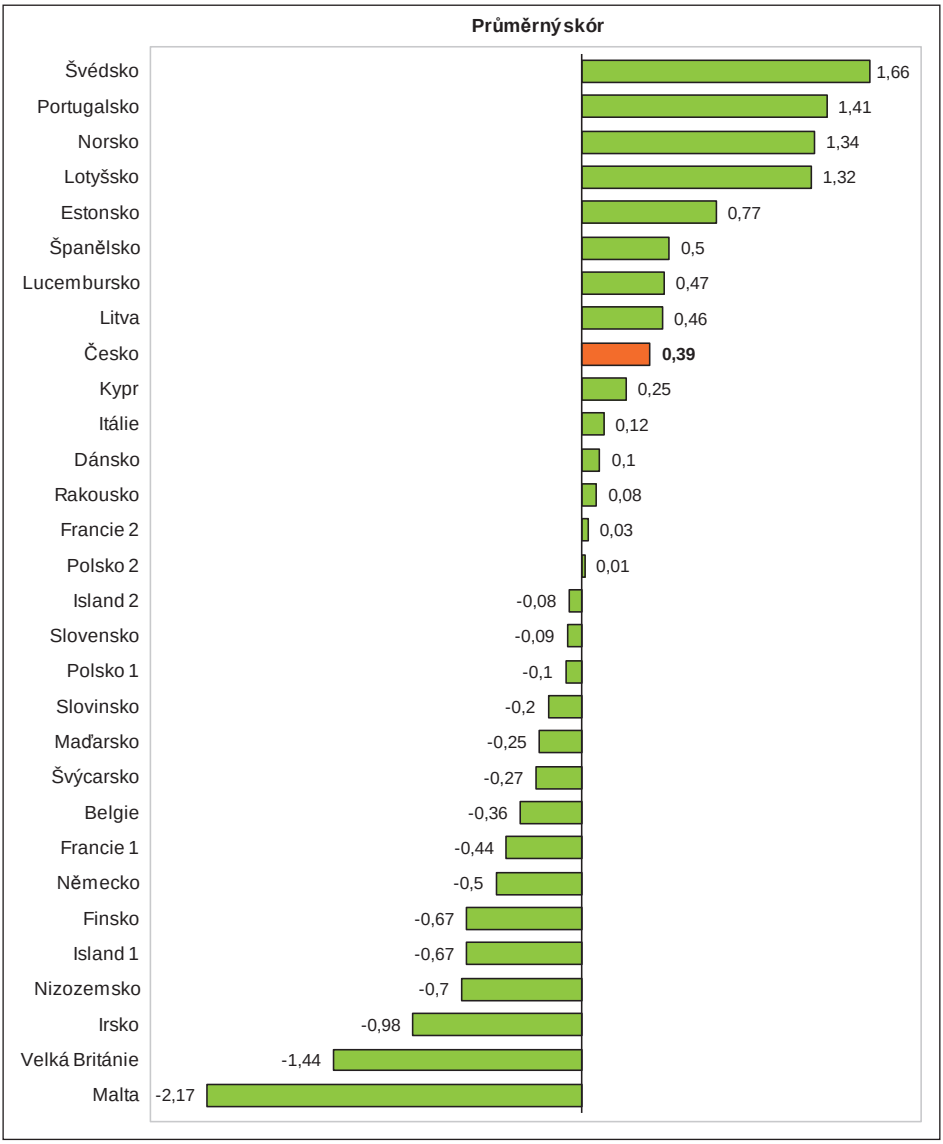

Zdroj: MISSOC (2004); EUROSTAT (2005); vlastní výpočty.

Poznámka: PL1 = Polsko: PPM při prvním dítěti v pořadí. PL2 = Polsko: PPM při druhém a dalším dítěti. FR1 = Francie: PPM při prvním a druhém dítěti v pořadí. FR2 = Francie: PPM při třetím a dalším dítěti. IS2 = 6 měsíců mateřské dovolené. Ostatní popisky viz tabulku 1.

čekávaná je také poměrně nízká úroveň PPM v tradičně prorodinném Polsku. Vysvětlením může být ovšem právě zdejší silná role a autonomie rodiny, důraz na její tradiční uspořádání a z toho vyplývající relativní nezávislost (alespoň proklamovaná) rodiny na sociální podpoře poskytované státem.

Skandinávské státy je obtížné s ostatními zeměmi porovnávat. Zejména ve Švédsku, Norsku a na Islandu šla rodinná politika směrem k nerozlišování mateřské a rodičovské dovolené. Otec má s výjimkou období před porodem velice podobný nárok na dovolenou jako matka, a proto, pokud bychom porovnali PPM v období vyhrazeném pouze matce, by tyto státy za ostatními zřetelně zaostávaly. Dánsko a Finsko s 18, resp. 15 týdny výhradně mateřské dovolené mají schéma podobnější zbytku Evropy. Dánsko se v celkovém porovnání pohybuje okolo průměru, Finsko díky nižší procentní náhradě mzdy a existenci limitu na výchozí započitatelnou mzdu (podobně jako v ČR) spíše na nižších příčkách.

II.1.3 Shrnutí

Česká republika se při zohlednění kritérií použitých v této práci řadí ve sféře finanční podpory vyplácené během mateřské dovolené k nejvelkorysejším zemím. Výší procentní náhrady ušlé mzdy a délkou MD se podobáme Slovensku, Maďarsku a Francii (při narození třetího a dalšího dítěte). Více než kterákoli jiná země se celkovým obnosem peněz vyplacených v rámci mateřské dovolené blížíme k rodině štědrých skandinávských zemí, jako jsou Švédsko a Norsko, tedy zemím sociálnědemokratického typu [Esping-Andersen 1990], u nichž ovšem mluvíme spíše o rodičovské dovolené. Takovýto výsledek je zcela jistě pozitivní, nicméně poskytuje jen jeden úhel pohledu.

Kompenzace předchozího platu skrze peněžitou pomoc v mateřství dosahuje v ČR (v roce 2004) pouze 69 % a existuje zde i horní limit vyplácené částky ve výši 419 Kč denně[15]. Ačkoliv je peněžitá pomoc v mateřství dávkou nemocenského pojištění konstruovanou se záměrem zmírnit příjmový pokles zaměstnankyně (takže ženy s různou výší platu dostávají na mateřské dovolené různý příjem), stanovení maximální denní hranice peněžité pomoci ve svém důsledku tento záměr oslabuje. Lze říci, že taková konstrukce dávky postihuje jak mladé ženy s malými nástupními platy, tak ženy s vysokými příjmy, u nichž dojde v období porodu dítěte k zásadnímu poklesu příjmu. V případě osamělých matek

15 Zde je nutné poznamenat, že od doby, kdy byla analýza provedena, došlo v České republice k navýšení limitů i kompenzace předchozího platu. Od roku 2009 může peněžitou pomoc v mateřství pobírat od šestého týdne věku dítěte i otec dítěte, za předpokladu, že matka dítěte s tím souhlasí.

nebo v případě porodu více dětí platí prodloužená doba poskytování dávky[16], nicméně její denní výše zůstává stejná, takže to jsou právě neúplné rodiny s matkami samoživitelkami v čele, které se často v období výchovy malých dětí dostávají kvůli absenci druhého příjmu v rodině do závislosti na systému sociální pomoci.

Z hlediska možností sladění rodičovských aspirací, profesních ambicí a reflexe diferenciace životních stylů a strategií posledních let se zdá, že je stávající český model v porovnání s některými evropskými zeměmi poněkud rigidní a nereaguje dostatečně na potřeby lidí žijících v současné společnosti. Mateřská dovolená je opravdu svou délkou a štědrostí v Evropě ojedinělá, prospělo by tedy, kdyby byla po vzoru skandinávských zemí více flexibilní. Inspirující je především možnost rozdělit dovolenou mezi rodiče, resp. vyčlenit část mateřské dovolené otcům za stejných podmínek jako matkám[17].

II.2 Porovnání výše a struktury finanční podpory adresované rodinám s dětmi

Všechny země zahrnuté v této studii poskytují balík prorodinných opatření, zahrnující úlevy na daních, finanční příspěvky, úlevy na platbách za služby apod., jejichž účelem je pomoci rodinám nést náklady na výchovu dětí. Tento souhrn opatření spolu s opatřeními na poli trhu práce se snaží bojovat proti chudobě rodin s dětmi. Část opatření vypomáhá rodičům v oblasti *zaměstnání*: Poskytuje finanční podporu v případě nízkých příjmů, dotuje výdaje na výchovu dětí a skrze nastavení systému dávek a daní nepřímo vybízí či naopak odrazuje rodiče od práce na plný či částečný úvazek nebo, v případě párů, podporuje dvouči jednopříjmový model rodiny. Jiná z nich pomáhají rodičům *vyvázat se z trhu práce* a zůstat doma s dětmi. Souhrn těchto opatření hraje roli v procesu rozhodování o podobě rodiny a může svou účinností ovlivnit jak počet dětí, které se žena rozhodne mít, tak kdy je bude mít. Stejně tak může mít dopad na formu rodiny podle toho, jak obtížné vytváří podmínky pro rodiče, kteří se rozhodnou odejít od partnera a vychovávat děti sami. Cílem této části studie je zmapovat stav této finanční podpory rodinám s dětmi ve vybraných členských zemích Evropské unie k 1. 1. 2004, s hlavním důrazem na Českou republiku a její postave-

16 Platí pouze do 31. 12. 2006. S počátkem roku 2007 se prodloužená mateřská dovolená pro osamělé rodiče zrušila.

17 Podle právní úpravy platné v roce 2004 mohl na mateřskou dovolenou nastoupit otec dítěte pouze v případě, že matka dítěte zemřela nebo z vážných zdravotních (či jiných) důvodů nemůže sama pečovat o dítě. Podle novely zákona o nemocenském pojištění platné v době vydání studie má již otec právo nastoupit na mateřskou dovolenou namísto matky po uplynutí 6 týdnů od porodu dítěte nebo se s matkou střídat.

ní ve srovnání s těmito zeměmi. Odpovědi budeme hledat na následující otázky: Které formy rodinného soužití jsou nejvíce podporovány a z čeho se tato podpora skládá? Dotuje český sociální systém spíše tradiční rodiny nebo upřednostňuje zaměstnanost matek? Jak velkou roli hraje velikost rodiny a příjem rodičů? Kterým evropským systémům se finanční podpora rodin s dětmi v České republice podobá? Jak si v porovnání s jinými státy Evropy stojí čeští samoživitelé? Motivuje český sociální systém rodiče k participaci na trhu práce? Souvisí výše finanční podpory s některými socioekonomickými ukazateli, např. s podílem dětí žijících v chudobě?

Jednou z možností, jak odpovědět na tyto otázky, je prozkoumat štědrost finanční podpory poskytované státem rodinám s dětmi skrze daňové úlevy a sociální dávky. Tento přístup byl do této chvíle aplikován především na srovnání západoevropských zemí [Bradshaw, Finch 2002; Matějková, Paloncyová 2004]. V literatuře zabývající se rodinnou politikou zemí střední a východní Evropy nalezneme mnoho studií, které popisují základní charakteristiky rodinných politik [Fultz 2002; Matějková, Paloncyová 2004; Potůček 2004; Robila 2004; Zeman 2000] a vztahy mezi rodinnou politikou a (a) demografickým chováním nebo (b) hodnotami a postoji ve společnosti [Hamplová 2004; Chaloupková, Šalamounová 2004; Kocourková 2002; Neyer 2006; Sirovátka, Saxonberg 2006; Tuček, Kuchařová 2000]. Studií detailně analyzujících systém finanční podpory rodinám v těchto zemích je nemnoho.

V následujícím oddíle si představíme metodu modelových rodin jako vhodného způsobu mezinárodního srovnání finanční podpory adresované rodinám s dětmi.

II.2.1 Zdroje dat a metodický postup

Metodický postup

Existuje mnoho způsobů, jak srovnávat finanční podporu rodin s dětmi napříč souborem mezinárodních dat. Obvykle se ve snahách o mezinárodní srovnání vytrácí rodina jako taková a hlavní pozornost je směrována na makro úroveň, jako jsou např. státní výdaje na sociální zabezpečení apod. Předkládaná studie se naopak zaměřuje na zcela konkrétní typy rodin. Přesněji, analyzuje dopad finanční pomoci plynoucí ze státního daňového a dávkového systému (tj. daňových úlevy, rodičovských příspěvků, přídavků na děti a dalších dávek vážících se na přítomnost dětí v rodině) na přesně definované modelové rodiny.

Jedním z vhodných ukazatelů vypovídajících o stavu prorodinných opatření v dané zemi je rozdíl mezi absolutní (v EUR, v paritě kupní síly) i relativní (podíl

z průměrné mzdy v zemi) hodnotou souhrnu daňových úlev a dávek vyplácených rodinám s dětmi a hodnotou daňových úlev a dávek poskytovaných rodinám bez dětí. Tento balíček finanční pomoci adresovaný dětem (dále CBP, z angl. Child Benefit Package) je v podstatě roven *rozdílu mezi čistým disponibilním příjmem rodinné domácnosti s dětmi a čistým disponibilním příjmem bezdětného páru se shodným příjmem ze mzdy* a reprezentuje příspěvek státu rodičům na výchovu dětí. Jeho vyčíslením lze určit výši nákladů na výchovu dětí na rozpočet rodin nebo pobídky od státu pořídit si dítě (více dětí). Obecně řečeno, tímto způsobem lze zjistit, jaké modely rodinného života jsou státem upřednostňovány.

K výpočtu tohoto indikátoru je využito metody modelových rodin. Tato metoda pracuje s uměle vytvořenými modely rodin definovanými podle úrovně příjmu v rodině, počtu jejích členů a složení rodiny a jejím cílem je porovnat „shodné se shodným". Metodologicky spadá do kategorie profilových metod srovnávání, kdy si autor volí abstraktní jednotku představující příjemce studovaného sociální požitku a přesně definuje její profil. Cílem je zjistit, jak velkou finanční výpomoc může každá z definovaných modelových rodin získat od státu. Tato metoda byla vyvinuta proto, aby bylo možno porovnat výši dávek a podmínek, za kterých jsou v různých zemích vypláceny, a používá ji např. OECD ve svých sériích Taxing Wages. Klasickým příkladem užití metody při zkoumání diferenciace rodinných dávek je studie Kahna a Kamermanové z roku 1983 [Kamerman, Kahn 1983] porovnávající výši rodinných přídavků vyjádřených jako procento průměrné mzdy průmyslového dělníka pro patnáct hypotetických rodin v osmi západních zemích.

Použití metody modelových rodin s sebou ze své podstaty nese určité obtíže. Metoda je zaměřena na to, aby bylo porovnáváno shodné se shodným, a modelové příklady rodiny jsou tudíž nevyhnutelně ilustrativní spíše než reprezentativní pro danou zemi. Navíc zde existují i zřejmé metodologické problémy v souvislosti s otázkou standardizace. Ve snaze udržet konstantní jak situaci zvolené jednotky, tak způsob měření, musí totiž výzkumník přijmout řadu hypotéz a arbitrárních rozhodnutí, která mohou mít negativní dopad na srovnatelnost údajů. Navíc tato metoda není schopna určit relativní váhu studovaného opatření v rámci dané země[18] a svou vlastní povahou nutně vytrhuje fakta z jejich společenské souvislosti [Munková et al. 2004: 39]. Výsledky představují formální obraz toho, jak by měla rodinná politika fungovat v závislosti na stávajících zákonech a opatřeních, spíše než toho, jak ve skutečnosti funguje. Není například přihlíže-

18 Problém nedostatečné reprezentativnosti se snaží řešit kapitola II.2.5, kde se přihlíží k reálnému zastoupení typů rodin ve společnosti (v tomto konkrétním případě ke struktuře čistých rodinných domácností v ČR, tak jak byla zachycena ve Mikrocensu z roku 2002).

no k problematice nevyužívání sociální dávek.[19] Stejně tak je nutné vzít v úvahu, že po dopadu CBP rodiny vydávají peníze na další služby a zboží, jejichž cenová úroveň se stát od státu liší (např. některé služby péče o dítě, jako např. školní jídelna či družina, mohou být v některých zemích zdarma nebo jsou dotované, zatímco jinde se za ně musí platit). Metoda poskytuje okamžikový obrázek reality a nebere v úvahu proměnné, jako je délka mateřské a rodičovské dovolené, úroveň služeb péče o dítě apod. Nicméně její velkou předností je to, že operuje na úrovni konkrétních životních situací a řeší problém srovnatelnosti údajů navzdory rozdílnosti národních modelů, a dovoluje tak identifikovat a porovnat trendy v rodinné politice napříč vzorkem zemí v konkrétním časovém období.

Modelové rodiny v této studii jsou definovány podle počtu dětí a jejich věku, ekonomické aktivity rodičů a výše jejich příjmů a konečně podle úplnosti rodiny. Pokud rodiče pracují, předpokládá se zaměstnanecký poměr. Modelové rodiny byly vybrány tak, aby se shodovaly s výběrem modelových rodin ve studiích Bradshawa [2005; Bradshaw, Finch 2002], z nichž pochází data o CBP v západoevropských zemích využitá v této studii. Tímto způsobem bylo možné tato data srovnat s nově sebranými daty za ČR a SR. Výsledkem jsou hodnoty CBP pro pět různých příjmových úrovní a šest různých složení rodiny. Jejich vzájemnou kombinací dostaneme dvacet jedna různých modelových rodin (tabulka 4).

5 **úrovní** příjmu:

- Jeden příjem v rodině ve výši poloviny průměrné mzdy v zemi.
- Jeden příjem v rodině ve výši průměrné mzdy v zemi.
- Dva příjmy v rodině – jeden ve výši poloviny průměrné mzdy v zemi, druhý ve výši průměrné mzdy v zemi.
- Dva příjmy v rodině – oba ve výši průměrné mzdy v zemi.
- Rodina žijící pouze ze sociální podpory (rodina dlouhodobě nezaměstnaných)[20].

19 Důvody nevyužívání produktů systému dávek a daní lidmi, kteří na ně mají ze zákona nárok, mohou být různé: neprůhlednost systému, špatná informovanost či prosté odmítnutí být podporován státem a zařadit se do skupiny „neprivilegovaných" [blíže viz Mareš 2000].

20 Jedná se zde o státem garantované *minimální příjmy rodiny, kde žádný z rodičů nepracuje*, nikoli o klasickou podporu v nezaměstnanosti, neboť ta ve většině států závisí na předchozí mzdě.

6 **složení** rodiny:

- Bezdětný pár (v manželském svazku).
- Rodič-samoživitel (rozvedený) s jedním dítětem ve věku dva a půl roku docházejícím do jeslí.
- Rodič-samoživitel (rozvedený) s jedním dítětem ve věku sedmi let v povinné školní docházce.
- Rodičovský pár s jedním dítětem ve věku sedmi let v povinné školní docházce.
- Rodičovský pár se dvěma dětmi ve věku sedm a čtrnáct let – obě chodí do školy.
- Rodičovský pár se třemi dětmi ve věku sedm, čtrnáct a sedmnáct let – všechny chodí do školy.

Tabulka 4: 21 typů modelových rodin

	Počet a výše příjmů ze mzdy v domácnosti	***Jeden příjem***		***Dva příjmy***		***Žádný příjem ze mzdy***
Typy struktury domácností	*Mzda* / *Děti*	*Polovina průměrné mzdy v zemi*	*Průměrná mzda v zemi*	*Průměrná mzda + Polovina průměrné mzdy v zemi*	*Každý ve výši průměrné mzdy v zemi*	*Sociální podpora pro dlouhodobě nezaměstnané*
Manželský pár	*Bez dětí*	**Referenční skupina**				
Samoživitelka (rozvedená)	*Jedno dítě, věk 2,5 roku, celodenně v jeslích nebo školce*	**1**	**2**			**3**
	Jedno dítě, věk 7 let, ve škole	**4**	**5**			**6**
Manželský pár	*Jedno dítě, věk 7 let, ve škole*	**7**	**8**	**9**	**10**	**11**
	Dvě děti, věk 7 a 14 let, ve škole	**12**	**13**	**14**	**15**	**16**
	Tři děti, věk 7, 14 a 17 let, ve škole	**17**	**18**	**19**	**20**	**21**

Poznámka: Šedá pole označují a) referenční skupinu, tj. bezdětný manželský pár, a b) nelogické kombinace počtu příjmů a složení rodiny.

Abychom nalezli odpovědi na otázky formulované v úvodu kapitoly, je třeba se zaměřit na následující čtyři body:

1. Prozkoumat nastavení daňových úlev, peněžitých dávek závislých i nezávislých na příjmu, dávek na bydlení, přídavků na dětí a dávek sociální podpory, a zjistit tak výši a strukturu balíčku finanční podpory určené rodinám s dětmi (tj. CBP) v jednotlivých zemích.
2. Porovnat výslednou úroveň finanční podpory podle parity kupní síly a zjistit, jak se proměňuje v závislosti na počtu dětí v rodině, stáří dětí, typu rodiny, ekonomické aktivitě rodičů a výši příjmů rodiny.
3. Zjistit, jak si ve srovnání s ostatními zeměmi stojí Česká republika, a pomocí klastrové analýzy[21] určit, kterým zemím se svým režimem rodinné politiky blíží.
4. Zjistit, které socioekonomické ukazatele (např. výše HDP, sociálních výdajů, výdajů na seniory[22], zaměstnanost žen apod.) souvisí s výší CBP.

Zdroje dat

Vzorek zemí analyzovaných v této studii obsahuje dvě země střední Evropy, tj. Českou republiku a Slovensko, a 15 západoevropských zemí. Výběr zemí je široký proto, aby (a) vytvořily dostatečně rozmanitou referenční bázi, se kterou je možné srovnávat podporu rodinám v ČR, a (b) zahrnovaly všechny typy sociálního státu (a tedy potažmo rodinné politiky) formulované v díle G. Esping-Andersena *Three Worlds of Welfare Capitalism* [Esping-Andersen 1990] a studiích, které následovaly [Esping-Andersen 1999, 2002; Ferrera 1996; Bonoli 1997]. Zastoupeny tedy jsou typ konzervativní, sociálnědemokratický, liberální a také jihoevropský [Ferrera 1996; Bonoli 1997].

Údaje o struktuře finanční podpory v západoevropských zemích byla získána v rámci mezinárodního projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change". Ostatní data byla získána z internetových zdrojů (portály národních statistických úřadů, ministerstev práce a sociálních věcí, Eurostatu aj.) a z relevantní literatury, jejíž nejdůležitější položkou jsou dvě rozsáhlé komparativní studie výzkumníků University of York *A Comparison of Child Benefit Packages in 22 Countries* z roku 2002 a *A Comparison of the Tax Benefit Package for Families with Children in Eight European Countries at January 2004* z roku 2005. Studie z roku 2002 porovnává rodinné politiky 22 zemí k první-

21 Více informací o aplikovatelnosti této metody viz [Bonoli 1997; Saint-Arnaud, Bernard 2003; Sengoku 2004].

22 Mnoho sociálních vědců včetně Esping-Andersena vyjadřuje obavu, že za posledních cca 30 let přestavěly sociální státy své politiky s ohledem na potřeby seniorů, jejichž počet dramaticky narůstá, na úkor rodin s dětmi. V optice konstantně klesající porodnosti v zemích Evropy je možné si klást otázku, zda tento přístup sociálních politik států, selhávající dostatečně sdílet s rodinami náklady na výchovu dětí, nemá na tomto trendu svůj podíl.

mu červenci 2001, a navazuje tak na tematicky shodnou práci z roku 1993. Studie z roku 2005, z jejíhož datového základu tato práce vychází především, komparuje situaci v 8, resp. 12 evropských zemích k 1. 1. 2004 a je součástí výše zmíněného projektu mapujícího rodinné politiky v zemích severní Evropy.[23] Ani v jedné studii se přes výrazný zájem autorů neobjevuje z důvodu omezených finančních zdrojů žádná ze zemí bývalého východního bloku. Předkládaná studie se snaží napravit tento nedostatek a dosáhnout komplexnějšího obrazu doplněním časově srovnatelných dat za Českou republiku a Slovensko.

Data o mzdách a opatřeních daňového a dávkového systému se vztahují k roku 2004, přesně k 1. 1. 2004[24], pouze údaje za země jižní Evropy, které jsou zahrnuty pouze ve starší Bradshawově studii, pocházejí z roku 2001 (konkrétně 1. 7. 2001). Doplňující údaje týkající se všech zemí se pak svou aktuálností liší v závislosti na stavu databází Eurostatu a ostatních informačních portálů.

Země ve vzorku jsou srovnávány na základě nastavení daňového a dávkového systému. Čistý příjem modelových rodin je výsledkem připočtení nebo odečtení následujících položek z hrubé mzdy:

- odvody na sociální pojištění,
- daň z příjmu + úlevy na dani,
- peněžité dávky určené rodinám s dětmi závislé na příjmu rodiny,
- peněžité dávky určené rodinám s dětmi nezávislé na příjmu rodiny,
- výdaje na bydlení po započtení případných příspěvků na bydlení,
- místní daň po odečtu případných daňových úlev,
- výdaje na zajištění celodenní péče o děti (jesle/školka),
- výživné (pokud je garantované státem),
- ostatní (dávky, které nejsou prvotně určeny rodinám s dětmi, ale ve výsledku mají stejný efekt).

Výdaje na bydlení byly odvozeny z průměrné mzdy v zemi, v konstantní výši 20 % průměrné měsíční mzdy zaměstnanců. Toto rozhodnutí vychází z metody používané OECD a v případě ČR mnohdy neodpovídá reálným nákladům na bydlení, které jsou zejména ve velkých městech daleko vyšší. Nicméně problém ur-

23 Nejnovější data projektu *Welfare policy and employment in the context of family change* jsou dostupná na http://www-users.york.ac.uk/~jrb1/.

24 V případě České republiky a Slovenska se údaje o výši průměrné mzdy vztahují k 1. čtvrtletí 2004 (viz publikace Českého a Slovenského statistického úřadu http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/publ/3106-04-za_1__ctvrtleti_2004; http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=6618).

čení výše výdajů na bydlení je bohužel pro komparativní studie jen těžko řešitelný a vždy je možné najít další řešení odůvodnitelné jako více reálné.

Výdaje na zařízení péče o dítě je započítáno jako běžná cena, kterou musí rodič zaplatit, pokud dítě navštěvuje toto zařízení celý měsíc, každý pracovní den v týdnu.

Výživné (na dítě) jsou jako položka započteny pouze v případě, že jsou v případě odmítavého přístupu nepřítomného rodiče hrazeny státem.

Vztažením hodnoty těchto položek k hodnotě finanční podpory poskytované skrze transfery daňového a dávkového systému bezdětným manželským párům dostaneme výši podpory směrované dětem, tj. CBP, jejíž hodnota v podstatě měří, kolik stát (ne)přispívá rodinám na náklady spojené s výchovou dětí.

Primární data o výši čistých měsíčních příjmů modelových rodin byla získána v národních měnách. Pro srovnatelnost údajů bylo tedy nutné je standardizovat, respektive převést na společnou měnu. Země jsou proto srovnávány na základě absolutní hodnoty CBP vyjádřené v paritě kupní síly v eurech nebo podle relativního vyjádření CBP jako podílu z průměrné mzdy v zemi. Procentuální vyjádření CBP je vzhledem k velkým rozdílům v síle jednotlivých národních ekonomik vhodnějším ukazatelem, zejména srovnáváme-li celkovou štědrost sociálních systémů.

II.2.2 Nástin prorodinných opatření zahrnutých v CBP

Rodina je ve všech sledovaných zemích nějakým způsobem podporována od samého narození dítěte. První vyplácenou dávkou je většinou porodné, v některých zemích doplňované hmotnými dary. Podpora rodin s nejmenšími dětmi je ve všech státech realizovaná skrze mateřskou dovolenou a dávky v mateřství. Tato forma podpory není zahrnuta v analýze CBP, neboť ani v jedné z modelových rodin nenajdeme dítě mladší 2,5 let, nicméně s vědomím její důležitosti je jí věnována samostatná kapitola II.1.

S rostoucím věkem dítěte vstupují do hry jiná opatření rodinné a sociální politiky, jejichž souhrn tvoří balíček prorodinných opatření poskytovaný rodinám s dětmi skrze systém dávek a daní. Následující položky se v něm vyskytují nejčastěji:

Rodičovský příspěvek je určen rodiči, který z důvodu péče o malé dítě (do stanovené věkové hranice dítěte) částečně nebo plně omezuje svou výdělečnou činnost. Ve většině evropských zemí je rodičovský příspěvek pojímán jako částečná finanční náhrada ušlého příjmu, a tudíž definována vzhledem k velikosti úvazku rodiče či výši výdělku. V nároku na rodičovský příspěvek se rodiče mohou

střídat či o dítě pečovat společně, v některých zemích při jeho nečerpání druhým z rodičů část období nároku zaniká. Doba nároku na pobírání rodičovského příspěvku se ve většině zemí shoduje s délkou rodičovské dovolené, v jejímž průběhu je zaměstnanec ze zákona chráněn proti propuštění.[25]

Přídavky na děti jsou pravděpodobně obecně nejdůležitější finanční pomocí státu, která rodinám pomáhá krýt náklady spojené s výchovou a výživou nezaopatřených dětí. Systém jejich vyplácení se však v jednotlivých zemích velmi liší. Mezi hlavní prvky diferencující výši dávky patří především pořadí dítěte, věk dítěte, příjem rodiny a složení rodiny (úplná, neúplná). Ve většině vybraných zemí je přídavek na děti vyplácen plošně, tj. bez ohledu na příjem rodiny. Výjimku tvoří Česká republika a dále některé státy jižní Evropy. Za nezaopatřené dítě je nejčastěji považováno dítě do 16 nebo 18 let, téměř ve všech zemích však náleží přídavek na děti i dětem starším, pokud se dále účastní vzdělávacího procesu (nejčastěji do 25, 26 let). Na delší studium dětí není brán ohled např. ve skandinávských státech a ve Velké Británii. Systém přídavků na děti je na jedné straně odrazem společenského uznání rodiny (např. větší podpora rodin s více dětmi), na druhé straně sám ovlivňuje pojetí rodiny a prorodinné klima ve společnosti.

Daňové úlevy mohou mít dvojí formu. Nezdanitelná částka základu daně z příjmu snižuje základ před zdaněním (výše úlevy roste přímo úměrně s výší příjmu a daňovou sazbou), zatímco sleva na dani/daňový bonus snižuje výslednou částku daňového plnění po zdanění (po dosažení určité příjmové hranice v jednotné míře). Slevy na dani jsou velmi výhodné pro rodiny s příjmy těsně nad prahem zdanitelnosti, bohatým rodinám však velký prospěch nepřinášejí. Zatímco nárok na univerzální dávku přídavku na dítě vzniká ve většině evropských zemí převážně matce nebo jiné pečující osobě, daňové úlevy jsou uplatňovány zejména otci [Paloncyová, Matějková 2004: 35]. Slevu na dani může nárokovat kterýkoliv z rodičů, jenž má pracovní příjem, odpočitatelnou položku od základu daně však obvykle uplatňuje osoba s nejvyšším příjmem v čele rodinné domácnosti, tedy nejčastěji otec.

Podobně jako u dávek vyplácených ze systému sociálního zabezpečení se může výše slev na dani v jednotlivých zemích lišit podle složení rodiny (úplnost rodiny, počet dětí), zapojení rodičů do placené práce, ale i podle typu nákladů, k jejichž úhradě dávka přispívá. V evropských zemích se setkáváme s daňovým bonusem u příležitosti narození dítěte či adopce, s dávkou pokrývající částečně či plně náklady na předškolní péči o děti, na školní potřeby, na přípravu na povolání, na bydlení rodiny či zdravotní pomůcky pro dítě zdravotně postiže-

25 Velmi podrobné informace o všech opatřeních rodinné politiky zmíněných v této kapitole lze najít ve studii Matějkové a Paloncyové *Rodinná politika v Evropských zemích* z roku [Matějková, Paloncyová 2004].

né. V Belgii, Itálii, Nizozemsku a Španělsku jsou daňové dávky zacíleny zejména ve prospěch úplných rodin s malými dětmi. Rakousko, Velká Británie a Nizozemsko podporují spíše rodiny osamělých rodičů.

V rámci podpory slaďování rodičovských a pracovních aspirací zohledňují některé země v systému nezdanitelných položek počet, věk či pořadí narození dítěte. Např. ve Španělsku je částka odpočtu za třetí či čtvrté dítě o 50 % vyšší než za první či druhé dítě. Belgický model umožňuje zvyšovat odpočet za každé dítě podle počtu dětí v rodině, u dětí do 3 let je částka odpočtu ještě zvýšena. Základ daně před zdaněním je možné rovněž snížit odečtením 80 % vynaložených nákladů na zajištění péče o dítě do 3 let. Rovněž Norsko uplatňuje do určitého stanoveného limitu odpočet nákladů za péči o dítě. Tento limit nezdanitelné částky se zvyšuje o 20 % za péči o dvě a více dětí.

II.2.3 Vybrané modelové rodiny

Začneme porovnáním struktury CBP ve vybraných modelových rodinách. Analyzovanými položkami jsou daně, úlevy na daních, odvody na sociální pojištění, testované i netestované dávky na dítě, přídavky na bydlení, místní daně, výdaje na celodenní péči o dítě, výživné a ostatní, jejichž výše se v každé zemi liší. Struktura tvořená těmito položkami se mění případ od případu, typ od typu.

Jednotlivé položky v grafech na následujících stranách udávají *rozdíl v eurech v paritě kupní síly (€ ppp) mezi tím, co zaplatí v každé jednotlivé položce tvořící CBP určitá modelová rodina (čistá rodinná domácnost) s dětmi, a tím, co zaplatí bezdětný manželský pár.* Kladná hodnota znamená výhodu pro rodiny s dětmi, záporná hodnota opak (rodina s dětmi zaplatí více než bezdětný pár). Popis významu jednotlivých položek je uveden v tabulce II přílohy.

Početná rodina s nízkými příjmy

Nejprve se zaměříme na rodinu se třemi dětmi ve věku 7, 14 a 17 let a s jedním příjmem ve výši poloviny průměrné měsíčního mzdy v zemi. Graf 8 sumarizuje strukturu CBP pro tento model rodiny. Hodnoty v tabulce vyjadřují absolutní rozdíl mezi tím, co by zaplatil/dostal bezdětný pár, a tím, co zaplatí/dostane tato třídětná rodina. Kladná čísla představují výhodu (menší ztrátu na příjmu/vyšší příspěvek) pro rodiny s dětmi. Všechny údaje jsou vyjádřeny v eurech v paritě kupní síly.

Graf 8: Struktura CBP pro manželský pár se třemi dětmi a jedním příjmem ve výši 50 % průměrné měsíční mzdy (v € ppp)

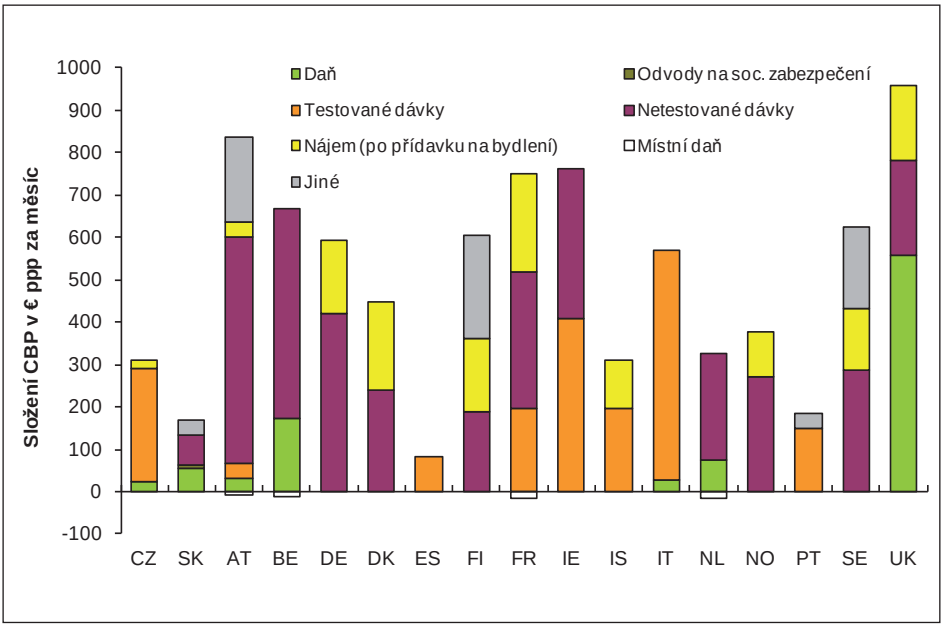

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Daňové úlevy hrají v CBP hlavní roli především ve Velké Británii. Rodina se třemi dětmi zaplatí na této příjmové úrovni na daních o celých € 560 méně než bezdětný pár. Také na Slovensku a v Belgii je velká část CBP tvořena úlevami na dani, ale větší část peněz přichází z dávek nezávislých na příjmu rodiny, podobně jako v Rakousku a Nizozemsku. Ve skandinávských státech, Francii a Německu jsou dominantním zdrojem CBP netestované dávky na děti. V Česku, podobně jako v zemích jižní Evropy, Irsku a na Islandu se na CBP naopak nejvíce podílí testované dávky.

Dávky nezávislé na příjmu rodiny se vyskytují ve všech zemích s výjimkou Česka, států jižní Evropy a Islandu. Nejštědřejší jsou v Rakousku (které, jak uvidíme dále, je velmi velkorysé v podstatě ke všem formám rodiny), v Belgii a Německu, tj. ve státech, které podporují tradiční uspořádání rodiny.

Do hry dále vstupuje i cena bydlení. Více než polovina zemí nějakým způsobem rodiny s dětmi oproti bezdětným v této oblasti zvýhodňuje. Výdaje na bydlení jsou nevíce dotovány v Dánsku, Francii, Německu a Velké Británii.[26]

CBP je v několika zemích ovlivněn výší místní daně, avšak její vliv není nijak velký. Jen ve čtyřech zemích platí na této dani třídětná rodina více než bezdětný pár.

Je zřejmé, že v absolutním porovnání (v € ppp) vychází po započtení všech daní, odvodů na sociální zabezpečení, finančních dávek a výdajů na bydlení a služby v absolutním porovnání (v € ppp) jako nejštědřejší Velká Británie, Irsko a Rakousko a poté Francie s Belgií. Vztáhneme-li ovšem celkovou hodnotu CBP k výši průměrné mzdy v zemi, výsledky se změní ku prospěchu ČR a SR (31 %, resp. 24 % z průměrné mzdy). Pozici na prvních příčkách žebříčku si udrží pouze Rakousko (37 %) a také Velká Británie s Francií (33, resp. 32 %), ale Německo (23 %) a Belgie (22 %) se propadají. Ze skandinávských zemí se v horní polovině pomyslného žebříčku štědrosti objevují pouze Finsko a Švédsko, naopak Dánsko a zejména pak Norsko a Island jsou až téměř na konci (16, resp. 14 %). Tato skutečnost (podpora je nízká, když je vyjádřena v € paritě kupní síly, ale relativně štědrá jako podíl z průměrné měsíční mzdy) je pro ČR a SR díky relativně nízkým mzdám typická a setkáme se s ní prakticky při všech dalších srovnáních napříč souborem zemí.

Malá rodina s průměrnými příjmy

Tato rodina se nachází na opačném pólu než rodina v předchozím příkladě. Je menší, pouze s jedním dítětem školního věku, a oba rodiče vydělávají průměrnou mzdu v zemi. V kontrastu s předchozím příkladem se zde zabýváme typem rodiny s nejvyššími příjmy na osobu.

Na první pohled vidíme, že váha se ve většině zemí přenesla z testovaných dávek, tedy dávek závislých na příjmu rodiny, na malé, ale relativně časté daňové úlevy a dávky netestované (graf 9). Pouze ve dvou zemích (ČR a Portugalsko) má i tento typ rodiny nárok na podporu z testovaných dávek.[27]

Německo, Dánsko a Španělsko poskytují poněkud překvapivě daňovou úlevu této rodině s průměrnými příjmy a pouze jedním dítětem, ale ne rodině s nízkým příjmem a třemi dětmi. Podobně je tomu také ve Francii. Daňový systém v těchto zemích je jednoduše výhodnější pro rodiny s vyšším příjmem.

[26] V případě Velké Británie je to oproti stavu v roce 2001, kdy byla vypracována předchozí studie, poměrně výrazný pokrok. Ještě v roce 2001 platila rodina se třemi dětmi na nájmu více než rodina bezdětná.

[27] V ČR je to konkrétně přídavek na dítě ve výši 936 Kč.

Graf 9: Struktura CBP pro rodinu s dvěma příjmy ve výši průměrné mzdy v zemi a jedním dítětem ve věku 7 let

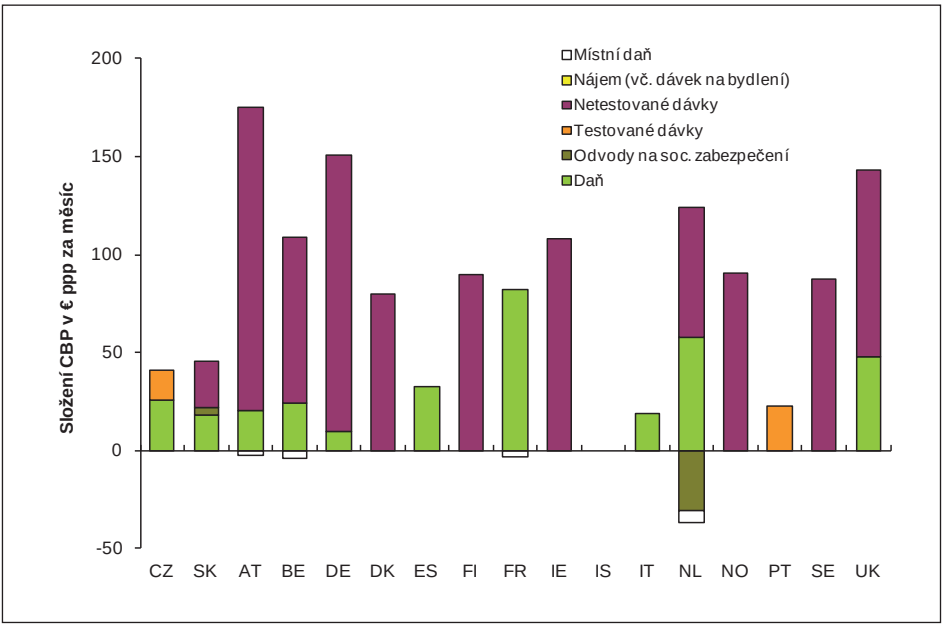

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Země poskytující podporu skrze netestované dávky se od předchozího případu neliší; pouze Francie ze seznamu mizí, protože „allocation familiale" je poskytována pouze rodinám se dvěma a více dětmi. S výjimkou Nizozemska neplatí nikde rodina s průměrnými příjmy a jedním dítětem více na odvodech na sociální zabezpečení než bezdětný manželský pár. Další položky nijak výrazně k celkové hodnotě CBP nepřispívají. Dopad, který mají jednotlivé položky na CBP, je znázorněn v grafu 9. Vidíme zde, z čeho se CBP pro rodinu se dvěma příjmy a jedním dítětem skládá. Je zřejmé, že na této příjmové úrovni tvoří hlavní komponentu CBP ve většině zemí netestované dávky na dítě (někde jsou dokonce jedinou součástí), popř. daňové úlevy. V absolutních číslech je k tomuto typu rodiny nejvíce štědré Rakousko, Německo, Velká Británie, Irsko a Belgie. Vyjádříme-li ale výši CBP jako podíl z průměrné mzdy v zemi, objeví se na prvním místě Česká republika s 8 % následovaná státy, které jsou silné i ve srovnání dle € ppp. Rozdíly mezi zeměmi jsou ovšem touto optikou relativně malé, podíl CBP na průměrné mzdě se pohybuje v rozmezí od 2 do 8 %.

Graf 10: Struktura CBP pro rodinu s jedním příjmem ve výši průměrné mzdy v zemi a dvěma dětmi ve věku 7 a 14 let

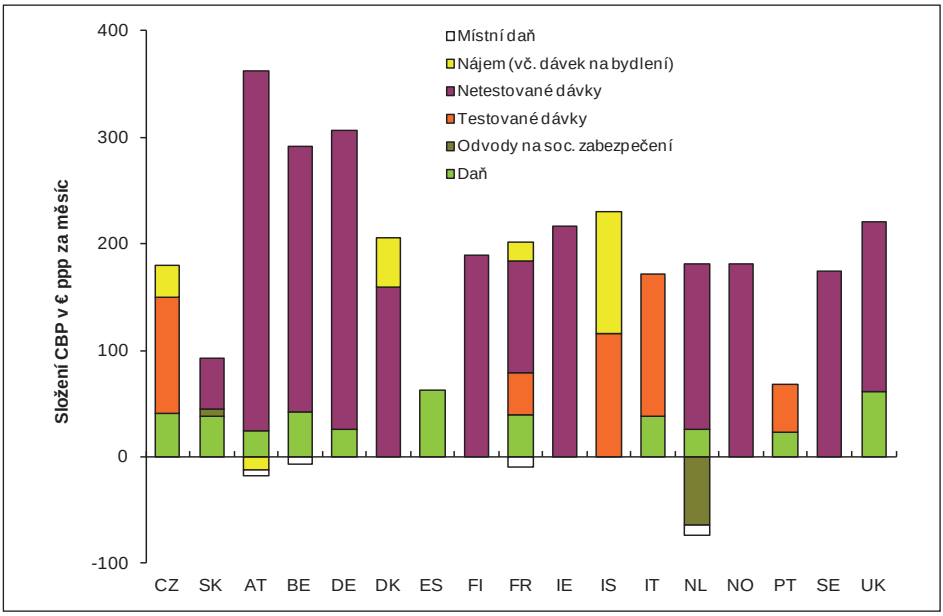

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

„Průměrná" rodina

Nyní se zaměříme na „klasický" typ rodiny se dvěma dětmi, oběma rodiči a jedním příjmem ve výši průměrné měsíční mzdy v zemi. Na tento typ rodiny je častěji než v předchozích dvou případech aplikována nějaké forma úlevy na dani. V ČR, Francii, Portugalsku a na Islandu jsou také stále poskytovány dávky závislé na příjmu, ve většině zemí nicméně pochází největší část CBP z netestovaných dávek. Španělsko na této mzdové úrovni neposkytuje žádnou finanční podporu s výjimkou úlevy na dani. Na Islandu zase finanční podpora přichází pouze ze štědrých přídavků na bydlení a testovaných dávek. V České republice je CBP rozložen mezi úlevy na dani, testované dávky (přídavek na dítě, sociální příplatek) a příspěvek na bydlení.

Zaměříme-li se na kupní sílu hodnoty CBP, jsou na tom nejlépe rodiny v Rakousku, Německu a Belgii a dále na Islandu a v anglosaských zemích. Česká republika a Slovensko se v absolutních hodnotách opět pohybují v dolní polovině žebříčku spolu s Nizozemskem a jihoevropským státy, ale jejich pozice se zře-

telně zlepší při pohledu na hodnoty podílů CBP na průměrné mzdě v zemi. Zejména český sociální systém je k tomuto typu rodiny velmi štědrý. V relativním vyjádření poskytuje dokonce nejhodnotnější podporu (18 % z průměrného měsíčního platu v zemi). Následuje Rakousko (s 16 %), před Slovenskem (13 %) a Německem (12 %). Na posledních příčkách zůstávají Nizozemsko a Španělsko se 3 %.

Graf 10 zobrazuje strukturu CBP pro tento typ rodiny v jednotlivých zemích. Opět vidíme, že nejvlivnější součástí CBP jsou ve většině případů dávky nezávislé na příjmu rodiny. V ČR je hodnota CBP rozdělena víceméně rovnoměrně mezi daňové zvýhodnění a testované dávky (přídavek na dítě), zatímco na Slovensku je podpora rodinám poskytována především skrze daňové úlevy a dávky nezávislé na příjmu.

Je nutné zmínit, že v této studii se nezabýváme výdaji spojenými se školní docházkou, neboť tato data nebyla v nejnovější studii Bradshawa a Finchové zahrnuta. Důvodem byl jejich paušálně nevýrazný vliv na výslednou výši CBP. Z předchozí studie z roku 2001 nicméně vyplývá, že v některých zemích hrají roli značnou. V rodině s průměrným příjmem a dvěma dětmi snižují výdaje na vzdělání dětí hodnotu CBP zejména v Nizozemsku a Portugalsku, v početné rodině s nízkými příjmy opět v Nizozemsku a v Belgii a v malé rodině s průměrnými příjmy znovu v Nizozemsku a Portugalsku. S výjimkou početné rodiny s nízkým příjmem je navíc v Irsku a Nizozemsku nutné počítat s nezanedbatelnými výdaji na zdravotní péči o děti.

Rodič-samoživitel s jedním dítětem mladším tří let a průměrným příjmem

V grafu 11 je prezentována výsledná struktura CBP pro rodinu rodiče-samoživitele s jedním dítětem mladším tří let, tj. v předškolkovém věku. Pro účely výzkumu se předpokládá, že dítě navštěvuje celodenně zařízení péče o dítě (jesle). Výrazně nejdražší jsou zařízení péče o děti ve Velké Británii a Irsku a v žádné zemi nejsou na této příjmové úrovni poskytována zcela zdarma. Výdaje na péči o malé děti zcela anulují ostatní části CBP v anglosaských zemích, Portugalsku, Itálii a Španělsku. Také v Belgii, Německu a na Islandu je výsledná hodnota CBP záporná, tentokrát ale také důsledkem vysokých daní, resp. daní vyšších, než by musel platit bezdětný pár. Island v tomto poněkud překvapuje, naopak situace v Německu a Belgii je z pohledu Esping-Andersenovy kategorizace zcela v souladu s konzervativním typem rodinné politiky, který upřednostňuje manželské páry před rodiči-samoživiteli. Na Slovensku, na rozdíl od ČR, sociální dávky nepřevyšují ztrátu z vyšší daně a výdajů na zajištění celodenní péče o dítě, a výsledná hodnota CBP je tudíž záporná. Téměř žádnou finanční pomoc mladým

matkám, příp. otcům, samoživitelům neposkytují země jižní Evropy – Portugalsko, Itálie a Španělsko.

Státy s kladnou výslednou hodnotou CBP jsou ČR, Rakousko, skandinávské země a Nizozemsko, a to především zásluhou vysokých, příjmově netestovaných dávek. Vede s výraznou převahou Rakousko (608 EUR ppp), následované Švédskem a Norskem (cca 120 EUR ppp). Hned za nimi se v celkovém pořadí umístila Česká republika (105 EUR ppp), především zásluhou rodičovského příspěvku a úlev na dani[28]. V zemích, kde stát garantuje vyplácení výživného v nepřítomnosti druhého rodiče, tj. ve skandinávských zemích a v Rakousku, je výživné důležitou položkou v CBP. Jak v Dánsku, tak ve Finsku a na Islandu by bez pomoci výživného nedosáhl CBP kladných hodnot.

Srovnáme-li země podle podílu CBP na průměrné mzdě, na pořadí to příliš nezmění. V čele se stále drží Rakousko (27 %), následuje se zřetelným odstupem

Graf 11: Struktura CBP pro rodiče-samoživitele s jedním dítětem ve věku 2,5 roku a příjmem ve výši průměrné mzdy v zemi

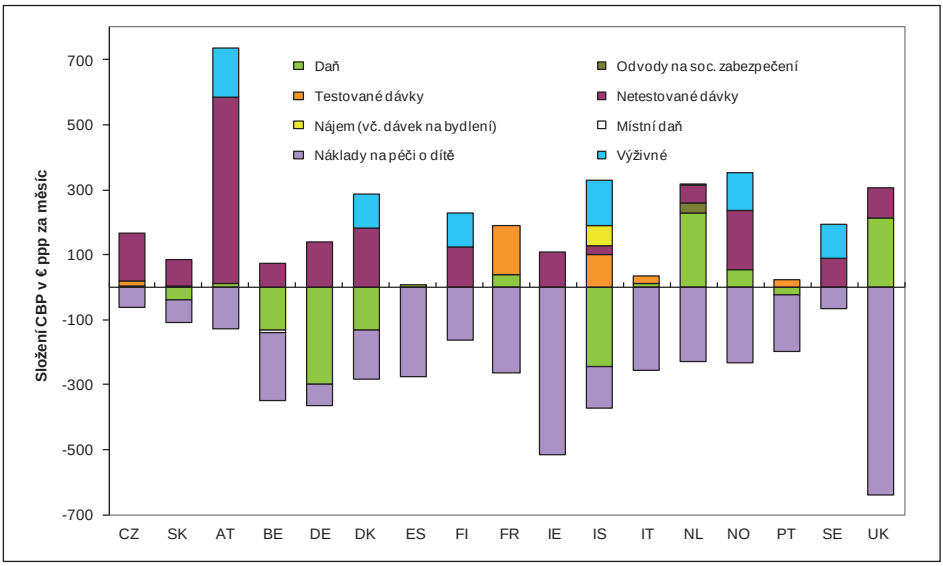

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

28 Je třeba ale upozornit, že v současné době má při ročním zúčtování daně manželský pár možnost uplatnit navíc výrazné slevy na nepracujícího partnera, a ušetřit tak zpětně na dani. Vezmeme-li tento fakt v úvahu, daňová výhoda rodiče samoživitele nad úplnou rodinou se shodným příjmem a s jedním dítětem se v ČR výrazně sníží.

ČR (10 %) a pak skandinávské země (3–6 %). V Irsku je naopak výsledný čistý příjem samoživitele s malým dítětem o celou pětinu průměrné měsíční mzdy nižší než příjem bezdětného páru se shodným příjmem ze mzdy.

Následující graf ukazuje, jak se změní struktura a výše CBP, klesne-li rodiči-samoživiteli mzda na polovinu. Nejvíce se změní situace ve Velké Británii, kde je CBP zaměřen především na nižší příjmové kategorie. Pomocí daňových zvýhodnění se zde objem CBP zvýší téměř dvakrát. Také v Irsku, Norsku a na Islandu finanční podpora naroste, zde ale pomocí testovaných dávek. Téměř ve všech zemích se s poklesem mzdy také sníží poplatek za služby péče o dítě, v Nizozemsku vymizí zcela. V Belgii, Německu, Dánsku, Nizozemsku a na Islandu se navíc sníží daňová zátěž. V České republice se zřetelněji změní pouze výše sociálního příplatku, ale celková hodnota CBP se sníží, protože samoživitel nedosáhne na rozdíl od bezdětného páru nároku na příspěvek na bydlení. Ve slovenském systému dávek a daní získávají samoživitelé s nízkým příjmem výhodu výrazně nižších daní, resp. daňového zvýhodnění, ale zároveň – podobně jako v ČR – nedosáhnou na rozdíl od bezdětného páru na dávky hmotné nouze (kategorie

Graf 12: Struktura CBP pro rodiče-samoživitele s jedním dítětem ve věku 2,5 roku a příjmem ve výši poloviny průměrné mzdy v zemi

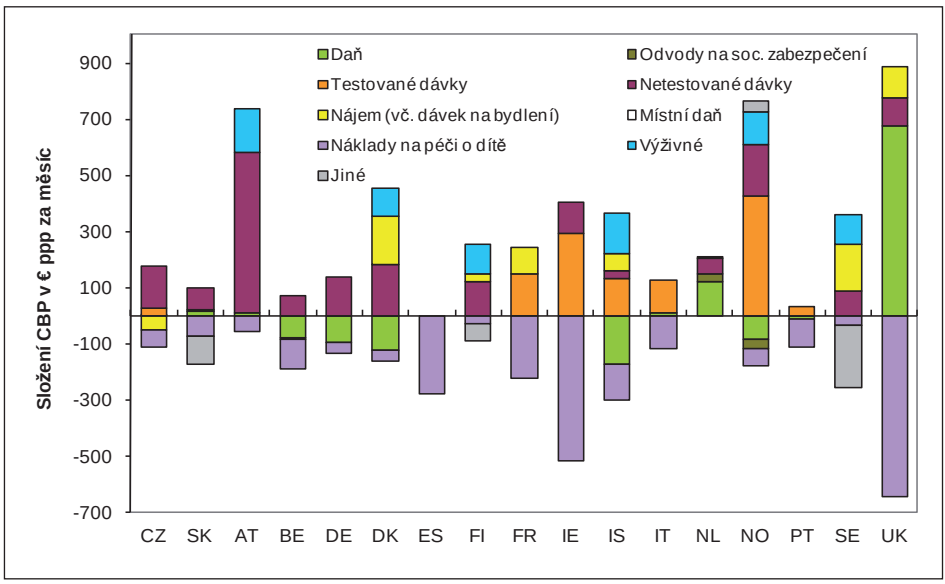

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

„jiné“), a ve výsledku si tak velmi pohorší. Slovensko poskytuje druhou nejnižší podporu tomuto typu rodiny ze všech analyzovaných zemí.

Rodič-samoživitel s jedním dítětem ve věku sedmi let a průměrným příjmem

Nyní se podíváme, jak se změní situace, je-li dítě ve školním věku (graf 13). Zaměříme-li pozornost na ČR, ihned vidíme výrazný propad v žebříčku výše CBP způsobený odejmutím rodičovského příspěvku, který je vyplácen pouze do 4 let věku dítěte. Zbývá tedy pouze testovaná dávka (přídavek na dítě), která je o něco vyšší než v předchozím případě. Na Slovensku zůstává kvůli relativně vysokému zdanění osamělých rodičů hodnota CBP stejně jako v předchozím případě záporná. Díky vysokým netestovaným dávkám a garantovanému výživnému si přední místa drží Rakousko a skandinávské země a díky absenci výdajů na zařízení péče o dítě také Nizozemsko a Velká Británie. Pořadí zemí se v podstatě nemění, ani pokud hodnotu CBP vyjádříme jako podíl z průměrné měsíční mzdy. Stále s přehledem vede Rakousko s 19 %, následované Norskem (12 %), Finskem (11 %), Švédskem (9 %), Nizozemskem (7 %) a Velkou Británií, Irskem a Dánskem (všechny 5 %). Česká republika je se 2 % až na desátém místě; hůře než slovenští samoživitelé jsou na tom jen osamělí rodiče v Belgii a Německu, kde je záporná hodnota CBP způsobována velmi vysokým zdaněním. V souladu s politikou propagace rodin s minimálně dvěma dětmi neposkytuje Francie tomuto typu rodiny nijak výrazně vyšší finanční podporu než bezdětnému páru.

Rodina s jedním dítětem žijící ze sociální podpory

Graf 14 zobrazuje strukturu CBP pro rodinu s jedním dítětem žijící pouze ze sociální podpory (*social assistance*), resp. z minimálních dávek v nezaměstnanosti. V případě České republiky je počítáno se životním minimem, jehož výše je v případě sociální potřebnosti státem garantována. Hodnoty v grafu opět představují rozdíl mezi finanční podporou vyplácenou této rodině v porovnání s bezdětným párem. Pouze Itálie, Švédsko a Norsko vyplácí bezdětnému páru vyšší sociální podporu než rodině s jedním dítětem. Relativně nejvyšší sociální podporu poskytuje Dánsko, kde se ale tato podpora daní,[29] a dokonce se z ní odvádí pojistné na sociální zabezpečení. Poměrně vysoká sociální podpora je v Dánsku daněmi snížena téměř na polovinu. Všechny země s výjimkou Itálie přispívají k CBP pomocí testovaných či netestovaných dávek na dítě. Norsko, Švédsko a Island vypomáhají zejména příspěvky na bydlení, zatímco Rakousko, Belgie a Německo přispívají především skrze netestované dávky na dítě.

29 Stejně jako ve Španělsku a Nizozemsku.

Graf 13: Struktura CBP pro rodiče-samoživitele s jedním dítětem ve věku 7 let a příjmem ve výši průměrné mzdy v zemi

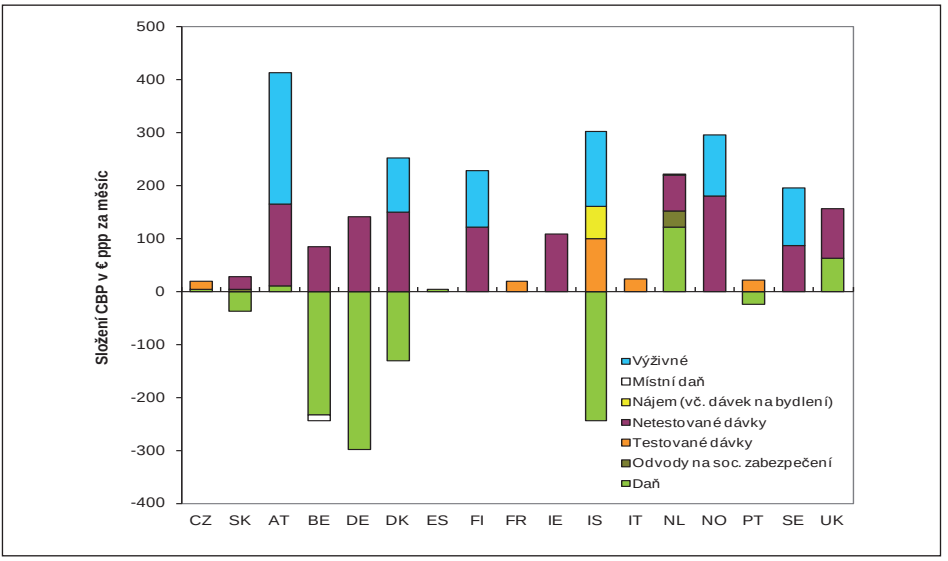

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Graf 14: Struktura CBP pro rodinu s jedním dítětem ve věku 7 let žijící pouze ze sociální podpory

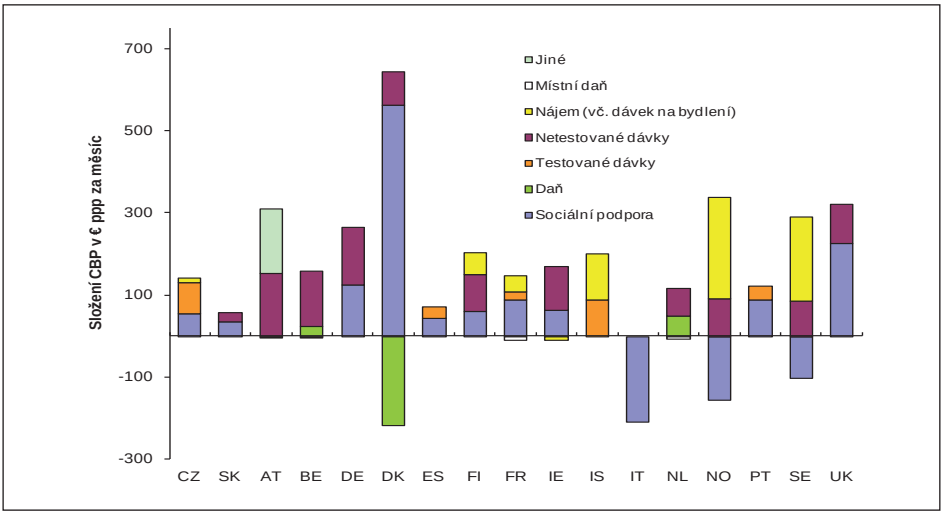

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Nejvyšší finanční podporu poskytují tomuto typu rodiny sociální systémy v Dánsku, Velké Británii, Rakousku a Německu. Horní polovina pomyslného žebříčku je doplněna severskými státy, které poskytují vysoké dotace na bydlení, a Irskem. Česká republika se díky poměrně vysokým dávkám sociální podpory (životnímu minimu) drží relativně vysoko a její pozice se ještě dále upevňuje, vyjádříme-li CBP jako podíl z průměrné mzdy v zemi. V tomto relativním vyjádření vychází ze srovnání opět nejlépe Dánsko (17 %), dále Česká republika společně s Rakouskem (14 %), následovány Velkou Británií, Portugalskem a Německem.

II.2.4 Variabilita výše CBP v závislosti na příjmu, složení rodiny a počtu dětí

Strategie rodinných politik se v různých zemích zaměřují na různé cílové skupiny. Některé věnují zvláštní pozornost potenciálně nejvíce zranitelným rodinám s pouze jedním rodičem. Jiné se naopak cíleně nastavením podmínek finanční pomoci snaží podporovat instituci manželství a stabilitu úplných rodin. V některých zemích sledují ideu, že pouze ti nejchudší občané a rodiny by měli mít přístup k finanční podpoře vyplácené ze státního rozpočtu. V jiných je hmotná pomoc poskytována rodinám s dětmi plošně, bez ohledu na jejich příjem či sociální status, z titulu prosté přítomnosti dětí v rodině. V některých zemích jsou zvláště štědře podporovány rodiny s mnoha dětmi, v jiných velikost rodiny nehraje roli. Následující odstavce přiblíží, jak se rodinné politiky v analyzovaných státech liší v závislosti na výše jmenovaných kritériích.

Vliv výše příjmu

Graf 15 ukazuje, jak se výše finanční podpory mění s příjmy na příkladu rodiny se dvěma dětmi. Vidíme, že zatímco Velká Británie a Irsko (liberální státy) jsou zvláště štědré k rodinám s nízkými příjmy, Rakousko, Belgie, Německo (konzervativní státy) a Slovensko rozlišují mezi rodinami s různě vysokými příjmy velmi málo. Severské země (s výjimkou Islandu) pomáhají rodinám s velmi nízkým vlastním příjmem, ale v ostatních podporu nediferencují. Státní podpora rodin v zemích jižní Evropy se nese ve znamení značných rozdílů. Zatímco CBP Itálie se prudce snižuje s rostoucím příjmem v rodině, úroveň finanční podpory v Portugalsku je konstantní. Španělsko se od všech ostatních zemí liší tím, že vůbec nepomáhá rodinám s nejnižšími příjmy.

Podívejme se nyní na jednotlivé příjmové typy rodin detailněji. Začneme s rodinou s jedním podprůměrným příjmem. Zdaleka nejvyšší podpory se tomuto typu rodiny dostává ve Velké Británii a Irsku, jejichž hodnota CBP je více než

Graf 15: Srovnání CBP podle výše příjmu v rodinách se dvěma dětmi ve školním věku (v % z průměrné hrubé měsíční mzdy v zemi)

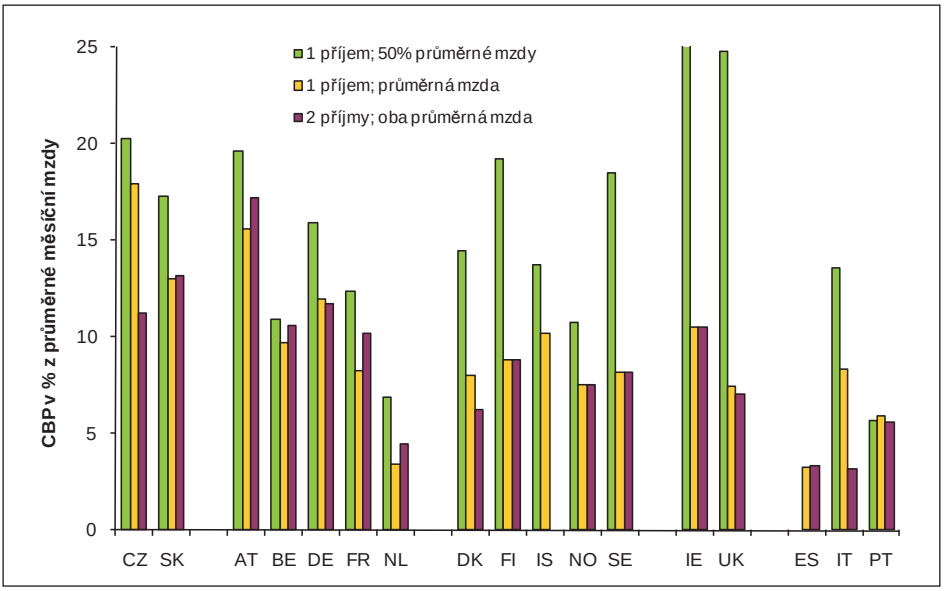

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

o € 100 vyšší než CBP další země v pořadí, Rakouska. Česká republika přichází v absolutním srovnání až třináctá. Vyjádříme-li ovšem hodnotu CBP jako podíl z průměrné mzdy v zemi (graf 15), ČR se objeví na úrovni Švédska a Dánska v prostředku pomyslného pole států vedeného Irskem (28 %), Velkou Británií (25 %) a Rakouskem (20 %).

V rodině se dvěma dětmi a jednou průměrnou mzdou se hodnota CBP pohybuje v intervalu od € 62 (Španělsko) do € 345 (Rakousko). Nejvíce štědré jsou k tomuto typu rodiny Rakousko, Belgie a Německo, tedy země, které by podle Esping-Andersenovy typologie rodinných politik spadaly do kategorie konzervativních států propagujících tradiční model rodiny (manželský pár, děti, muž jako zdroj příjmů). Za nimi se umístil Island (především díky vysokým přídavkům na bydlení), poté hned liberální státy Velká Británie a Irsko (jejichž CBP čerpá především z úlev na dani), pak Finsko, Francie a ČR a teprve poté ostatní skandinávské státy. Na konci žebříčku, ostatně jako téměř ve všech porovnáních, najdeme státy jižní Evropy. Nicméně pokud se zaměříme na podíl, který celkový CBP zaujímá na průměrné mzdě v zemi, v čele pomyslného žebříčku figuruje

Graf 16: Hodnota CBP pro rodiny s jedním průměrným příjmem, kde žena zůstává v domácnosti, v porovnání s dvoupříjmovým modelem rodiny, kde žena pracuje na poloviční úvazek

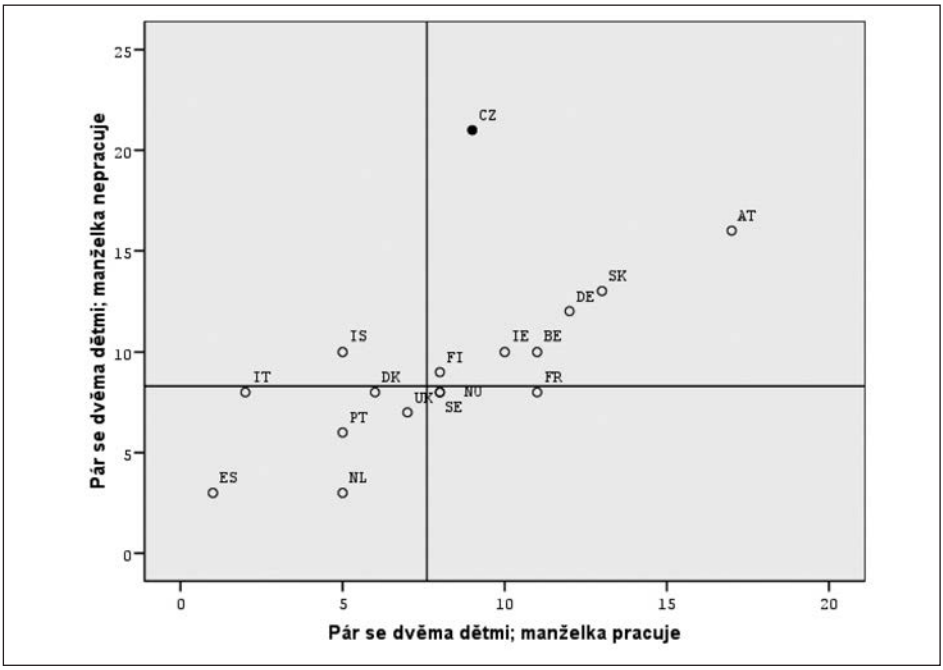

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Poznámka: Hodnoty v grafu reprezentují hodnotu finanční podpory pro rodiny s dětmi CBP vyjádřenou jako podíl z průměrné měsíční mzdy v zemi. Linie v grafu představují mediánovou hodnotu CBP v celém vzorku zemí.

ČR (18 %) a Rakousko (16 %), dále Slovensko (13 %), Německo (12 %), Irsko, Belgie a skandinávské státy (8–10 %) a Velká Británie (7 %).

Česká republika tedy poskytuje relativně štědrou podporu rodinám s jedním příjmem. Tato štědrost však značně oslabuje v momentě, kdy do rodiny přichází druhý výdělek, ať už nízký nebo průměrný. Česká tendence podporovat tradiční typ rodiny (*male-breadwinner* model) je zřetelná z grafu 16. Rodinná politika v ČR se tak staví do opozice k modelům, které nalézáme v zemích, jako je Rakousko, Belgie a Nizozemsko, které, ač tradičně klasifikované jako konzervativní, prosazují nastavením finanční podpory vstup druhého z rodičů (obvykle matky) na trh práce. Překvapivě nejen že tyto země podporují ekonomickou aktivitu obou rodičů, ale dokonce tuto svou podporu nesnižují s rostoucím příjmem dru-

Graf 17: Hodnota CBP pro rodiny se třemi dětmi ve věku 7, 14 a 17 let žijící ze sociální podpory v porovnání se stejně velkou rodinou, kde jeden z rodičů pracuje za polovinu průměrné mzdy v zemi

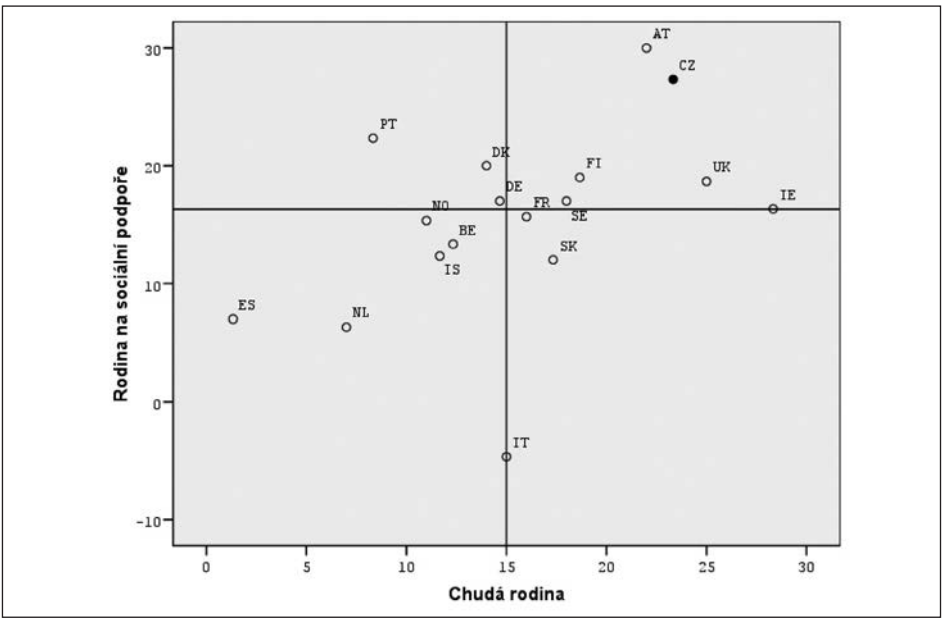

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Poznámka: Hodnoty v grafu reprezentují hodnotu finanční podpory pro rodiny s dětmi CBP vyjádřenou jako podíl z průměrné měsíční mzdy v zemi. Linie v grafu představují mediánovou hodnotu CBP v celém vzorku zemí.

hého z partnerů[30]. Slovensko stojí v tomto směru někde uprostřed. Nepodporuje sice výrazně model dvoupříjmové rodiny, ale rozhodně od něj neodrazuje. Tento závěr se dá v podstatě generalizovat na většinu ostatních států, s výjimkou Itálie a překvapivě také Islandu. Je tedy zřejmé, že s výjimkou České republiky a těchto dvou zemí, akceptovaly rodinné politiky nutnost usnadňovat sloučení pracovního a rodinného života rodičů nebo alespoň rodiny, kde oba rodiče pracují, a výrazně neznevýhodňovat.

30 Ve většině zemí výše druhého příjmu hodnotu CBP výrazně neovlivňuje. Navýšení druhého příjmu o polovinu (na hodnotu průměrné mzdy v zemi) většinou znamená stagnaci nebo mírný pokles CBP. Pouze na Islandu hodnota CBP klesá výrazně a jakákoli výhoda rodiny se dvěma průměrnými příjmy oproti bezdětnému páru mizí. Ve Španělsku, Itálii, Portugalsku a Finsku naopak objem vyplácených peněz narůstá.

Jiný pohled na problematiku je obsažen ve snaze zjistit, jak země rozlišují mezi rodinami dlouhodobě nezaměstnaných a chudými rodinami s pouze jedním, nízkým příjmem ze mzdy. Odlišnosti mezi přístupem jednotlivých sociálních států jsou zřetelné z grafu 17, který zobrazuje situaci rodiny se třemi dětmi. Zatímco země jako Irsko, Velké Británie a Slovensko více podporují rodiny, kde je alespoň jeden z rodičů aktivně výdělečně činný, Portugalsko, Rakousko a Česká republika sledují opačnou politiku. Na tomto místě se patří zdůraznit rozdíly mezi Českou republikou a Slovenskem. Zdá se, že se rodinná politika v České republice spíše blíží protektivismu patrnému v Rakousku (plošné dávky, nijak výrazně motivující k ekonomické aktivitě) než liberálnějšímu systému Slovenska. Rozdíl v charakteru rodinné politiky v těchto dvou postkomunistických zemích se ještě zvýrazní, porovnáme-li podporu poskytovanou rodinám dlouhodobě nezaměstnaných rodičů v porovnání s rodinami se dvěma příjmy ze mzdy. CBP pro dvoupříjmové rodiny je na Slovensku podobně jako ve Francii, Německu a Belgii štědrý (v porovnání k mediánu CBP ve všech sledovaných zemích), zatímco v České republice je zřetelný trend podporovat (v relativních hodnotách) spíše nezaměstnané než rodiny, kde jsou oba rodiče ekonomicky aktivní. Je tedy evidentní, že výše příjmu

Graf 18: Srovnání podpory adresované úplným a neúplným rodinám (s jedním příjmem ve výši průměrné hrubé mzdy v zemi); CBP v % z průměrné měsíční mzdy

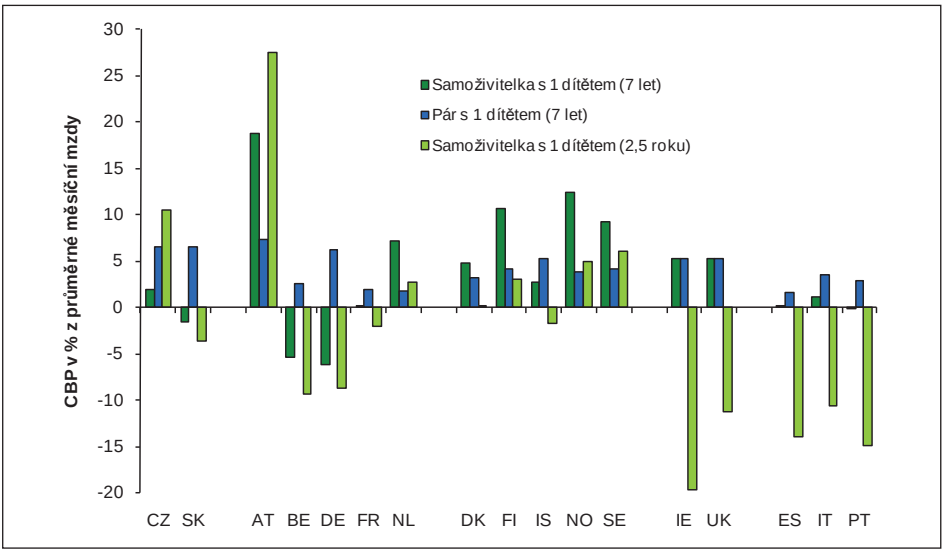

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

z ekonomické činnosti má ve většině zemí výrazný vliv na hodnotu CBP. Nyní se podíváme, jak výši finanční podpory ovlivňuje složení rodiny.

Vliv složení rodiny

Složení rodiny, tj. zda tvoří rodinu manželský pár s dětmi či rodič-samoživitel s dětmi, je bezesporu jednou z důležitých charakteristik, které bere rodinná politika v potaz. Některé země reagují na stále se zvyšující podíl rodin s pouze jedním rodičem speciální finanční podporou těchto zvláště zranitelných forem rodiny. Jiné země se naopak omezením finanční podpory takovým rodinám snaží napomoci (znovu)upevnění pozice rodin úplných.

Graf 19: Hodnota podpory adresované samoživitelům v porovnání s úplnými rodinami s jedním průměrným příjmem

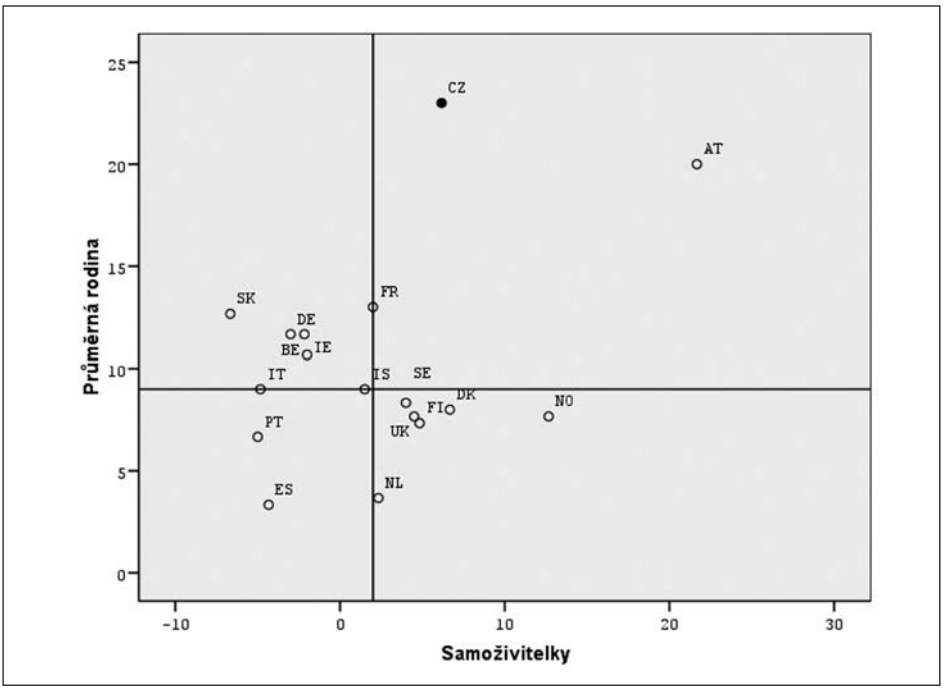

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Poznámka: Hodnoty v grafu reprezentují hodnotu finanční podpory pro rodiny s dětmi CBP vyjádřenou jako podíl z průměrné měsíční mzdy v zemi. Linie v grafu představují mediánovou hodnotu CBP v celém vzorku zemí.

Ve většině zemí je hodnota CBP pro neúplné rodiny negativní, což znamená, že čistý disponibilní příjem osamělých rodičů s dětmi je nižší než příjem bezdětného páru. Pouze v Rakousku, Nizozemsku a severských zemích (s výjimkou Islandu) dostávají rodiny samoživitelů vyšší podporu než bezdětný pár. Situace samoživitelů se ve většině zemí lepší v momentě, kdy dítě dosáhne školního věku, a není tedy již nutné vydávat z rodinného rozpočtu peníze na úhradu školek a jeslí (graf 18). Nicméně i tak není pozice neúplných rodiny nijak příznivá.

Na úrovni 50 % průměrné mzdy v zemi upřednostňuje manželský pár před rodičem-samoživitelem zejména Belgie, Německo a Itálie. Také ČR zvýhodňuje rodinu manželů nezávisle na věku dítěte[31]. Ostatní země poskytují CBP alespoň ve shodné výši. Rodiče-samoživitele s malým dítětem podporují v absolutní hodnotě především Rakousko a skandinávské země. Stejné země poskytují vysoký CBP i na starší dítě.

Na úrovni průměrné mzdy (graf 18) vychází CBP ve všech zemích s výjimkou Rakouska, Nizozemska a severských zemí (s výjimkou Islandu) výhodněji pro úplné rodiny než pro rodiče-samoživitele. V Irsku a Velké Británii od doby zrušení rodičovského příspěvku (*parental benefit*) neexistují v CBP mezi úplnou a neúplnou rodinou rozdíly. Graf 19 zobrazuje rozdíly ve finanční podpoře, na kterou mají nárok neúplné rodiny v porovnání s úplnou rodinou, kde jeden z rodičů vydělává průměrnou mzdu.

Vliv počtu dětí v rodině

V předchozích oddílech jsme ukázali, že výše CBP silně závisí na výši příjmu rodiny a složení rodiny. Nyní se podíváme, jak velkou roli hraje počet dětí v rodině[32]. Graf 20 zobrazuje, jak se hodnota CBP mění s počtem dětí v úplné rodině s jedním příjmem ve výši průměrné mzdy v zemi. Můžeme identifikovat tři různé skupiny zemí.

Zaprvé jsou tu země, v nichž daňový a dávkový systém pomáhá především velkým rodinám, tj. země, které finančně podporují každé další dítě v pořadí více než předešlé nebo se výrazně zaměřují na rodiny se třemi dětmi. V České republice, Belgii, Itálii a zejména Francii se hodnota CBP s každým dalším dítětem zvyšuje. Extrémním příkladem je Francie, která je známa tím, že poskytuje nízkou finanční podporu malým rodinám a vysokou rodinám s třemi a více dětmi. Zaměření na vícedětné rodiny je také markantní v Belgii, kde zaznamenává-

31 Z celkové hodnoty CBP totiž tvoří € 212 rodičovský příspěvek, na který by pár s malým dítětem měl také nárok.

32 Vzorek modelových rodin neumožňuje očistit faktor počtu dětí v rodině od vlivu věku dětí. Některé změny v CBP mohou tedy vznikat také vlivem nárůstu věku dítěte v rodině – v modelovém příkladu je uvažován věk 7, 14 a 17 let.

Graf 20: Nárůst hodnoty CBP s každým dalším dítětem v rodině (v %)

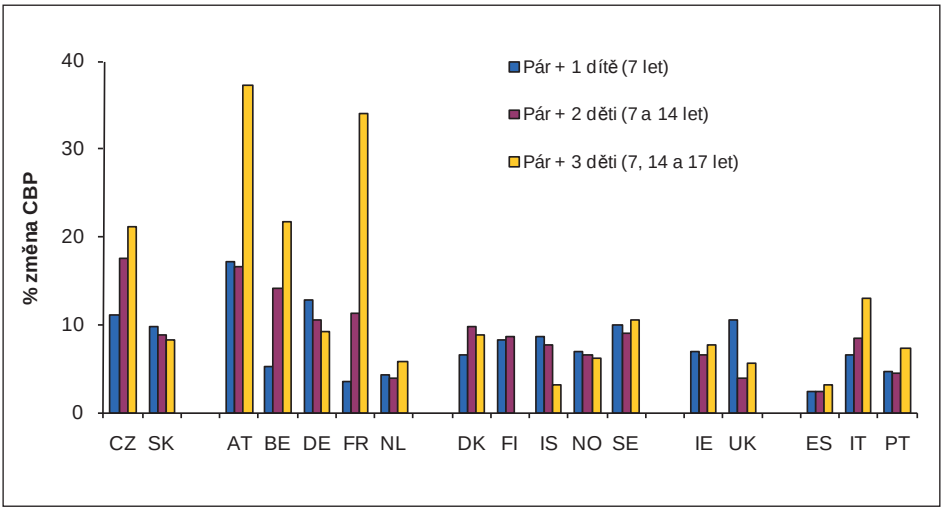

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Poznámka: Hodnoty v grafu udávají procentuální nárůst hodnoty CBP s každým dalším dítětem. První sloupec udává, o kolik procent více na finanční podpoře dostane pár s jedním sedmiletým dítětem než bezdětný pár. Druhý sloupec udává procentuální nárůst CBP při změně z rodiny s jedním dítětem na rodinu se dvěma dětmi atd.

me největší rozdíl mezi prvním a druhým dítětem. V České republice a Itálii roste CBP s počtem dětí víceméně rovnoměrně. Jak bylo řečeno již dříve, rakouská rodinná politika je štědrá ke všem typům rodin, nicméně tendence podporovat početné rodiny více je zřetelná. Podobně také Portugalsko a Nizozemsko výrazně dotují velké rodiny, ale nerozlišují příliš mezi jedním nebo dvěma dětmi v rodině. Druhou skupinu tvoří země jako Island, Norsko, Velká Británie a překvapivě také Německo, které sledují opačnou linii a poskytují s narůstajícím počtem dětí v rodině méně peněžních prostředků, resp. poskytují nejvyšší podporu prvnímu dítěti. Ve Finsku například třetímu dítěti nepřísluší podpora žádná. A konečně v ostatních zemích, jako jsou Norsko, Dánsko, Irsko, Švédsko a Slovensko, nemá počet dětí výrazný vliv na výši CBP.

II.2.5 Pořadí zemí podle celkové hodnoty CBP

Z předchozích kapitol je zřejmé, že výše balíčků finanční podpory rodinám s dětmi variuje podle úrovně výdělků, typu rodiny, počtu dětí a podle toho, zda srovnáváme před zdaněním či po zdanění, před odvody či po odvodech na sociálním pojištění atd. V záplavě všech možných kombinací je velmi snadné ztratit orientaci. Tabulka 5 proto za účelem komparace a shrnutí reprezentuje pořadí zemí podle celkové úrovně CPB. Jedná se čistě o modelový příklad průměrné rodiny vytvořené ze všech stávajících definovaných typů rodiny. Hodnoty CBP za každý typ rodiny v každé příjmové úrovní jsou sečteny a výsledná suma je vydělena počtem rodin.

Tabulka 5: Pořadí zemí podle hodnoty CBP; prostý průměr; € ppp a % z Ø mzdy

Prostý průměr v € ppp			Podíl z průměrné mzdy v %	
Rakousko	474,6		Rakousko	21,5
Velká Británie	314,5		Česko	15,2
Norsko	256,0		Francie	11,3
Francie	250,9		Velká Británie	10,7
Dánsko	246,4		Norsko	10,6
Belgie	241,5		Irsko	10,4
Německo	227,2		Švédsko	9,9
Irsko	215,7		Finsko	9,7
Švédsko	210,0		Dánsko	9,6
Finsko	208,5		Německo	8,9
Nizozemsko	139,4		Belgie	8,2
Česko	134,1		Slovensko	8,0
Island	131,7		Island	5,8
Portugalsko	67,6		Portugalsko	5,8
Slovensko	56,3		Nizozemsko	4,5
Itálie	50,7		Itálie	2,5
Španělsko	21,0		Španělsko	1,1

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Tabulka tedy ukazuje výsledek po prostém zprůměrování dat za všech 21 modelových rodin (viz tabulka I v příloze), kterému jasně dominuje Rakousko následované Českou republikou. Tento výsledek by byl jistě hezkou vizitkou české rodinné politiky, nicméně je poněkud zavádějící. Je totiž zřejmé, ač je srovná-

váno shodné se shodným, že zastoupení typů rodin v našem vzorku neodpovídá reálné situaci většiny zemí. Je v něm již na první pohled zastoupeno příliš neúplných rodin (6 z 21) a stejně tak podíl rodin se třemi dětmi přesahuje reálné zastoupení ve společnosti (5 z 21; tj. zastoupení shodné s rodinami s jedním či dvěma dětmi). Prostý průměr proto nemá velkou vypovídající hodnotu. Abychom získali reprezentativnější obrázek o štědrosti finanční podpory v každé zemi, je nutné data vyvážit, ideálně podle struktury a příjmu rodin s dětmi v každé zemi. Vzhledem k tomu, že taková data o populaci každé ze zemí nemáme k dispozici, byla zvolena cesta standardizace dat podle struktury domácností jedné ze zemí, konkrétně České republiky tak, jak byla zachycena v Mikrocensu z roku 2002. Tímto postupem zjistíme, jak vysokou celkovou finanční podporu by každá ze zemí rodinám poskytovala, kdyby její socioekonomická struktura domácností s dětmi byla shodná se strukturou v České republice. Z vah uvedených v příloze v tabulce I je zřejmé, že rozložení se těmito vahami posouvá výrazně ve prospěch dvoupříjmových rodin s jedním či dvěma dětmi, omezuje vliv rodin vícečetných, dvoučlenných a obecně rodin s velmi nízkými příjmy.

Pro ilustraci toho, jak velký má výběr vah vliv na určení průměrného CBP, byly zároveň použity i váhy vytvořené Bradshawem a Finchovou v jejich studii z roku 2002.[33] Tabulka 6 udává pořadí zemí podle průměrné hodnoty CBP v a) paritě kupní síly a b) podílu z průměrné mzdy v zemi. Rozdíly v pořadí zemí potvrzují vliv metody vážení dat. Pouze pozice Rakouska je neměnná.

Po takovémto zásahu do struktury vzorku se výrazně zlepší postavení zemí preferujících úplné rodiny s průměrnými příjmy. Z tabulky 6 vidíme, že vážením podle dostupných dat o čistých rodinných domácnostech v ČR se do popředí dostávají Belgie a Německo a odsouvají Velkou Británii na čtvrtou příčku. Obecně se také zhorší pozice skandinávských zemí, které podporují především rodiny rodičů-samoživitelů. ČR se drží na dvanácté pozici. Jediné Rakousko udržuje díky svému obecně štědrému systému shodnou, tedy první pozici.

V relativním srovnání se ještě více prohloubí odstup Rakouska od ostatních zemí, mezi nimiž jsou na 2.–11. pozici již minimální rozdíly. ČR, a ještě více Slovensko, si polepšilo, naopak velmi se směrem ke konci pořadí posunul Island a dále se zhoršila pozice Velké Británie. Za pozornost také stojí druhá pozice Ir-

33 Bradshaw použil v původní studii z roku 2002 odlišnou metodu vyvážení [Bradshaw, Finch 2002]. Postrádal adekvátní data reprezentující počet a složení rodin s dětmi v jednotlivých zemích, a proto upustil od objektivní reprezentace struktury rodiny a zaměřil se pouze na odstranění výrazné nerovnováhy v souboru ve prospěch rodin s nízkým příjmem a neúplných rodin. Odhadl tedy, jaká struktura vytvořených modelových typů rodiny se více blíží realitě, vyzkoušel několik kombinací, a když všechny dávaly podobné výsledky, vybral jednu z nich. Vážení souboru poté proběhlo prostým přidáním či odebráním určitých modelových rodin z určité příjmové kategorie (viz přílohy tabulka I).

Tabulka 6: Pořadí zemí podle hodnoty CBP; váženo dle odhadu struktury rodin ČR a dle Bradshaw; € ppp a % z průměrné mzdy

Váženo podle struktury domácností v ČR 2002				Váženo podle Bradshaw and Finch 2002			
	Průměrná hodnota v € ppp		% z Ø mzdy		Průměrná hodnota v € ppp		% z Ø mzdy
Rakousko	354,4	Rakousko	15,4	Rakousko	463,7	Rakousko	20,2
Německo	224,2	Irsko	8,9	Velká Británie	258,6	Česko	12,2
Belgie	222,2	Slovensko	8,7	Norsko	241,9	Norsko	9,8
Velká Británie	217,3	Německo	8,5	Francie	222,3	Francie	9,6
Francie	188,3	Francie	8,2	Dánsko	216,2	Irsko	8,8
Norsko	184,3	Česko	7,8	Belgie	208,2	Švédsko	8,7
Irsko	183,9	Norsko	7,5	Německo	200,4	Velká Británie	8,6
Dánsko	156,9	Belgie	7,4	Švédsko	191,2	Dánsko	8,3
Švédsko	154,4	Velká Británie	7,3	Irsko	182,3	Finsko	8,2
Finsko	146,3	Švédsko	7,0	Finsko	178,7	Německo	7,6
Nizozemsko	129,5	Finsko	6,7	Nizozemsko	142,4	Slovensko	7,2
Česko	81,9	Dánsko	6,0	Island	133,5	Belgie	6,9
Island	66,8	Nizozemsko	4,0	Česko	127,0	Island	5,6
Slovensko	66,3	Portugalsko	4,0	Slovensko	55,1	Nizozemsko	4,4
Portugalsko	29,9	Island	2,8	Itálie	21,1	Portugalsko	2,7
Itálie	28,1	Itálie	2,1	Portugalsko	20,2	Itálie	1,6
Španělsko	17,1	Španělsko	1,4	Španělsko	5,7	Španělsko	0,5

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

ska, které, přestože zaměřuje svou podporu podobně jako Velká Británie na nízkopříjmové rodiny, neznevýhodňuje na rozdíl od Velké Británie rodiny s více než jedním dítětem.

Je zřejmé, že úprava výsledků dle struktury domácností s nezletilými dětmi v ČR pomáhá ve výsledku především zemím relativně akcentujícím podporu úplných a početnějších rodin se dvěma příjmy, jako jsou např. Francie, Německo či Irsko. Země s nadprůměrným CBP pro rodiče-samoživitele se štědrými sociálními dávkami jako země Skandinávie naopak ztrácejí. V dolní polovině pomyslného žebříčku zůstávají beze změny jihoevropské státy, Nizozemsko a Island.

Výsledná pořadí příliš neodpovídají hierarchii zemí, kterou by bylo možno očekávat podle Esping-Andersenovy typologie režimů sociální (rodinné) politiky. Ke stejnému závěru došli již dříve mezi jinými i Bradshaw a Finchová

[2002]. Samotný Esping-Andersen uznal tento fakt ve stati z roku 2001 New Architecture for European Welfare States [Bradshaw a Finch 2002: 173]. Většina sociálnědemokratických zemí (Skandinávie) se sice pravidelně objevuje v horní polovině či středu tabulek, ale nejsou lídry, a Island je na žebříčku dokonce velmi nízko. Liberální (anglofonní) státy se pohybují spíše na předních pozicích, nezřídka kdy výše než některé skandinávské země. Státy konzervativního typu se pohybují ve štědřejší polovině, ovšem Nizozemsko je v naprosté většině srovnání mezi posledními. Rakousko tvoří zcela samostatnou kategorii, poskytuje totiž velkorysejší finanční podporu rodinám než kterákoli jiná země. Jihoevropské státy vycházejí ze srovnání konstantně jako nejslabší. Česká republika se víceméně stabilně drží na předních příčkách, v procentuálním srovnání často hned za Rakouskem, a také Slovensko si díky vstřícné politice vůči pracujícím párům vede dobře.

II.2.6 Typologie zemí podle zaměření CBP

Model sociálního státu v ČR prvních let nového tisíciletí bývá v české literatuře s ohledem na rodinnou politiku charakterizován jako mix konzervativních (korporativistických) a liberálních prvků. Charakteristické pro něj je, že akutní krátkodobé požadavky, vycházející z potřeby kompenzovat příjmy skupin ohrožených chudobou, mají obvykle přednost a určují hlavní směr přijímaných sociálních opatření. Znamená to mimo jiné, že systém zvýhodňuje vícedětné rodiny (především proto, že jsou – měřeno příjmy na osobu, popř. na spotřební jednotku – rodinami s nejnižší příjmovou úrovní) a nepodporuje natalitní chování většiny populace, která v postojích dlouhodobě preferuje dvoudětný model. Tuček a Kuchařová dokonce tvrdí, že systém umožňuje, aby byl zneužíván skupinami, u nichž počet dětí nebývá předmětem rodinného plánování, a působí tak demotivačně směrem k ekonomické aktivitě zvláště pro střední třídy [Tuček, Kuchařová 2000: 26]. Pomocí testování příjmu rodiny „trestá“ stávající režim rodiny odnětím sociálních dávek za malé zvýšení příjmů částečným úvazkem, a nedává tak příležitost matkám zkoordinovat sféru zaměstnání a péče o rodinu. Nadále je také reprodukován model „přerušené kariéry“, postavený na tradičním modelu rodiny muže jako zdroje příjmů a ženy jako pečovatelky o domácnost, jenž nebere v potaz změněnou situaci a preference mladé populace ovlivněné rozšířenou škálou životních voleb. Jak trefně poukazuje Sirovátka [2003], rodiny pak – konfrontovány s širší volbou životních a pracovních příležitostí na jedné straně a s obtížností životních startů na straně druhé – přijímají strategie odkladu dětí a minimalizují počet dětí či dokonce volí populační abstinenci. Tyto strategie,

které zpětně svými důsledky zhoršují situaci sociálního systému v ČR, lze chápat jako reakci na absenci politiky vstřícné k rodině, politiky, která by umožňovala harmonizaci rodiny a práce.

Nabízí se otázka, zda tyto teze platí i pro Slovenskou republiku. Jsou si dvě části dříve jednotného státu v oblasti finanční podpory rodin s dětmi stále podobné nebo dochází k jejich nezávislému přibližování k jiným evropským státům? Je česká rodinná politika zaměřena na stejné typy rodin jako rodinná politika Slovenska? A porovnáme-li CBP v různých modelových rodinách napříč zbytkem vzorku zemí, budou si podobné ty země, které spadají do jednoho typu sociálního státu?

Odpovědi na tyto otázky byly hledány za pomoci klastrové analýzy[34]. Cílem bylo nalézt, jaké země podporují podobně shodné typy rodin. Proměnnou vstupující do analýzy byla tedy hodnota CBP pro každý z 21 typů modelových rodin vyjádřená pro účely standardizace jako podíl z průměrné mzdy v zemi. Mnohé z proměnných byly však ze zřejmých důvody vzájemně zkorelovány, a proto bylo nutné zredukovat jejich počet nalezením latentních proměnných pomocí faktorové analýzy. Na základě zjištění prezentovaných v předchozích částech studie existoval předpoklad, že hlavními faktory diferencujícími mezi zeměmi bude výše příjmu v rodině a složení rodiny. Faktorová analýza[35] odhalila existenci 5 latentních proměnných. Prvním společným jmenovatelem byla existence dvou příjmů v rodině[36], druhým neúplnost rodiny, třetím přítomnost jednoho podprůměrného příjmu ze mzdy v úplné rodině, čtvrtým přítomnost jednoho průměrného příjmu v úplné rodině a konečně pátým latentním faktorem byla absence jakéhokoli příjmu ze mzdy. Na základě těchto faktorů byly vypočteny indexy udávající průměrnou hodnotu CBP pro každou skupinu proměnných nalezenou faktorovou analýzou. Tyto indexy pak vstupovaly do klastrové analýzy jako proměnné:

Index 1 „dva příjmy“ = průměrná hodnota CBP vyjádřená jako podíl z průměrné měsíční mzdy v zemi v úplné rodině, kde oba rodiče pracují.

34 Euclidean distance, Wardova metoda seskupování [více o vhodnosti této metody viz Blashfield 1976; Rudra 2007].

35 Na tomto místě je třeba zdůraznit, že faktorová analýza zde byla použita čistě jen jako nástroj explorace struktury dat, protože počet zemí v datovém souboru je poměrně nízký (N = 17). Nicméně podle některých autorů lze faktorovou analýzu použít na malém vzorku za předpokladu, že komunalita je dostatečně vysoká (>0,8) a faktorové zátěže jsou signifikantní [blíže viz Guadagnoli, Velicer 1988; Field 2000; MacCallum et al. 1999]. V naší analýze byly tyto podmínky splněny a faktory nalezené pomocí Varimax rotace vysvětlily 90 % variability dat.

36 Tento nejsilnější faktor vysvětloval 27 % variability vzorku.

Graf 21: Profil průměrného CBP podle typů rodin a skupin zemí

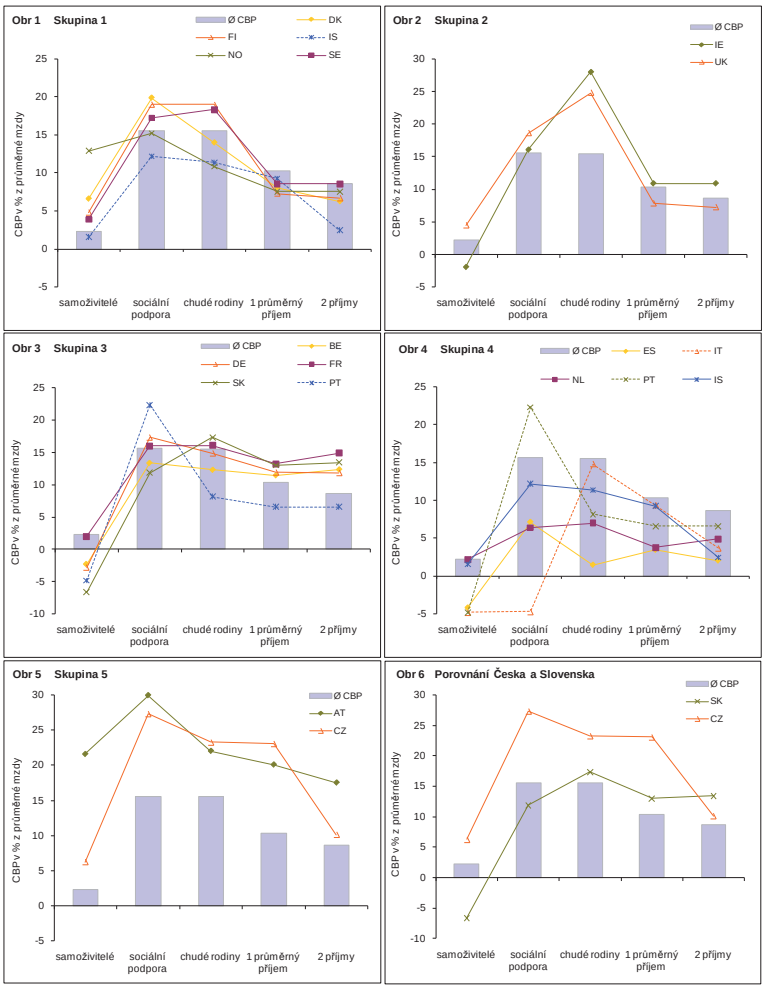

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Poznámka: Každý z obrázků v grafu 21 zobrazuje jeden z výsledných klastrů. Na ose x vidíme názvy indexů (tj. skupiny modelových rodin nalezené faktorovou analýzou), na ose y pak průměrnou hodnotu CBP pro tyto typy rodin. Linie v grafech reprezentují profil finanční podpory v každé zemi, sloupce udávají průměrnou hodnotu CBP pro příslušný typ rodiny v celém vzorku zemí dohromady. Šrafovaně jsou vyznačeny linie států, jež se přesnému zařazení do jediné skupiny zemí vymykají. Tyto země jsou za účelem explorace zahrnuty do více než jednoho klastru.

Index 2 „samoživitelé“ = průměrná hodnota CBP vyjádřená jako podíl z průměrné měsíční mzdy v zemi v rodinné domácnosti s dětmi vedené osamělým rodičem.

Index 3 „chudé rodiny“ = průměrná hodnota CBP vyjádřená jako podíl z průměrné měsíční mzdy v zemi v úplné rodině, kde pracuje pouze jeden z rodičů, a to za polovinu průměrné mzdy v zemi.

Index 4 „jeden průměrný příjem“ = průměrná hodnota CBP vyjádřená jako podíl z průměrné měsíční mzdy v zemi v úplné rodině, kde pracuje pouze jeden z rodičů, a to za průměrnou mzdu v zemi.

Index 5 „sociální podpora“ = průměrná hodnota CBP vyjádřená jako podíl z průměrné měsíční mzdy v zemi v úplné rodině, kde jsou oba rodiče dlouhodobě nezaměstnaní.

Hierarchická klastrová analýza s indexy jako proměnnými odhalila pět až šest možných skupin zemí. Nalezené klastry úzce korespondovaly s typy sociálních států představených v úvodu studie. První skupina zemí zahrnovala severské země – Finsko, Švédsko, Dánsko a Norsko. Druhý klastr obsahoval anglosaské země, tj. Velkou Británii a Irsko. Třetí skupina sestávala především ze zemí obvykle klasifikovaných jako konzervativní – Belgie, Německo a Francie. Do tohoto klastru spadlo také Slovensko. Čtvrtý klastr obsahoval pouze Portugalsko. Pátou skupinu tvořily jihoevropské země, Nizozemsko a Island. A konečně šestou samostatnou skupinu tvořilo Rakousko a Česká republika.

První skupina zemí složená ze severských států poskytuje nadprůměrnou podporu neúplným rodinám a rodinám s nízkými příjmy. Velká Británie a Irsko, obvykle klasifikované jako liberální státy, jsou zvláště štědré k rodinám, kde alespoň některý člen rodiny pracuje a má nízký příjem. Na rozdíl od Irska, poskytuje Velká Británie relativně vysokou podporu také neúplným rodinám. Země spadající do třetího klastru stojí tak trochu v opozici k prvním dvěma skupinám zemí. Finanční pomoc je v těchto zemích směřována zejména rodinám se dvěma příjmy či jedním průměrným příjmem, zatímco neúplné rodiny jsou podporovány podprůměrně. Čtvrtá skupina, skládající se převážně ze zemí jižní Evropy, je profilově nejvíce roztříštěná. Nejvýraznějším společným momentem se zdá být obecně nízká podpora rodin s dětmi. A konečně poslední skupinu, kterou tvoří Rakousko a Česká republika, pojí nadprůměrná podpora všem typům rodin, zvláště rodinám dlouhodobě nezaměstnaných. Obrázek 5 srovnává CBP na Slovensku a v České republice. Zatímco slovenská rodinná politika se zdá být zaměřená na aktivizaci a motivaci rodičů ke vstupu na pracovní trh, Česká republika pomáhá především nezaměstnaným.

Závěrem můžeme říci, že i když je do značné míry jedinečná, podobá se finanční pomoc rodinám v České republice nejvíce systému v Rakousku, s nímž

nás pojí silné historické kořeny. Naproti tomu Slovensko spadá překvapivě do jedné skupiny se zeměmi obvykle označovanými jako konzervativní. Pojí jej s nimi nadprůměrná podpora rodin s dvěma příjmy a relativně malá podpora rodinám nezaměstnaných. Přes obecně vysokou podporu rodin se zdá, že Česká republika stále velmi podporuje model tradiční rodiny.[37] Tato tendence je zejména patrná v případě rodin se třemi dětmi, kde celkové čisté příjmy rodiny klesají téměř o tři čtvrtiny, pokud druhý z rodičů začne pracovat za polovinu průměrné mzdy. Příslušnost ke skupině pochopitelně závisí na zvolené statistické metodě a počtu výsledných klastrů. Nicméně i použitím odlišného statistického postupu a různých kritérií zůstává faktem, že Rakousko a ČR se vymykají jakémukoli zařazení a že ČR a Slovensko netvoří jednu skupinu zemí.

II.2.7 Shrnutí

Na výši CBP vypláceného rodinám s dětmi se v průměru nejvíce podílí netestované dávky na děti a různé typy daňových úlev a dávek. Zejména státy severní (severozápadní) Evropy používají daň z příjmu, resp. daňové úlevy a zvýhodnění jako hlavní regulátor nákladů na výchovu dětí. Druhou nejvíce vlivnou položkou jsou v těchto zemích příspěvky na bydlení. Poplatky za služby péče o dítě negativně ovlivňují výši CBP především v Irsku, Velké Británii, Španělsku, Itálii a Nizozemsku. Pokud nejsou náklady na služby péče o dítě zahrnuty, vykazují všechny země kladné hodnoty CBP.

V ČR je balík finanční podpory v závislosti na typu a příjmové kategorii rodiny více či méně rovnoměrně rozdělen většinou mezi čtyři položky, z nichž, na rozdíl od mnoha ostatních států, ani jedna není dávkou na dítě nezávislou na příjmu[38]. Vždy je přítomno daňové zvýhodnění na dítě, přídavek na dítě (testovaná dávka) a v závislosti na příjmu rodiny dále sociální příplatek a přídavek na bydlení. Sociální příplatek má význam jen pro rodiny s velmi nízkými příjmy, v našem případě tedy s příjmem ve výši 50 % průměrné mzdy, a pro rodiny s více dětmi a jen jedním průměrným příjmem. Podobně je tomu i u příspěvku na bydlení, ten se ovšem uplatní především v úplných rodinách. Daňové zvýhodnění na dítě se nemění s výší výdělku v rodině, takže nejdůležitější položkou CBP v ČR zůstává testovaná dávka, konkrétně přídavek na dítě. Ten je z povahy svého nastavení vyplácen každému z analyzovaných modelů rodiny (až do výše příjmů

37 Zde je nutné mít na paměti, že data se vztahují k lednu 2004. Od té doby udělala česká rodinná politika několik výrazných kroků k vyšší podpoře rodin se dvěma příjmy.
38 Rodičovský příspěvek, jako jediná příjmově netestovaná dávka, se objevuje pouze v jednom typu rodiny (rodič-samoživitel s dítětem mladším tří let).

rovných trojnásobku životního minima – viz kapitolu II.2.2). Největší dopad má pochopitelně v rodinách s nízkým či pouze jedním příjmem; v dvoupříjmových rodinách klesá jeho hodnota zhruba na polovinu.

Hodnota balíčku finanční podpory rodinám s dětmi se napříč zeměmi liší v závislosti na typu rodiny (jeden rodič vs. manželský pár s dětmi), na počtu dětí v rodině a na výši příjmů v rodině. Stejně tak je výše CBP odvislá od položek, které bereme v úvahu – v našem případě započítáváme-li také náklady na bydlení a cenu služeb. Zaměříme-li se na vliv *velikosti rodiny*, zjistíme, že například Francie sice neposkytuje nijak závratné částky rodinám s jedním či dvěma dětmi, zato ale velmi podporuje rodiny vícedětné. Některé země zvýhodňují spíše prvorozené děti (Velká Británie, Švédsko, Island, Německo), jiné poskytují jen minimální či žádný CBP na třetí a další dítě (Finsko, Island). V České republice se hodnota CBP s každým dalším dítětem zvyšuje, podobně jako v Belgii, Francii a Itálii. Co se týče *příjmu*, je zřetelné, že skandinávské země, Irsko, Velká Británie a Itálie se zaměřují zejména na rodiny s nízkými příjmy. Belgie, Portugalsko a do jisté míry Rakousko (které poskytuje vysoký CBP prakticky všem modelovým rodinám) naopak CBP podle příjmu téměř nediferencují. V České republice pomáhá systém daní a dávek zejména jednopříjmovým, úplným rodinám. Pokud se jedná o *úplnost rodiny*, rodiče-samoživitelé jsou oproti manželským párům finančně zvýhodňováni pouze v šesti státech: ve skandinávských zemích s výjimkou Islandu, v Rakousku a v Nizozemsku. Liberální Irsko a Velká Británie poskytují úplné i neúplné rodině shodný CBP, ve všech ostatních státech včetně ČR jsou rodiče-samoživitelé v relativní nevýhodě (v ČR dostávají nižší přídavky na dítě a nižší příspěvek na bydlení, které jsou odvozeny ze životního minima celé rodiny).

II.3 Průměrná mezní daňová sazba a náhradový poměr

Metoda modelových rodin umožňuje vypočíst intenzitu pracovní pobídky pro různé typy rodin vyčíslenou průměrnou mezní daňovou sazbou (*average marginal tax rate*) a náhradovým poměrem (*notional replacement rate*).

Průměrná mezní daňová sazba (AMTR) vyjadřuje, jaká část z nárůstu mzdy ujde při zvýšení příjmu na daních, odvodech na pojištění a ztracených dávkách. Jinak řečeno, ukazuje, jaký dopad na čistý příjem rodiny bude mít například změna výdělku z poloviny průměrné mzdy na průměrnou mzdu v zemi. Běžně je prezentována jako mezní daňová sazba za každou další jednotku příjmu (MTR). V této studii je ale pozorována změna čistého příjmu ve větším příjmovém intervalu, proto tedy *průměrná* mezní daňová sazba. Je průměrná za daný interval, s každou další peněžní jednotkou se může zvýšit nebo klesnout. Používáme

název mezní *daňová* sazba přesto, že ztráta na navíc vydělané mzdě může být zapříčiněna nejen nastavením daňového systému, ale i vyššími odvody na pojistném, ztrátou nároku na sociální dávky či ztrátou slev na určité služby. Zjednodušeně řečeno, mezní daňová sazba je měřítkem pobídky systému daní a dávek k tomu, aby si rodič(e) vydělávali více, ať už změnou zaměstnání či úvazku či jen prací přesčas.

Naproti tomu náhradový poměr měří pobídku pro někoho, kdo se rozhoduje, zda *vůbec* pracovat má. V této práci je vyjádřen jako poměr příjmu rodiny vzešlého pouze ze sociální podpory (garantované životní minimum) a příjmu rodiny vzešlého ze mzdy na určité úrovni (zde konkrétně ve výši poloviny či celé průměrné mzdy v zemi). V anglosaské literatuře se také nazývá *unemployment trap*. Náhradový poměr ukazuje, jaká část čistého disponibilního příjmu je nahrazena příjmy ze sociální podpory (*social assistance*). Takto definovaný ukazatel je nutně pouze teoretický v tom smyslu, že v realitě nezaměstnaný člověk nežije vždy jen ze státem garantovaného minima, ale v mnoha zemích pobírá podporu v nezaměstnanosti, jejíž výše se řídí předchozími výdělky a která je zpravidla vyšší než sociální podpora. V této práci jsou brány v úvahu právě pouze minimální, státem garantované příjmy v nezaměstnanosti, a náhradový poměr je zde tedy prezentován ve své minimální hodnotě.

II.3.1 Průměrná mezní daňová sazba

Hodnoty průměrné mezní daňové sazby (AMTR) byly vypočteny podle následujícího vzorce:

*AMTR = ((Výdělek A – Výdělek B)–(Čistý příjem A – Čistý příjem B))/(Výdělek A – Výdělek B)*100,*

kde B je nižší příjmová úroveň než A.

Z grafu 22 je patrné, že mezní daňová sazba je ve většině zemí vyšší pro rodiče-samoživitele (se započtením nákladů na služby péče o dítě) než pro manželský pár s dětmi. Výjimku tvoří pouze Slovensko, Švédsko, Finsko a Irsko. Tři posledně jmenované země však vykazují vysoké hodnoty AMTR obecně, takže zvýšit si příjem se nevyplácí v podstatě ani samoživitelům, ani úplné rodině. Mezi státy s nejvyšší sazbou pro samoživitele s dítětem mladším třech let patří Nizozemsko, Dánsko, Norsko, Rakousko a Velká Británie. Rodiny zde v důsledku systému, který je postaven především na testování příjmů, ztrácí při zvýšení mzdy právo na daňové zvýhodnění a dotaci jeslí a platí vyšší daně. Naopak relativně malý podíl z navíc vydělaných příjmů se ztrácí na Slovensku, ve Španělsku, Portugalsku a České republice.

Graf 22: Mezní daňová sazba při zvýšení výdělku z poloviny průměrné mzdy na průměrnou mzdu v zemi

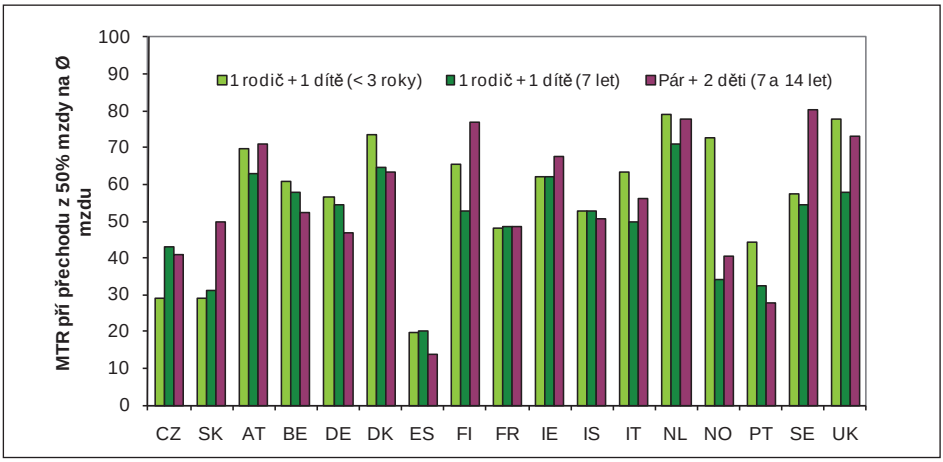

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Graf 23: Mezní daňová sazba při zvýšení výdělku rodiny z jednoho na dva příjmy (z jedné průměrné mzdy na jednu průměrnou mzdu a jednu polovinu průměrné mzdy v zemi)

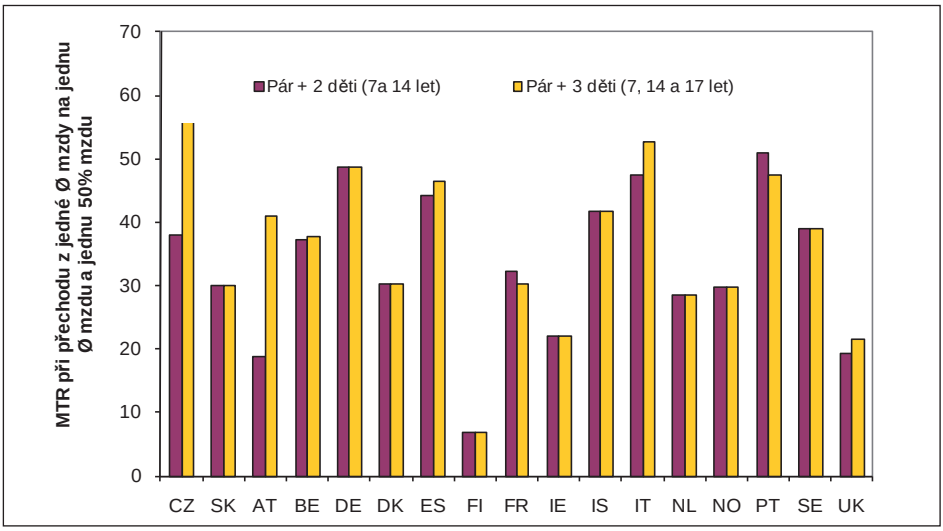

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Graf 23 znázorňuje AMTR pro úplnou rodinu s dvěma, resp. třemi dětmi a vidíme zde efekt pobídky v případě, že se jeden z rodičů rozhodne pracovat (na poloviční úvazek). V zemích, kde druhý pracující profituje z daňových zvýhodnění, AMTR oproti předchozímu příkladu klesají. Ve všech zemích souboru s výjimkou Portugalska a Francie by zvýšením příjmu více ztratila početnější rodina. Nejvíce je rodina se třemi dětmi v porovnání s rodinou dvoudětnou „odrazována" od úvazku navíc v ČR a Itálii. V těchto dvou zemích společně ještě s Portugalskem, Španělskem a Německem dosahuje AMTR nejvyšších hodnot. Z extra výdělku zde partnerovi zůstane jen přibližně polovina. Naopak relativně vysokou pobídku k participaci druhého partnera na trhu práce lze nalézt ve Finsku, Rakousku, Velké Británii a Irsku.

Uvažujeme-li shodnou změnu příjmu pro pár s jedním dítětem, situace se v naprosté většině zemí příliš nezmění. AMTR je stále nejvyšší v Německu, Španělsku, Portugalsku, Itálii a také na Islandu a nízká v Rakousku, Velké Británii, Finsku a na Slovensku. Za zmínku ovšem stojí značný pokles AMTR v ČR, kde při snížení počtu dětí ze dvou na jedno padá hodnota mezní daňové sazby o 9 procentních bodů. Takový pokles nemá v ostatních zemích obdoby. Zřetelně se ukazuje tendence ČR podporovat při vyšším počtu dětí tradiční rodinu, kde jeden z rodičů (v naprosté většině případů muž) pracuje a druhý zůstává doma s dětmi. Slovensko naproti tomu mezi počtem dětí nerozlišuje a obecně podporuje vstup druhého z rodičů na trh práce.

II.3.2 Náhradový poměr

Dosud jsme se zaobírali tím, jak CBP ovlivňuje příjem rodin, kde je jeden z rodičů (popř. oba v páru) zaměstnaný. V grafu 24 jsou porovnány výše minimálního státem garantovaného příjmu ze systému sociální podpory pro rodiny s dětmi, kde rodiče jsou dlouhodobě nezaměstnaní.

V kategorii manželských párů poskytuje nejvyšší finanční částku[39] Rakousko, Dánsko je zemí nejštědřejší k rodičům-samoživitelům. Absolutně nejnižší podpora je oběma typům rodiny vyplácena ve Španělsku, také zbývající dva státy jižní Evropy a Slovensko poskytují relativně málo. Zajímavý je poměr podpory vyplácené rodině rodiče-samoživitele s jedním dítětem v porovnání s úplnou rodinou se třemi dětmi (graf 24). Zatímco na Islandu, v Dánsku a Norsku dosahuje podpora rodičů-samoživitelů a jejich dětí dvou třetin podpory úplné rodiny s dět-

39 Tato částka se skládá nejen ze samotné sociální podpory (*social assistance*), ale i z dalších dávek, které náleží rodinám v případě nezaměstnanosti rodičů.

Graf 24: Výše finanční podpory vyplácené rodinám s dětmi, kde rodiče jsou nezaměstnaní

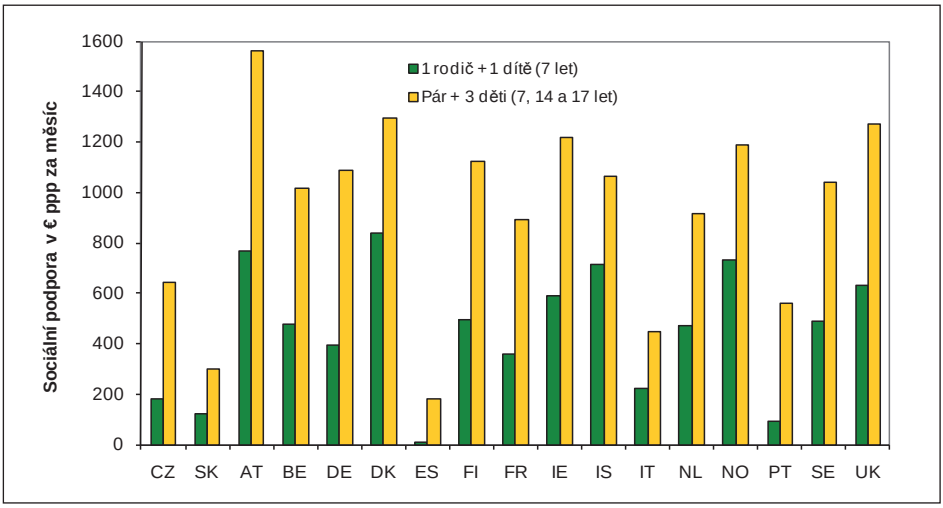

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Graf 25: Náhradový poměr pro rodinu s jedním příjmem ve výši poloviny průměrné mzdy v zemi

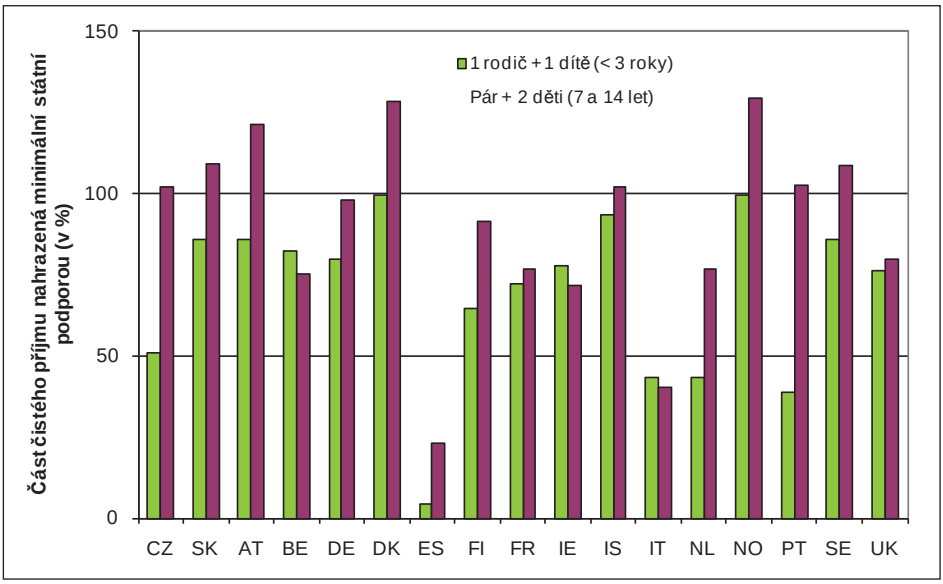

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

mi, ve Španělsku je to pouze 6 %, v Portugalsku 16 % a v ČR a Německu 28, resp. 36 %. Pouze Velká Británie, Norsko, Francie, Dánsko, Belgie a Rakousko garantují neúplným rodinám s dětmi vyšší podporu než dlouhodobě nezaměstnanému bezdětnému páru.

Graf 25 ukazuje, že napříč zeměmi existují podstatné rozdíly ve výši náhradového poměru (NP), který říká, jak velká část z čistého disponibilního příjmu modelové rodiny je nahrazována minimální podporou v dlouhodobé nezaměstnanosti (garantovaným životním minimem). V Norsku, Dánsku, Švédsku, Rakousku, na Slovensku a na Islandu přesahuje hodnota náhradového poměru pro úplnou rodinu 100 % a hodnoty NP za neúplnou rodinu se této hranici blíží. Pracovat za polovinu průměrného platu se zde zcela nebo téměř nevyplácí. Pod 50 % klesá hodnota NP pro neúplné rodiny pouze ve státech jižní Evropy a v Nizozemsku, pro manželský pár pouze ve Španělsku a Itálii. Nicméně paradoxně ve státech s malou motivací začít pracovat najdeme často vysoký podíl zaměstnaných rodičů samoživitelů (Dánsko, Rakousko, Norsko), zatímco například ve státech jižní Evropy je tomu naopak. Možným vysvětlením je odlišnost v rodinných hodnotách, míře zaměstnanosti žen obecně a v distribuci mezd. Tradiční podpora poskytovaná osamělým rodičům širší rodinou v jihoevropských zemích může vést k jejich nízké participaci na trhu práce, zatímco vyšší individualizace a vyšší podíl samoživitelů dosahujících alespoň na průměrnou mzdu v ostatních státech motivuje k nástupu do zaměstnání.

Systém daní a dávek v ČR vytváří velmi malou motivaci pro rodiče s více dětmi a potenciálně nízkými příjmy (50 % průměrné mzdy), aby se zapojili do pracovního procesu. V Rakousku, Dánsku, Švédsku, Norsku a na Islandu je podobná situace, s tím, že v těchto státech se nevyplácí účastnit se trhu práce ani rodičům-samoživitelům s dítětem mladším tří let a průměrným platem a manželskému páru, kde jeden z rodičů má průměrný plat a druhý jen polovinu.

II.4 Vztah mezi výší CBP a vybranými socioekonomickými ukazateli

Dávky určené rodinám s dětmi vycházejí z kultury, politiky, demografické situace, religiozity a situace na trhu práce každé země [Bradshaw, Finch 2002: 173]. Mění se v čase s tím, jak se mění směr sociální politiky. CBP neobsahuje pouze přímé dávky na děti, ale též další formy podpory pro rodiny s dětmi, a proto je velmi nepravděpodobné, že lze najít jeden společný faktor, který jej determinuje. Testována proto byla souvislost mezi výší CBP a několika vybranými faktory, u kterých je předpoklad, že by na CBP mohly mít vliv nebo na které by

mohl mít vliv CBP. V analýze bylo počítáno s průměrnou hodnotou CBP v kupní síle měn[40] váženou podle struktury čistých rodinných domácností v ČR v roce 2002. Nejdříve se podíváme, zda výše CBP souvisí s hrubým domácím produktem dané země.

Graf 26: Výše CBP ve vztahu k HDP na jednoho obyvatele v € ppp

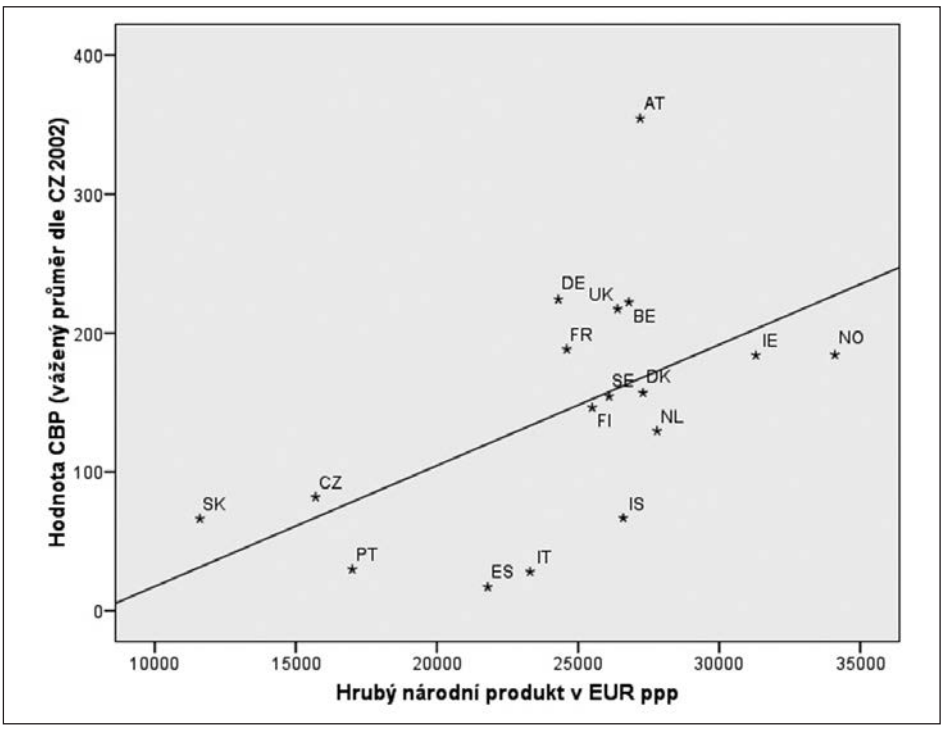

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Poznámka: r = 0,542. Těsnost korelace je vyjádřena absolutní hodnotou koeficientu r (Pearsonův koeficient korelace). Počet hvězdiček indikuje významnost vztahu.

Žádná hvězdička => neexistuje signifikantní vztah mezi oběma proměnnými;

* => p = 0,05 (pravděpodobnost korelace);

** => p = 0,01 (silná pravděpodobnost korelace);

*** => p = 0,001 (velmi silná pravděpodobnost korelace).

40 Pouze v analýze vztahu mezi CBP a porodností, mezi CBP a průměrnou mzdou v zemi a mezi CBP a dětskou chudobou je použito vyjádření CBP jako podílu z průměrné mzdy.

Mezi výší CBP a hrubým domácím produktem dané země na jednoho obyvatele skutečně existuje vztah, neprojevuje se ovšem ve všech zemích ve stejné míře. Rakousko poskytuje značně nadstandardní CBP a podobně také Německo, Belgie, Francie, Česká republika a překvapivě i Velká Británie vyplácejí rodinám štědřejší podporu, než by napovídala výše HDP. Opačně je tomu ve Španělsku, Itálii a na Islandu.

V grafech 27 a 28 vidíme, jak souvisí výše CBP s výdaji na sociální politiku vyjádřenými jako podíl z HDP a sociálními výdaji na jednoho obyvatele. Signifikantní vztah existuje pouze mezi výší CBP a sociálními výdaji na jednoho obyvatele. Směrem nad průměr se opět vymykají Rakousko, ČR, Velká Británie, Belgie a Německo, tentokrát ještě doplněné Irskem. Zde je nutné vzít v úvahu, že do sociálních výdajů spadají také výdaje na důchodovou politiku a seniory obecně, příznivěji jsou na tom tudíž země s mladší demografickou strukturou.

Graf 27: Výše CBP ve vztahu ke státním sociálním výdajům (v % HDP)

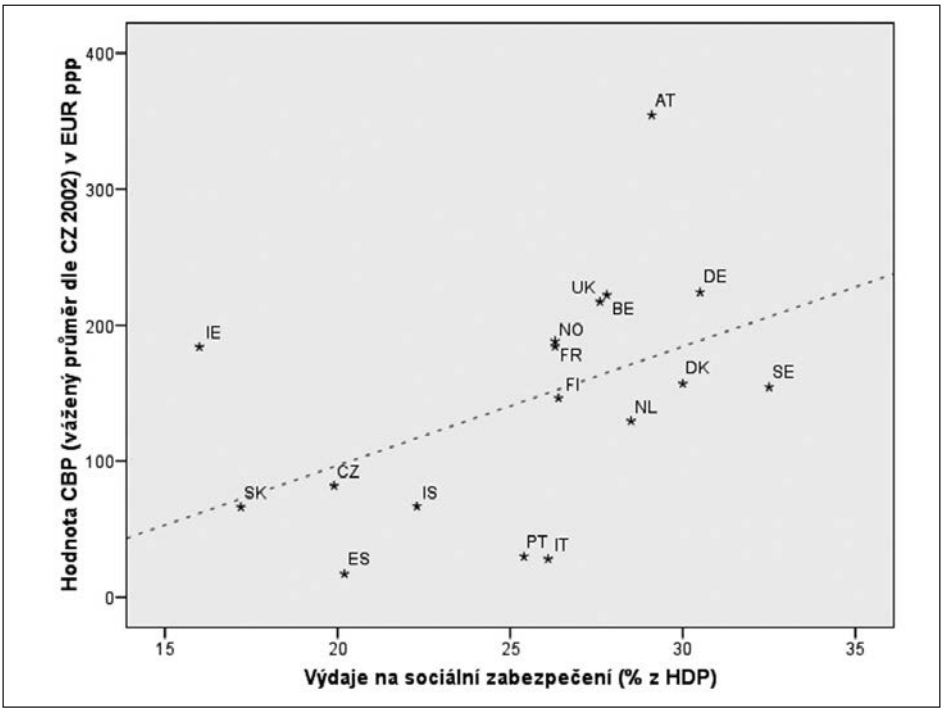

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Poznámka: r = 0,465.

Graf 28: Výše CBP ve vztahu ke státním sociálním výdajům (€ ppp na 1 obyv.)

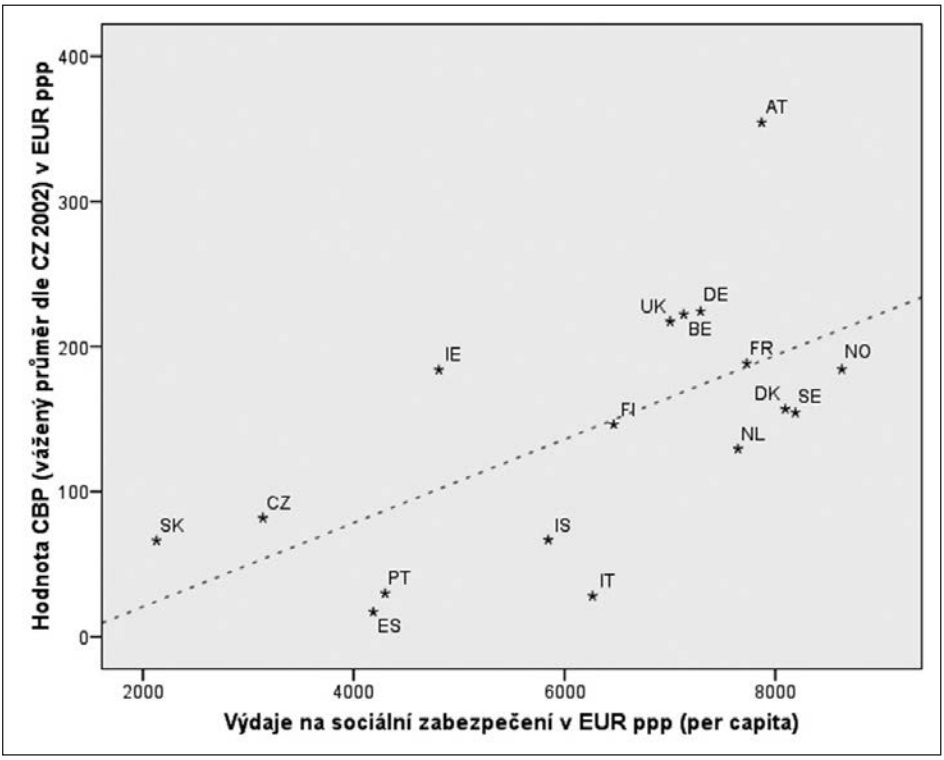

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Poznámka: r = 0,624**.

Korektnější je z tohoto pohledu analyzovat vztah mezi CBP a sociálními výdaji cílenými na rodiny s dětmi, který je znázorněn v následujícím grafu.

Zde je podle očekávání patrný signifikantní vztah mezi oběma proměnnými. Výrazně nadprůměrný CBP poskytuje opět Rakousko a také Velká Británie, Belgie a Francie, Island naopak vzhledem k výši sociálních výdajů na rodiny zaostává.[41] Ještě silnější vztah existuje v případě, že sociální výdaje na rodiny s dětmi vyjádříme jako podíl ze všech sociálních výdajů.

41 Je ale nutné mít na paměti omezený počet položek zahrnutých v analýze. Skandinávské státy například poskytují hustou síť předškolních zařízení (školek) za dostupnou cenu, se kterými analýza nepočítá. Na druhé straně data o sociálních výdajích na rodiny publikovaná Eurostatem nezahrnují všechny položky použité v naší analýze (např. daňové úlevy, příspěvky na bydlení či státem garantované výživné).

Graf 29: Výše CBP ve vztahu ke státním výdajům na rodinu (€ ppp na 1 obyv.)

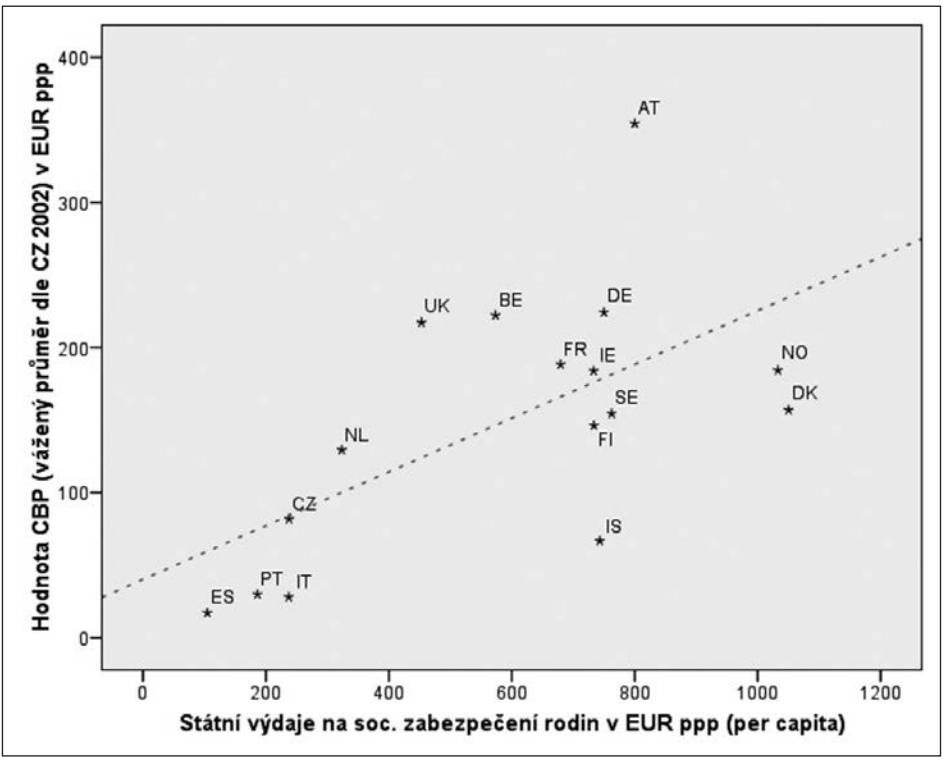

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Poznámka: r = 0,614*.

Jiným možným vysvětlením diferenciace výše CBP je to, že některé země vydávají více prostředků na seniory než na rodiny s dětmi, a nízký CBP v těchto zemích je tedy nízký z tohoto důvodu. Tento předpoklad je testován v grafu 30.

Vztah mezi hodnotou CBP a výší sociálních výdajů na rodiny s dětmi v poměru k výdajům na seniory se na první pohled neprokázal jako signifikantní. Tento podíl totiž není zdaleka tak diferenciovaný jako hodnota CBP. Všechny země s výjimkou Irska vydávají na rodinnou politiku méně než polovinu toho, co vydávají na seniory. Nicméně pokud vynecháme data za Irsko a Rakousko, které se zbytku souboru vymykají, stoupne hodnota Pearsonova koeficientu korelace na 0,578, a to už znamená signifikantní závislost. Čím více tedy v porovnání se seniory vydávají země na děti, tím vyšší je i hodnota CBP.

Graf 30: Výše CBP ve vztahu k výdajům na rodiny (% z výdajů na seniory)

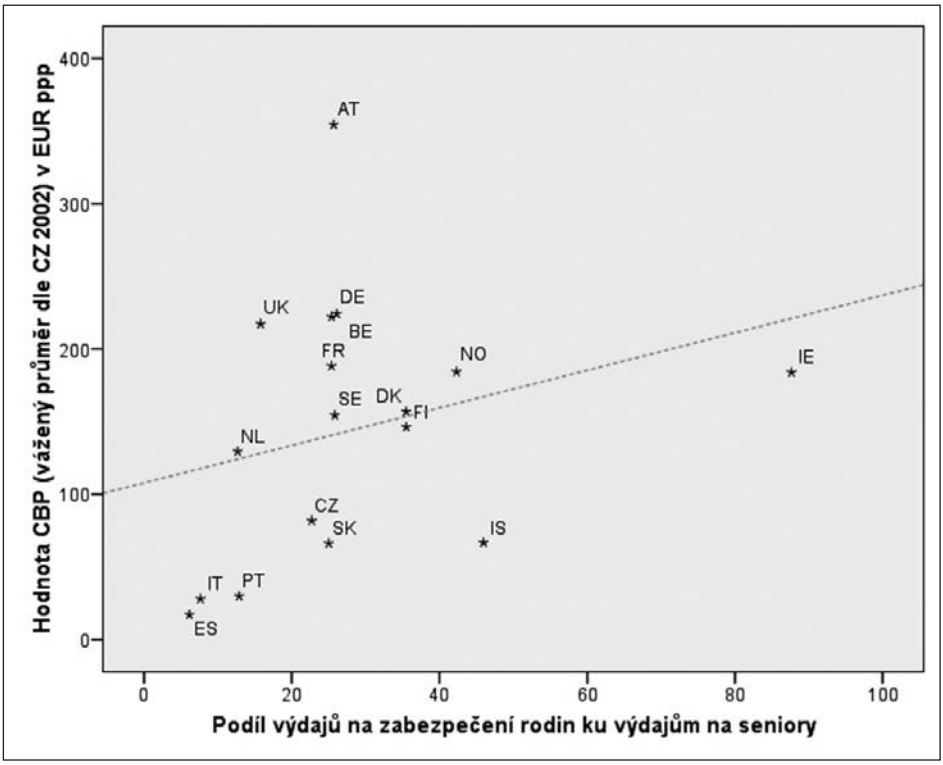

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Poznámka: r = 0,276.

Je možné, že v zemích s nízkými reálnými mzdami existuje vyšší potřeba dotovat rodiny s dětmi skrze sociální transfery. Zaměstnanci mohou akceptovat nízké mzdy za podmínek, že sociální příjmy budou relativně vysoké (vztaženo k průměrné mzdě v zemi). Takto to například funguje ve Francii [Bradshaw, Finch 2002: 177]. Pokud tento předpoklad platí, státy s nižšími průměrnými mzdami vyplácí vyšší CBP. Tento předpoklad se však v našich datech nepotvrdil. Naopak celkem logicky se ukazuje, že čím jsou mzdy v zemi vyšší, tím je vyšší i absolutní hodnota CBP (graf 31).

Graf 31: Výše CBP ve vztahu k průměrné mzdě v zemi[42]

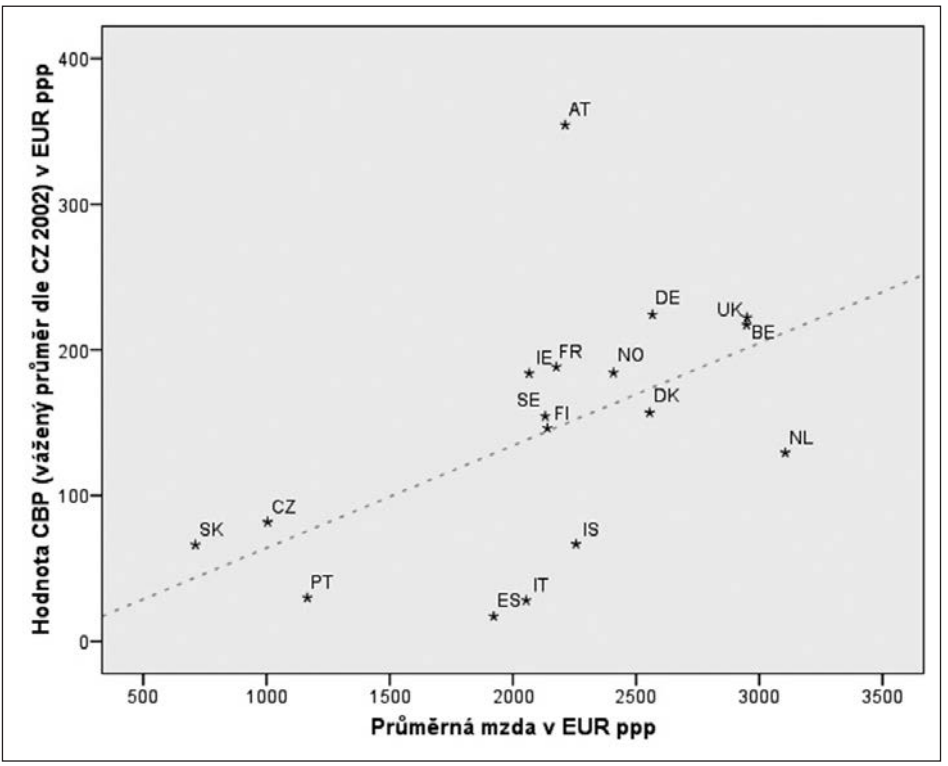

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Poznámka: r = 0,526**.

Je obtížné shrnout souvislost mezi výší průměrné mzdy v zemi a hodnotou CBP. V podstatě zde vznikají tři rozdílné skupiny zemí. Zatímco ve státech jižní Evropy výše CBP s průměrnou mzdou stoupá, u většiny zemí je tomu naopak. V Rakousku, ČR a Portugalsku není mezi těmito proměnnými pozorována žádná závislost.

Vztah mezi zaměstnaností vdaných žen a mezní daňovou sazbou uvalenou na rodiny, kde i druhý z partnerů začne pracovat (zvýšení příjmu rodiny z jedné průměrné mzdy na jednu průměrnou mzdu a jednu mzdu ve výši 50 % průměrné mzdy v zemi), stejně jako vztah mezi zaměstnaností matek s jedním dítětem

42 Výše průměrné mzdy je převzata z dat, se kterými se pracovalo při analýze CBP, nikoli, narozdíl od ostatních proměnných, z datové základny Eurostatu.

a mezní daňovou sazbou vztahující se na rodiče s jedním dítětem (zvýšení mzdy z 50 na 100 % průměrné mzdy) se neukázal signifikantní. Nicméně po vyloučení zemí velmi se odchylujících od průměru[43] bylo možné pozorovat mezi daňovou zátěží a zaměstnaností žen v obou případech nepřímou úměru, tj. v zemích, kde jsou uplatňovány nižší mezní daňové sazby, pozorujeme vysokou zaměstnanost vdaných žen či matek s jedním dítětem.

V následujícím grafu je vidět vztah mezi zaměstnaností vdaných žen ve věku 25–49 let a mezní daňovou sazbou uvalenou na rodiny, kde partner začne pracovat za polovinu průměrné mzdy (bez omezení počtu zemí).

Graf 32: Vztah mezi mírou zaměstnanosti vdaných žen ve věku 25–49 let a průměrnou mezní daňovou sazbou příjmu domácnosti se dvěma dětmi, kde se zvýší příjem z jedné mzdy (průměrné) na dvě mzdy (jednu průměrnou a druhou ve výši poloviny průměrné mzdy v zemi)

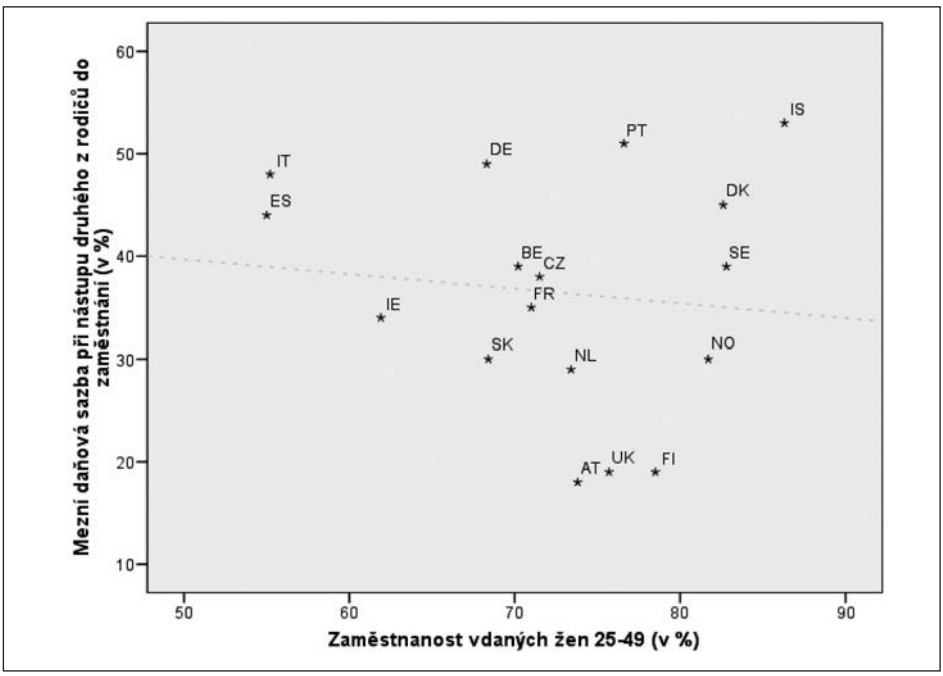

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Poznámka: r = –0,115.

43 Dánsko, Island – vysoká zaměstnanost, vysoká MTR.

Dále jsme testovali hypotézu, že v zemích, kde je vysoký rozdíl mezi příjmy mužů a žen, by CBP měl kompenzovat tento rozdíl a být relativně štědrý. Stejně jako ve studii Bradshawa z roku 2001, nebyl ale ani nyní prokázán mezi těmito dvěma položkami signifikantní vztah. Nicméně hodnota CBP měla tendenci se zvyšujícím se rozdílem v platech mezi muži a ženami růst. Žádný signifikantní vztah nebyl pozorován ani mezi výší CBP a podílem domácností rodičů-samoživitelů na celkovém počtu domácností s dětmi.

Naopak signifikantní vyšel vztah mezi výší CBP a minimální mzdou v zemi. Nelze však jednoznačně říci, v jakém směru. Data je možno interpretovat tak, že existují dvě skupiny zemí, s nízkou a s vysokou minimální mzdou, v nichž je hodnota CBP nezávislá na výši minimální mzdy. Stejně tak lze však říci, že vyšší hodnota minimální mzdy znamená vyšší CBP (a souvisí zřejmě s výší HDP státu, viz graf 33).

Graf 33: Výše CBP ve vztahu k minimální mzdě

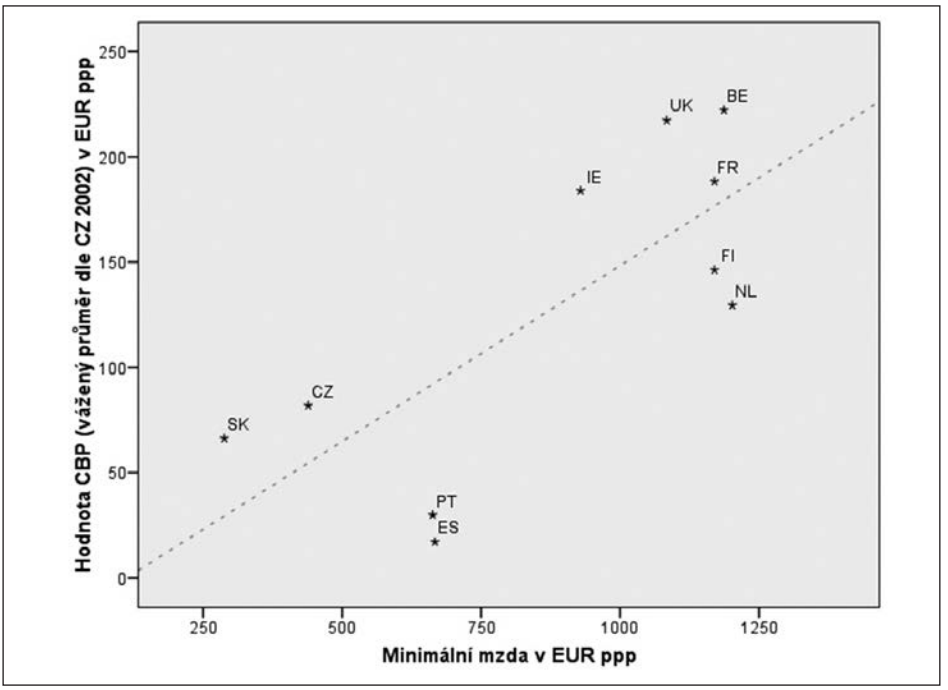

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Poznámka: r = 0,751*.

Zkoumán byl také vztah mezi výší náhradového poměru pro rodiče-samoživitele s příjmem na úrovni 50 % či 100 % průměrné mzdy a zaměstnaností matek s jedním dítětem ve věku 25 a více let. Velmi silná nepřímá úměra byla pozorována zejména mezi zaměstnaností matek a náhradovým poměrem poloviny průměrné mzdy (viz graf 34).

Graf 34: Vztah mezi zaměstnaností matek ve věku 25–49 let s jedním dítětem (v %) a poměrem mezi minimální sociální podporou a čistým příjmem z výdělku ve výši 50 % průměrné mzdy v zemi u samoživitelky s batoletem (v %; měřeno náhradovým poměrem)

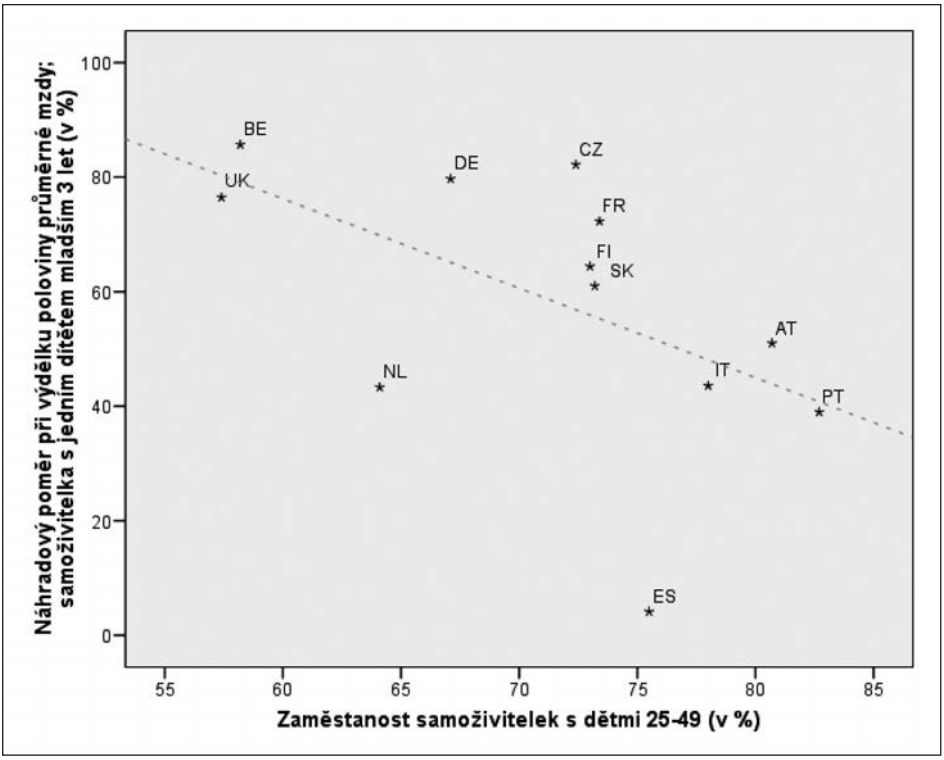

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Poznámka: r = –0,537.

Je zřejmé, že zaměstnanost matek je tím nižší, čím více se vyplácí žít jen z minimální garantované podpory než pracovat za polovinu průměrné mzdy.

Jednou z podstatných otázek, na kterou se v této práci snažíme najít odpověď, je, zda má výše CBP vliv na porodnost. Jak bylo konstatováno již v úvodu, panují na toto téma rozličné názory podpořené rozmanitými studiemi. Obvykle výzkumy ukazují, že opatření rodinné politiky mají na úroveň plodnosti pozitivní vliv, i když většinou slabý [Gauthier 2007]. Také v naší studii se vztah mezi CBP a úhrnnou plodností prokázal. Zahrnou-li se do analýzy všechny země, vztah mezi plodností a CBP není zřejmý (viz graf 35). Pokud však abstrahujeme od dat za Rakousko, Německo, Slovensko a ČR (relativně vysoký CBP, ale nízká plodnost) a Island (nízký CBP, ale přesto nejvyšší plodnost ze sledovaných zemí), je existence silného vztahu, signifikantního na 1% hladině významnosti, evidentní. Neznamená to však, stejně jako v předchozích případech, že je tento vztah kauzální.

Graf 35: Výše CBP (v % ze mzdy) ve vztahu k úhrnné plodnosti

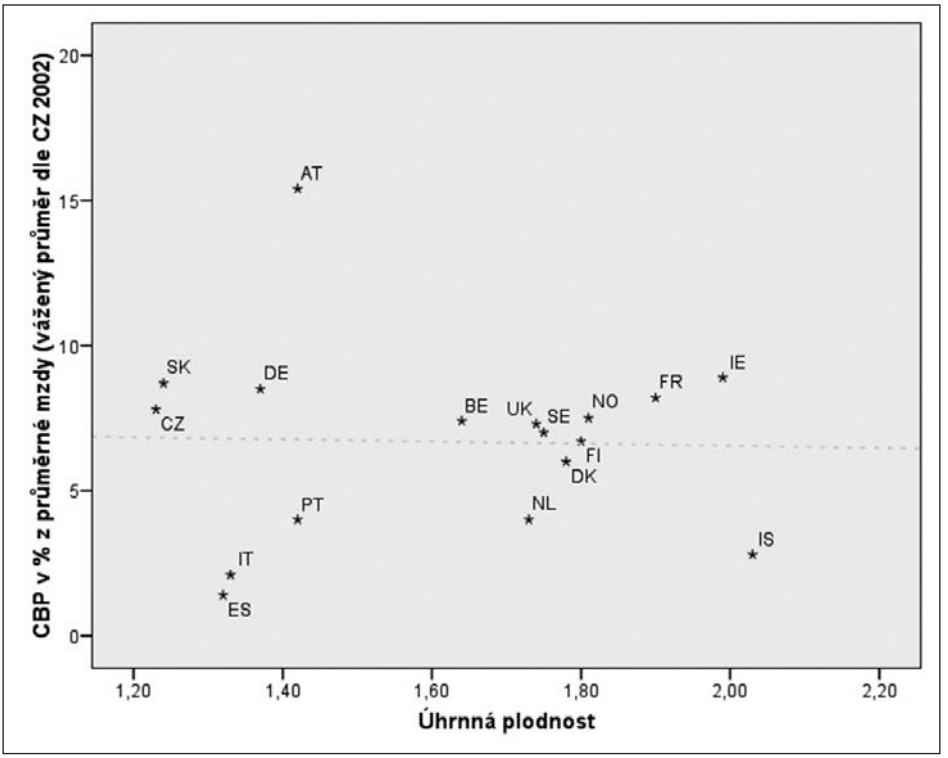

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Graf 36: Výše CBP pro neúplné rodiny (v % ze mzdy) ve vztahu k relativní dětské chudobě (v %)

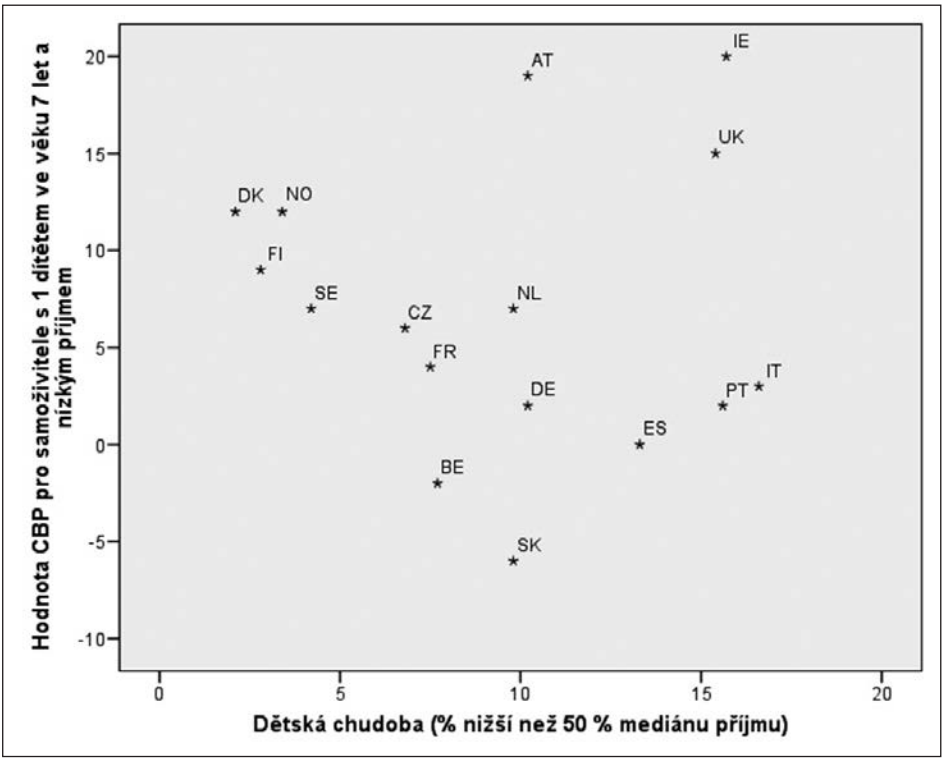

Zdroj: Vlastní výpočty z dat projektu „Welfare Policy and Employment in the Context of Family Change" (The Nordic Council of Ministers; 2002-2005). Rok 2004.

Poznámka: r = –0,691.

Poznámka: r = 0,030.

Konečně jako poslední byla prověřována existence vztahu mezi výší CBP a relativní chudobou dětí v zemi, tj. procentem dětí, kteří žijí v rodinách s příjmy nižšími než 50 % mediánu mzdy v zemi. Data o chudobě dětí byla převzata z projektu Luxembourg Income Study (LIS). Většina dat pochází z let 2000–2002, a nejsou tedy bohužel zcela časově kompatibilní s ostatními proměnnými.

Riziko nezaměstnanosti a chudoby je pro rodiny s dětmi vyšší než u ostatní populace. Výzkumy naznačují, že rizikovými faktory chudoby jsou zejména neúplnost rodiny a vyšší počet dětí v rodině.[44] Testován byl tedy vztah jak mezi re-

44 Např. [Sirovátka, Mareš 2003].

lativní chudobou a celkovým CBP, tak mezi chudobou a CBP pro rodiny rodičů samoživitelů a rodiny se třemi dětmi.

Vztah mezi celkovým CBP a relativní chudobou není sice statisticky významný, tendence k poklesu chudoby se zvyšující se hodnotou CBP je ale zřetelná. Podobně je tomu i u CBP pro rodiny se třemi dětmi. Daleko silnější vztah je možné pozorovat mezi relativní chudobou a CBP pro neúplné rodiny (viz graf 36)[45]. Podíl dětí žijících v relativní chudobě je nicméně neméně silně ovlivňován mírou zaměstnanosti vdaných žen, úrovní podpory v dlouhodobé nezaměstnanosti a výdaji státu na sociální zabezpečení (čím vyšší hodnoty tyto indikátory nabývají, tím nižší procento chudých dětí).

II.5 Shrnutí

Následující shrnutí vychází v zájmu srovnatelnosti údajů z hodnoty CBP vyjádřené jako podíl z průměrné mzdy v zemi. Absolutní srovnání podle kupní síly CBP je také zmíněno, ale pouze k dokreslení situace.

Na *nízkopříjmové* rodiny se systém daní a dávek zaměřuje kromě obecně štědrého Rakouska především ve Velké Británii, Irsku, ČR a státech Skandinávie. Na druhé straně spektra stojí Španělsko, Portugalsko, Belgie a Nizozemsko. Irsko si přední postavení získává především podporou úplných rodin s dětmi, zatímco rodiny rodičů-samoživitelů s dítětem mladším 3 let poněkud opomíjí. V Česku je situace podobná, jen s tím rozdílem, že v relativně nevýhodném postavení je rodič-samoživitel s dítětem ve školním věku. Co se týče kupní síly CBP, nejhodnotnější CBP je poskytován ve Velké Británii, Rakousku, Irsku a Dánsku.

Zvýší-li se mzda v rodině na *průměrnou úroveň*, hodnota CBP poklesne především ve Velké Británii a v Irsku. ČR je v porovnání s ostatními zeměmi stále nadprůměrně štědrá, zejména k rodinám s dvěma a více dětmi. Země našeho souboru můžeme podle vztahu výše CBP na této a na nižší příjmové úrovni rozdělit do čtyř kategorií. ČR a Rakousko jsou štědré k oběma příjmovým kategoriím. Velká Británie a Irsko jednoznačně preferují nízkopříjmové rodiny, skandinávské země a Francie vyplácejí průměrný CBP pro obě mzdové úrovně a ostatní země podporují oba typy rodin podprůměrně.

Rodiny, kde rodiče pobírají dohromady *jeden a půl průměrné měsíční mzdy* v zemi, jsou ve vzájemném porovnání zemí nadprůměrně podporovány v Rakousku, Francii, Belgii, Německu, ČR a Irsku. Ve Francii a ČR je to dáno pře-

45 Data za Rakousko, Irsko a Velkou Británii nebyla do výpočtu koeficientu korelace zahrnuta.

devším vysokým CBP pro rodiny se třemi dětmi. Skandinávské země se nalézají ve středu pořadí a žebříček uzavírají Španělsko, Itálie a Island.

Pokud státy vyplácejí vysoký CBP rodinám se dvěma příjmy ve výši 1,5 násobku průměrné mzdy v zemi, vyplácejí nadprůměrně vysoký CBP i rodinám se *dvěma průměrnými příjmy* a naopak. Pouze na Islandu a v Čechách je pokles CBP se zvyšujícím se příjmem nadprůměrně rapidní. Naopak ve Španělsku je tomu obráceně, tedy nárůst příjmu tam neznamená tak neúměrně velký pokles CBP. Rodiny se dvěma průměrnými příjmy jsou oproti bezdětnému páru na stejné příjmové úrovni zvýhodňovány zejména v Rakousku, Francii, Belgii, Německu a Irsku, naopak relativně malý CBP je poskytován na Islandu, ve Španělsku a Itálii. Francie v této příjmové kategorii nadprůměrně podporuje rodiny se třemi dětmi, Velká Británie naopak spíše menší rodiny. Česká republika v porovnání s nižšími příjmovými skupinami podporuje rodiny se dvěma průměrnými výdělky o mnoho méně, stále se ale těsně drží v horní polovině pomyslného žebříčku, na podobné úrovni jako Švédsko, Norsko nebo Finsko. Zaměříme-li se na kupní sílu vypláceného CBP, najdeme na předních pozicích stále Rakousko, Belgii, Francii a Německo.

Štědrou podporu v nezaměstnanosti, resp. *minimum vyplácené v dlouhodobé nezaměstnanosti*, poskytují kromě obecně velkorysého Rakouska také Dánsko, Norsko, ČR a Velká Británie (15–13 % z průměrné mzdy v zemi). V absolutním srovnání pak Rakousko, Velká Británie, Dánsko, Norsko a Belgie. Opět se projevují rozdíly v rámci skandinávských zemí, kde na rozdíl od Norska a Dánska neposkytují Finsko a Švédsko rodičům samoživitelům v porovnání s bezdětným párem žádnou výhodu, zatímco Norsko a Dánsko podporují všechny typy rodin. Štědrost Norska se projevuje zejména u rodin s malými dětmi. Naopak velmi malý CBP (v případě rodičů samoživitelů dokonce výrazně záporný) poskytují rodinám nezaměstnaných rodičů s dětmi Itálie, Irsko a Nizozemsko. Francie typicky upřednostňuje rodiny se třemi dětmi. Česká republika na této příjmové úrovni vyplácí více než bezdětným párům pouze úplným rodinám (porovnáváme zde životní minimum – ve skutečnosti však může úřad rozhodnout o vyplácení vyšší částky), a to tak, že na každé další dítě dá více než na předešlé. V absolutním srovnání se ČR díky nízkým mzdám nalézá v pomyslném žebříčku kupní síly CBP až na desátém místě, ale i přes rozdíl ekonomik vyplácí stále více než např. Irsko (které výrazně znevýhodňuje rodiče-samoživitele) nebo Nizozemsko.

Rodiče-samoživitelé s dítětem mladším tří let jsou nadprůměrně velkoryse dotováni především ve Skandinávii (s výjimkou Islandu) a v Rakousku. Také v ČR je stát k tomuto typu rodiny poměrně štědrý. Doroste-li ale dítě do školního věku, relativně vysoké CBP v ČR se rapidně sníží. Naopak postavení Velké Británie a Irska, kde CBP snižovaly náklady na služby péče o dítě, se zlepší. V Čes-

ké republice je rozdíl v CBP ve prospěch rodiče-samoživitele s mladším dítětem absolutně největší ze všech zemí. Skandinávské země a Rakousko poskytují nadprůměrnou finanční podporu rodičům samoživitelům nezávisle na věku dítěte. Zaměříme-li se na rodiny *nezaměstnaných* rodičů-samoživitelů, nalezneme nadprůměrně vysoké CBP v Rakousku, Norsku, Dánsku, Velké Británii, Belgii a Francii. Také ve Španělsku je jejich čistý disponibilní příjem vyšší než příjem bezdětného páru, ve všech ostatních zemích jsou na tom rodiče-samoživitelé hůře.

Úplné rodiny s jedním dítětem jsou kromě Rakouska velkoryse dotovány především v ČR, Irsku, Velké Británii a Německu. Až poté následují v pomyslném žebříčku země Skandinávie. Pořadí uzavírají Španělsko, Nizozemsko a Itálie. Nijak neexcelují také Francie s Belgií, kde se uplatňují především politiky vícedětných rodin. Překvapivé je relativně dobré umístění Portugalska, získané především podporou rodin nezaměstnaných rodičů. Rodiny s více dětmi jsou dotovány zejména v Rakousku, ČR, Irsku a Německu. Také Francie a Belgie poskytují těmto typům rodiny vysokou podporu, ovšem s hlavním důrazem na rodiny s třemi dětmi. Ze skandinávských zemí se na předních pozicích konstantně drží pouze Švédsko. Finsko podporuje relativně štědře rodiny s dvěma dětmi, ale už ne se třemi. Velká Británie se drží okolo středu a zbytek severských zemí společně s Itálií a Španělskem se nalézá v dolní polovině žebříčku. Portugalsko poměrně velkoryse dotuje třídětné rodiny, zejména pokud žijí jen z minimálních prostředků v nezaměstnanosti.

Po vyvážení souboru modelových rodin tak, aby se jeho struktura přiblížila reálnému rozložení rodin s dětmi v ČR, vychází jako zdaleka nejštědřejší stát Rakousko. Jak v absolutním, tak v relativním srovnání si od zbytku zemí udržuje značný odstup. Rozdíly mezi ostatními státy (zvláště pokud srovnáváme hodnotu CBP vyjádřenou jako podíl z průměrné mzdy) jsou již poměrně malé. Kromě Rakouska poskytují v celkovém srovnání nadprůměrně vysokou podporu rodinám s dětmi také Slovensko, Irsko, Francie, Německo, Norsko a ČR.

Výše CBP silně souvisí s hrubým domácím produktem státu, se státními výdaji na sociální a rodinnou politiku a s výší minimální mzdy v zemi. Úroveň CBP má také ve většině zemí vliv na úroveň porodnosti a podíl dětí žijících v chudobě.

Závěr

Úkolem této práce bylo zanalyzovat systém finančních opatření podporujících rodiny s dětmi v sedmnácti zemích Evropy s důrazem na popis situace v České republice. Převážná část studie se zabývala rodinami s dětmi ve věku minimálně dvou a půl let, ale zvláštní kapitola byla věnována i raným fázím rodičovství, totiž mateřské dovolené a peněžité podpoře vztahující se k tomuto období.

Z výsledků vyplývají následující skutečnosti. Česká republika, Velká Británie a Irsko dotují nadprůměrně zejména rodiny s nízkým příjmem s tím, že práh výrazného poklesu CBP je ve Velké Británii a Irsku o mnoho nižší než v ČR (lomí se už na úrovni 50 % průměrné mzdy). Také skandinávské státy (s výjimkou specifického Islandu) spíše podporují nízkopříjmové rodiny a rodiny s jedním příjmem, ale diferenciace zde není tak výrazná (v podstatě poskytují průměrné CBP ve všech příjmových kategoriích). Francie, Německo, Slovensko a Belgie naopak relativně štědře dotují rodiny se dvěma příjmy na úkor rodin s jedním příjmem. Země jižní Evropy a Nizozemsko vyplácejí vždy relativně nízký CBP.

Rodiče-samoživitelé jsou finančně podporováni především v Rakousku a Skandinávii. Také Irsko a Velká Británie poskytují těmto rodinám nadprůměrně vysoký CBP, avšak pouze v případě, že rodiče pracují a jejich příjem je velmi nízký. Naopak jihoevropské státy, Slovensko a státy „konzervativní" (Belgie, Německo, Nizozemsko) rodičům-samoživitelům nevěnují žádnou zvláštní pozornost. Také v ČR není CBP pro neúplné rodiny nijak vysoký, zejména pokud žijí jen ze životního minima či zahrnují dítě starší čtyř let. Relativně štědrá podpora se u nás poskytuje jen rodiči s malým dítětem, jehož věk ještě umožňuje vyplácení rodičovského příspěvku. Porovnáme-li CBP úplných a neúplných rodin napříč souborem zemí, zjistíme, že zatímco v Rakousku, Velké Británii a Irsku mezi nimi není dělán zvláštní rozdíl, v ČR a zejména v Německu a Belgii jsou preferovány rodiny manželských párů a ve Skandinávii naopak rodiny rodičů-samoživitelů. Státy jižní Evropy poskytují podprůměrný CBP oběma formám rodiny. Z hlediska počtu dětí v rodině je v Belgii a zejména ve Francii pozorován štědřejší přístup k rodinám s více dětmi, zatímco ve Velké Británii, Finsku a Dánsku jsou relativně více podporovány menší rodiny.

Rodinám nezaměstnaných rodičů je v porovnání s bezdětnými páry vyplácena vysoká podpora ve Skandinávii (s výjimkou Islandu), Velké Británii, ČR, Rakousku a Portugalsku. Skandinávské státy a Velká Británie jsou relativně štědřejší k malým rodinám, naopak ve Francii jsou spíše dotovány rodiny s třemi a více dětmi. Také ČR v nezaměstnanosti vypomáhá především úplným rodinám s více dětmi.

Můžeme tedy shrnout, že Česká republika se svým pojetím finanční podpory rodin s dětmi vymyká, stejně jako Rakousko, jakémukoli zařazení do stávajících typů podpory rodin, ani nevytváří spolu se Slovenskou republikou typ nový. Systém dávek a daní v ČR podporuje podobné štědře stejné typu rodin jako Rakousko, a je mu tak ze všech zemí nejblíže. Celkově však prokazuje prvky jak systému konzervativního, tak systému liberálního či sociálnědemokratického a nedá se říci, že charakteristiky některého z těchto systémů výrazně převažují. Pojetím *mateřské dovolené a peněžitých dávek v mateřství* se ČR velmi blíží sociálnědemokratickým státům a Francii. Nastavení systému ale postrádá flexibilitu, kterou nalézáme ve Skandinávii, zejména v oblasti možností využití placené mateřské dovolené otcem. V „žebříčcích štědrosti" systému rodinné politiky se ČR často vyskytovala v blízkosti Rakouska, ale srovnávat se s ním nedá, neboť dávky neposkytuje zdaleka tak plošně. Cílením dávek především na *rodiny s velmi nízkým příjmem* se ČR podobá zemím liberálního typu, jako je Velká Británie a Irsko. S Německem a Belgií má společný *důraz na úplné rodiny* a podobně jako Francie poskytuje každému dalšímu dítěti vyšší podporu než předchozímu. *Znevýhodňovány* jsou v ČR zejména *neúplné rodiny s dítětem ve školním věku*. Jen pokud je dítě mladší čtyř let, je relativní nevýhoda vyvažována rodičovským příspěvkem. Podobně jako Norsko, Dánsko a Rakousko je ČR poměrně *velkorysá* v dávkách životního minima *v nezaměstnanosti, ovšem pouze v případě, že se jedná o úplné rodiny*. Hodnota CBP pro neúplné rodiny nezaměstnaných je v ČR záporná, stejně jako v Itálii, Irsku a Nizozemsku. Dávky životního minima pro úplné rodiny jsou v ČR tak vysoké, že v rodinách s více dětmi se rodičům nevyplácí pracovat za mzdu nižší nebo rovnou polovině průměrné měsíční mzdy v zemi. V tomto směru se shodujeme s Rakouskem, Německem a skandinávskými státy.

Výsledky analýzy dále ukázaly, že přes geografickou blízkost a společnou minulost nejsou Česká republika a Slovensko na poli finanční podpory rodin s dětmi tak podobné, jak by se možná dalo očekávat. Koncept podpory rodin s dětmi je v těchto dvou zemích naopak dosti odlišný. Bylo by tedy zavádějící je automaticky klasifikovat jako „post-socialistický" typ rodinné politiky. Obě země vykazovaly v době změny režimu konce 80. let podobné charakteristiky, ale jejich cesta vytváření rodinné politiky byla ovlivňována odlišnými hodnotami a ekonomickým vývojem. Na rozdíl od etablovaných evropských demokracií byla v obou zemích podoba rodinné politiky výrazně tvarována ideologickou orientací národních vlád v daném období. Politické a ekonomické klima se zdá být v obou zemích silnou determinantou vývoje sociální politiky. Přestože se Česká i Slovenská republika řídí doporučeními Evropské unie, která nabádají k větší flexibilitě, adresnosti a individualizaci rodinné politiky, ne vždy byla tato do-

poručení kvůli politické situaci v zemi plně implementována. To samé je možno říci i o snahách následovat vzory patrné v rodinných politikách jiných evropských zemí. Legislativní opatření jsou často spíše výsledkem politického kompromisu než jasné strategie a různé politické a ekonomické síly v každé ze zemí ústí v různě zaměřené rodinné politiky.

V České republice existuje z meziválečného období silné sociálnědemokratické dědictví, které však, zdá se, ovlivňuje spíše principy než realitu rodinné politiky. Některé rodinné hodnoty, zejména ty vztahující se k hodnotě manželství a důležitosti intimního, jeslemi nenahraditelného, vztahu mezi rodičem a dítětem v prvních třech letech jeho věku, vykazují charakter spíše konzervativní. Rychlé ekonomické změny 90. let zase měly za následek přijetí liberálních opatření. Všechny tyto okolnosti vedly k tomu, že rodinná politika ČR počátku nového tisíciletí je kombinací různých směrů, jen těžko zařaditelnou do některého z existujících typů.

Také rodinná politika Slovenska je kombinací různých přístupů. Sociální reformy let 2003–2008 výrazně ovlivnily podporu adresovanou rodinám s dětmi. Na rozdíl od České republiky se Slovensko vydalo cestou radikálnější aktivizace pracovních sil a zároveň výrazně omezilo dávky pro rodiny s více než třemi dětmi. Spojením liberálních opatření a křesťansko-demokratické tradice podpory manželství se přiblížilo zemím obvykle klasifikovaným jako konzervativní.

Na základě analyzovaných dat se zdá, že Česká republika a Slovensko se spíše přibližují ostatním zemím, než že by formovaly svůj vlastní typ podpory rodin s dětmi. Zatímco Česká republika je nejvíce podobná Rakousku, s nímž ji pojí dlouhá historická tradice, Slovensko dobře zapadá mezi konzervativní státy. Tato studie ovšem analyzuje situaci v roce 2004. Je proto nutné upozornit, že od té doby zaznamenaly rodinné politiky obou zemí mnohé změny. Opět však v různém směru. Slovensko zaměřilo reformy na nejvíce potřebné rodiny. V roce 2007 bylo zavedeno společné zdanění pro rodiny s nízkými příjmy. Od července 2007 garantuje stát vyplácení výživného v případě, kdy ho povinovaný rodič neplatí. Další inovací je příplatek k rodičovskému příspěvku pro ty rodiče, kteří nemohou uplatnit slevu na dani. Příplatek k porodnému je dnes vyplácen nejen prvorozenému dítěti, ale i druhému a třetímu dítěti v pořadí. Krokem k vyšší adresnosti je příspěvek na péči o dítě, který je vyplácen pracujícím rodičům dětí, které chodí do jeslí či školky, namísto rodičovského příspěvku. Příspěvek na péči o dítě má krýt náklady na jesle či mateřskou školu a je vyplácen do výše reálných nákladů. Pokud je však péče o dítě zabezpečena jiným členem rodiny a nikoli registrovaným veřejným zařízením, příspěvek je vyplácen jen ve výši 25 % rodičovského příspěvku.

Česká republika se vydala cestou větší individualizace a flexibility. V roce 2005 bylo zavedeno společné zdanění manželů, které však bylo počátkem roku 2008 zrušeno a nahrazeno rovnou daní a vyššími daňovými slevami na manžela/manželku. Zřejmě nejdůležitější změna se odehrála v oblasti mateřské a rodičovské dovolené. Otcové mají od šestého týdne věku dítěte nárok na dovolenou a peněžitou pomoc v otcovství za stejných podmínek jako matky. Rodiče si také mohou (za předpokladu splnění podmínky dostatečně vysokého předchozího příjmu ze mzdy) vybrat, na jak dlouho chtějí nastoupit na rodičovskou dovolenou. Podle toho, zda zvolí 2, 3 nebo 4 roky, přísluší jim různě vysoký rodičovský příspěvek.

Tato studie ukázala, že metodu modelových rodin lze mimo jiné s úspěchem použít jako nástroj klasifikace rodinných politik. Metoda umožňuje odhalit detaily rozmanitosti fungování rodinných politik a zároveň na jejich základě nalézt podobnosti mezi státy. Největší výhodou této metody je, že operuje na úrovni konkrétních rodin a životů, nikoli v poněkud vzdálenější dimenzi makroekonomických indikátorů. Jedním z možných budoucích využití této metody je zahrnout do analýzy také rodiny s nejmenšími dětmi (tím, že se rozšíří typy modelových rodin) a zjistit, jak si stojí ve srovnání s jinými modelovými rodinami. Pro detailnější obrázek o situaci ve střední a východní Evropě bude také nezbytné zahrnout do analýzy více zemí z tohoto regionu. Jen poté budeme moci s větší přesností odhalit, kolik (ne)mají postkomunistické země v oblasti finanční podpory rodin s dětmi společného. Obecně je tato metoda vhodná především pro evaluaci stávajících opatření rodinné politiky a analýzu pravděpodobných dopadů opatření do budoucna navrhovaných, a má tedy potenciál být důležitým nástrojem ovlivňujícím rozhodování a práci tvůrců rodinných politik.

Conclusion

The objective of this study was to analyse the system of financial measures designed to support families with children in seventeen countries in Europe. Special attention was paid to the situation in the Czech Republic (CR). Most of the study concentrated on families with children at least two and a half years old, but a special chapter was devoted to early parenthood, specifically the period of maternity leave and the financial support paid during this period.

The study produced the following findings. In the Czech Republic, the UK, and Ireland the CBP (child benefit package) paid is above-average mainly for low-income families. The income level after which the CBP falls sharply is much lower in the UK and Ireland than in the CR (declining already at 50% of the average wage). Scandinavian countries (with the exception of Island, which is a specific case) tend to support low-income and single-income families more, but the variation is not great (they basically provide an average CBP to all the income categories). Conversely, France, Germany, Slovakia and Belgium relatively generously subsidise two-income families at the expense of single-income families. Countries in southern Europe and the Netherlands pay a relatively low CBP in every income category.

Lone parents receive the most financial support in Austria and Scandinavia. Ireland and the UK also provide these families with above-average CBP, but only if the parents work and their income is very low. Conversely, southern European countries, Slovakia, and 'conservative' states (Belgium, Germany, and the Netherlands) devote no special attention to lone parents. In the Czech Republic, the CBP for lone-parent families is not very high either, especially if they are living at the subsistence level and have a child over the age of four. In the CR only parents with very young children, who are still entitled to a parental allowance, receive relatively generous support. If we compare the CBP of two-parent and lone-parent families across the selected countries we find that while no great difference is made between the two in Austria, the UK and Ireland, in the CR and especially in Germany and Belgium families of married couples are favoured. In Scandinavia, conversely, lone-parent families are advantaged. The countries of southern Europe provide below-average CBP to both forms of family. From the perspective of the number of children in the family, in Belgium and especially in France the state is more generous to families with a larger number of children, while in the UK, Finland, and Denmark smaller families receive relatively more support.

Families of unemployed parents receive a high level of support compared to childless couples in Scandinavia (with the exception of Iceland), the UK, the CR, Austria, and Portugal. The Scandinavian countries and the UK are relatively more generous to small families, while in France families with three or more children are subsidised more. Also the CR subsidises large two-parent families more than others during unemployment.

To sum up, the Czech Republic's system of financial support for families with children, like that of Austria, does not match any of the existing types of family support. Nor does it, however, constitute a new type of system together with the Slovak Republic. The CR's tax and benefit system gives similarly generous support to the same types of families as in Austria and of all the countries it resembles Austria most. However, overall it possesses elements of both the conservative system and of the liberal or social-democratic system, and it could not be said that there is a prevalence of features from any one of these systems over the other. The CR's concept of *maternity leave and maternity benefits* makes it very like social-democratic states and like France. But the system's conditions lack the kind of flexibility that can be found in Scandinavia, especially with respect to the possibility of fathers' taking paid maternity leave. In the 'generosity hierarchy' of family policy systems the CR often ranks close to Austria. However, more of the benefits provided by the system are means-tested than in Austria. By targeting benefits mainly at *very low-income families* the CR resembles liberal countries like the UK and Ireland. It shares with Germany and Belgium an *emphasis on the two-parent family* and like France it provides higher support for each additional child than the previous one. In the CR *lone-parent families with school-age children* are *disadvantaged* most. Only if the child is under the age of four is the relative disadvantage offset by the parental allowance. Like in Norway, Denmark and Austria, the CR provides relatively generous subsistence minimum benefits to the unemployed, but only in the case of two-parent families. The CBP for lone-parent families of the unemployed is negative, just as it is in Italy, Ireland, and the Netherlands. Subsistence minimum benefits for two-parent families are so high in the CR that in families with a larger number of children it does not pay for parents to work for a wage lower than or equal to half of the average monthly wage in the country. In this respect it resembles Austria, Germany and the Scandinavian countries.

The results of the analysis showed that despite their geographical proximity and common past, the Czech Republic and Slovakia do not resemble each other in the area of financial support for families with children as much as might be expected. On the contrary, the policies of support for families with children are quite different in these two countries. Consequently, it would be misleading to

automatically classify them as a 'post-socialist' type of family policy. When the political regime changed in 1989 the two countries had similar characteristics, but their respective paths of family policy formation were influenced by different values and economic development. Unlike in the established European democracies, the form of family policy in both countries was strongly shaped by the ideological orientations of the national governments at the given period. The political and economic climate in both countries appears to have been a strong determinant in the development of social policy. While both the Czech Republic and Slovakia follow EU recommendations promoting greater flexibility, targeting, and individualisation of family policy, these recommendations have not always been fully implemented owing to the respective political situations in these countries. The same can also be said of the efforts to follow models offered by family policies in other European countries. Legislative measures are often more the outcome of political compromise than of clear strategy, and the diverse political and economic forces in each country lead to differently oriented family policies.

The Czech Republic has a strong socio-democratic heritage dating from the interwar period. This heritage, however, seems to influence more the principles than the reality of family policy. Some family values, especially those relating to marriage and the importance of a close personal relationship between a parent and a young child, for which nurseries are no substitute, tend to be more conservative in nature. The rapid economic changes of the 1990s resulted, however, in the adoption of liberal measures. As a result of all these factors the Czech Republic's family policy at the start of the new millennium is a combination of various directions and does not entirely match any one of the existing types.

Family policy in Slovakia is also a combination of various approaches. The social reforms implemented there in 2003–2008 had a significant influence on policies targeting families with children. Unlike the Czech Republic, Slovakia took the path of dramatic activation of the labour force while the benefits for families with more than three children were heavily cut. Combining liberal measures with a Christian-democratic tradition of supporting marriage Slovakia grew to resemble countries usually classified as conservative.

Based on the analysed data, the Czech Republic and Slovakia seem to have more in common with other countries than with each other, and consequently do not constitute their own special type of support for families with children. While the Czech Republic most resembles Austria, with which it shares a long historical tradition, Slovakia fits well with conservative states. However, this study analysed the situation in 2004. It is necessary to note that since then the family policies of both countries have undergone numerous changes, but again, in various directions. Slovakia targeted its reforms at the most needy families.

In 2007 joint taxation for low-income families was introduced. Since July 2007 the state will pay child support in the case that the parent who is supposed to pay fails to do so. Another innovation is an additional payment made on top of the parental allowance for those parents who cannot take advantage of tax deductions. Today the birth allowance is paid not just for first-order but also for second- and third-order births. A step towards greater targeting is the childcare allowance paid to working parents of children who attend a nursery or day-care instead of the parental allowance. The childcare allowance is intended to cover the costs of nursery or day-care and is paid to the level of real costs. However, if the care is provided by another member of the family and not by a registered public facility the amount paid is equal to just 25% of the parental allowance.

The Czech Republic moved in the direction of greater individualisation and flexibility. In 2005 joint taxation of spouses was introduced, but at the start of 2008 it was withdrawn and replaced with flat taxation and bigger tax deductions for each spouse. The most important change was made to maternity and parental leave. From a child's sixth week of life the father is entitled to take leave and receive paternity pay under the same conditions as mothers. The parents can also choose (as long as they earned the required minimum amount before taking leave) how long they want to take parental leave. The amount of the parental allowance they receive depends on whether they choose to take leave for two, three, or four years.

This study demonstrated that the Model Family Method can be used successfully as a tool to categorise family policies. The method uncovers the details of the diverse ways in which family policies function and at the same time identifies similarities between states. The biggest advantage of this method is that it operates on the level of actual families and lives and not on the somewhat more remote level of macro-economic indicators. A possible future application for this method would be to include families with very small children in the analysis (by expanding the types of model families) and determine how they fare in comparison with other model families. For a more detailed picture of the situation in Central and Eastern Europe it would also be necessary to include other countries in the region in the analysis. Only then would it be possible to more accurately reveal how much post-communist countries do (or do not) have in common in the area of financial support for families with children. Generally, this method is especially suitable for the evaluation of existing family policy measures and the analysis of the probable effects of measures proposed for the future, and thus it has the potential to be an important tool for influencing the decisions and work of policy-makers.

Literatura

Blashfield, R. K. 1976. „Mixture Model Tests of Cluster Analysis: Accuracy of Four Agglomerative Hierarchical Methods.“ *Psychological Bulletin* 83 (3): 337–88.

Blossfeld, H. P., S. Drobnič (eds.). 2001. *Careers of Couples in Contemporary Society: From Male Breadwinner to Dual-Earner Families*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Bonoli, G. 1997. „Classifying Welfare States: a Two-dimension Approach.“ *Journal of Social Policy* 26 (3): 351–372.

Bradshaw, J. 2005. „Work, family and welfare.“ [online]. Příspěvek přednesený na konferenci v Turku, Finsko, 27.–28. 10. 2005. York: University of York, SPRU [cit. 1. 11. 2010]. Dostupné z: <www.soc.utu.fi/sospol/sosiaalipolitiikanpaivat/puheet/sospolpaivat_2005_bradshaw.pdf>.

Bradshaw, J., N. Finch. 2002. „A Comparison of Child Benefit Packages in 22 Countries.“ *Department for Work and Pensions Research Report No.174*. Leeds: Corporate Document Services.

Cerami, A. 2005. „Social Policy in Central and Eastern Europe. The Emergence of a New European Model of Solidarity?“ [online]. Leipzig: Deutsche Nationalbibliothek [cit. 1. 11. 2009]. Dostupné z: <http://deposit.ddb.de/cgi-bin/dokserv?idn=974405674&dok>.

Deacon, B. 1993. „Developments in East European Social Policy.“ Pp. 177–197 in C. Jones (ed.). *New Perspectives on the Welfare State in Europe*. London: Routledge.

Deacon, B. 2000. „Eastern European Welfare States: The Impact of the Politics for Globalization.“ *Journal of European Social Policy* 10 (2): 146–161.

Esping-Andersen, G. 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.

Esping-Andersen, G. 1996a. „After the Golden Age? Welfare State Dilemmas in a Global Economy.“ Pp. 1–31 in G. Esping-Andersen (ed.). *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies*. London, Thousand Oaks, CA, New Delhi: Sage Publications.

Esping-Andersen, G. 1996b. „Welfare States without Work: the Impasse of Labour Shedding and Familialism in Continental European Social Policy.“ Pp. 66–87 in G. Esping-Andersen (ed.). *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies*. London, Thousand Oaks, CA, New Delhi: Sage Publications.

Esping-Andersen, G. 1999. *Social Foundations of Postindustrial Economies.* Oxford, New York: Oxford University Press.

Esping-Andersen, G., D. Gallie, A. Hemerijck, J. Myles. 2002. *Why We Need a New Welfare State.* New York: Oxford University Press.

European Commision. 2010. *Report on Equality between Women and Men 2010*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Eurostat. 2005. „Social protection in the European Union.“ [online]. Brussels: Eurostat [15. 9. 2009]. Dostupné z: <http://epp.eurostat.cec.eu.int/cache/ITY_OFFPUB/KS--NK-05-014/EN/KS-NK-05-014-EN.PDF>.

Ferrera, M. 1996. „The ‚Southern Model‘ of Welfare in Social Europe.“ *Journal of European Social Policy* 6 (1): 17–37.

Field, A. 2000. *Discovering Statistics Using SPSS for Windows*. London: Sage Publications.

Fodor, E., C. Glass, J. Kawachi, L. Popescu. 2002. „Family Policies and Gender in Hungary, Poland and Romania.“ *Communist and Post-Communist Studies* 35 (4): 475–490.

Fultz, E. 2002. *Social Security Reforms in Central and Eastern Europe: How Effective, Equitable and Secure?* Budapest: International Social Security Association.

Gauthier, A. H. 2002. „Family Policies in Industrialized Countries: Is There Convergence?“ *Population* 57 (3): 447–474.

Gauthier, A. H. 2007. „The Impact of Family Policies on Fertility in Industrialized Countries: a Review of the Literature.“ *Population Research and Policy Review* 26 (3): 323–346.

Guadagnoli, E., W. F. Velicer. 1988. „Relation of Sample Size to the Stability of Component Patterns.“ *Psychological Bulletin* 103 (2): 265–275.

Hamplová, D. 2000. „Postoje k manželství a rodičovství.“ Pp. 67–98 in L. Fialová, D. Hamplová, M. Kučera, S. Vymětalová. *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Hamplová, D. 2004. *Životní spokojenost: rodina, práce a další faktory*. Sociologické studie / Sociological Studies 04:6. Praha: SOÚ AV ČR.

Hantrais, L. (ed.). 2004. *Family Policy Matters. Responding to Family Change in Europe*. Bristol: Policy Press.

Hobson, B. 1994. „Solo Mothers, Social Policy Regimes, and the Logics of Gender.“ Pp.170–88 in D. Sainsbury (ed.). *Gendering Welfare States*. London, Thousand Oaks, CA, New Delhi: SAGE Publications.

Chaloupková, J., P. Šalamounová. 2004. *Postoje k manželství, rodičovství a k rolím v rodině v České republice*. Sociologické studie / Sociological Studies 04:7. Praha: SOÚ AV ČR.

Chesnais, J.-C. 1996. „Fertility, Family and Social Policy in Contemporary Western Europe.“ *Population and Development Review* 22 (4): 729–739.

Kamerman, S. B., A. J. Kahn. 1983. *Income Transfers for Families with Children: An Eight-Country Study*. Philadelphia: Temple University Press.

Kasza, G. J. 2002. „The Illusion of Welfare ‘Regimes’.“ *Journal of Social Policy* 31 (2): 271–287.

Kilkey, M. 2000. *Lone Mothers between Paid Work and Care: The Policy Regime in Twenty Countries*. Aldershot: Ashgate.

Kocourková, J. 2002. „Leave Arrangements and Childcare Services in Central Europe: Policies and Practices before and after the Transition.“ *Community, Work and Family* 5 (3): 301–318.

Kolorosova, J. 1995. „Czechoslovakia: One culture in two states.“ Pp. 102–121 in H. Moors, R. Palomba (eds.). *Population, Family, and Welfare. A Comparative Survey of European Attitudes. Vol. 1.* Oxford: Clarendon Press.

Korpi, W. 2000. „Faces of Inequality: Gender, Class and Patterns of Inequalities in Different Types of Welfare States.“ *Social Politics: Gender, State and Society* 7 (2): 127–191.

Kriegel, H. 2005. „Demographic Changes in Europe: Implications for Family Policy.“ [online]. Příspěvek přednesený Radě Evropy ve Štrasburku, 24.–25. 5. 2005. Dublin: Eurofond [cit. 23. 10. 2009]. Dostupné z: <www.eurofound.eu.int/docs/areas/populationandsociety/krieger050524>.

Leitner, S. 2003. „Varieties of Familialism. The Caring Function of the Family in Comparative Perspective.“ *European Societies* 5 (4): 353–75.

Lewis, J. 1992. „Gender and the Development of Welfare Regimes.“ *Journal of European Social Policy* 2 (3): 159–73.

Lewis, J. 1997. „Gender and Welfare Regimes: further Thoughts.“ *Social Politics* 4 (2): 160–177.

Loužek, M. 2003. *Populační ekonomie a její důsledky pro účinnost pronatalitních politik*. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky.

MacCallum, R., C. Widaman, K. F. Zhang, S. Hong. 1999. „Sample Size in Factor Analysis.“ *Psychological Methods* 4 (1): 84–89.

Manning, N. 2004. „Diversity and Change in Pre-Accession Central and Eastern Europe Since 1989.“ *Journal of European Social Policy* 14 (3): 211–232.

Mareš, P. 2000. „Non-take-up jako problém sociální kompetence.“ Pp. 71–82 in T. Sirovátka (ed.).*Česká sociální politika na prahu 21. století – Efektivnost, selhávání, legitimita*. Brno: Masarykova univerzita.

Matějková, B., J. Paloncyová. 2004. *Rodinná politika ve vybraných evropských zemích II.* Praha: VÚPSV.

McDonald, P. 2002. „Sustaining Fertility through Public Policy: The Range of Options.“ *Population* (57): 417–443.

MISSOC. 2004. „Social Protection in the Member States of the European Union, of the European Economic Area and in Switzerland – Situation on 1 May 2004.“ [online]. Brussels: Evropská komise – DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities [cit. 1. 11. 2010]. Dostupné z: <http://europa.eu.int/comm/employment_social/social_protection/missoc_tables_en.htm>.

Munková, G. et al. 2004. *Sociální politika v evropských zemích.* Praha: Karolinum.

Národní koncepce rodinné politiky. 2005. [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí [cit. 10. 11. 2010]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/2125/koncepce_rodina.pdf>.

Neyer, G. 2006. „Family Policies and Fertility in Europe: Fertility Policies at the Intersection of Gender Policies, Employment Policies and Care Policies.“ *MPIDR Working Paper WP 2006-010.* Rostock: Max Planck Institute for Demographic Research.

O'Connor, J. S. 1993. „Gender, Class and Citizenship in the Comparative Analysis of Welfare State Regimes: Theoretical and Methodological Issues." *British Journal of Sociology* 44 (3): 501–518.

Orloff, A. S. 1993. „Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States." *American Sociological Review* 58 (3): 303–328.

Pascall, G., J. Lewis. 2004. „Emerging Gender Regimes and Policies for Gender Equality in a Wider Europe." *Journal of European Social Policy* 33 (3): 373–94.

Pascall, G., N. Manning. 2000. „Gender and Social Policy: Comparing Welfare States in Central and Eastern Europe and the Former Soviet Union." *Journal of European Social Policy* 10 (3): 240–266.

Pierson, P. 2004. *Politics in Time. History, Institutions and Social Analysis*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.

Potůček, M. 1999. *Křižovatky české sociální reformy*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Potůček, M. 2004. „Accession and Social Policy: The Case of the Czech Republic." *Journal of European Social Policy* 14 (3): 253–266.

Powell, M., A. Barrientos. 2004. „Welfare Regimes and the Welfare Mix." *European Journal of Political Research* 43 (1): 83–105.

Pringle, K. 1998. *Children and Social Welfare in Europe*. Buckingham: Open University Press.

Přibyl, J. et al. 2003. *Mateřská a rodičovská dovolená*. Praha: GRADA Publishing.

Rabušic, L. 2001. *Kde ty všechny děti jsou?* Praha: Sociologické nakladatelství.

Robila, M. (ed.). 2004. *Families in Eastern Europe*. Oxford: Elsevier.

Rostgaard, T. 2004. „Family Support Policy in Central and Eastern Europe – A Decade and a Half of Transition." *Early Childhood and Family Policy Series N° 8*. Budapest: UNESCO.

Rudra, N. 2007. „Welfare States in Developing Countries: Unique or Universal?" *The Journal of Politics* 69 (2): 378–396.

Rys, V. 2001. „Transition Countries of Central Europe Entering the European Union: Some Social Protection Issues." *International Social Security Review* 54 (2–3): 177–189.

Sainsbury, D. 1996. *Gender, Equality, and Welfares States*. Cambridge: Cambridge University Press.

Saint-Arnaud, S., P. Bernard. 2003. „Convergence or Resilience? A Hierarchical Cluster Analysis of the Welfare Regimes in Advanced Countries." *Current Sociology* 51 (5): 499–527.

Saxonberg, S., T. Sirovátka. 2006. „Failing Family Policies in Post-communist Central Europe." *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice* 8 (2): 185–202.

Sengoku, M. 2004. „Emerging Eastern European Welfare States: A Variant of the ‚European' Welfare Model." [online]. Sapporo: Slavic Research Center [cit. 5. 11. 2009].

Dostupné z: <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no2_ses/3-2_Sengoku.pdf>.

Sirovátka, T. 2003. „Rodinné chování a rodinná politika v České republice." Pp. 37–59 in P. Mareš, T. Potočný (eds.). *Modernizace a česká rodina*. Brno: Masarykova univerzita.

Sirovátka, T., P. Mareš. 2003. „Rodina, sociální rizika a sociální politika." Pp. 108–128 in P. Mareš, T. Potočný (eds.). *Modernizace a česká rodina*. Brno: Masarykova univerzita.

Sirovátka, T., S. Saxonberg. 2006. „Seeking the Balance Between Work and Family After Communism." *Marriage and Family Review* 39 (3/4): 287–313.

Sirovátka, T., M. Wildmanová, A. Bubnová. 2000. „Česká rodina a sociální dávky." Pp. 53–69 in T. Sirovátka (ed.). *Česká sociální politika na prahu 21. století – Efektivnost, selhávání, legitimita*. Brno: Masarykova univerzita.

Sobotka, T. 2004. „Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe." [online]. Amsterdam: Dutch University Press [cit. 5. 11. 2009]. Dostupné z: <http://dissertations.ub.rug.nl/FILES/faculties/rw/2004/t.sobotka>.

Soukupová, E. 2006. *Podpora rodin s dětmi v Evropě. Srovnání balíčku finanční podpory adresované rodinám s dětmi v 16 zemích Evropy*. Diplomová práce. Praha: FF UK.

Szelewa, D., M. P. Polakowski. 2008. „Who Cares? Changing Patterns of Childcare in Central and Eastern Europe." *Journal of European Social Policy* 18 (2): 115–131.

Tomka, B. 2006. „East Central Europe and the European Social Policy Model: A Long Term View." *East European Quarterly* 40 (2): 135–159.

Tuček, M., V. Kuchařová. 2000. „Proměny rodiny v období transformace od totality k občanské společnosti jako výzva pro rodinnou politiku." [online]. *Rodina – zdroj lidského kapitálu Evropy ve 21. stol*. Sborník z česko-německo-rakouské konference. Brno: Národní centrum pro rodinu [cit. 1. 11. 2010]. Dostupné z: <http://www.rodiny.cz/ncpr/rod_stat/tis/sbornik_2000.htm>.

Večerník, J. (ed.). 1998. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989–1998*. Praha: Academia.

Večeřa, M. 1996. *Sociální stát – Východiska a přístupy*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Zeman, J. 2000. „Specifické rysy koncepce rodinné politiky Polska, Maďarska, Slovenska a České republiky – směřujeme i v této oblasti do EU?" [online]. *Rodina – zdroj lidského kapitálu Evropy ve 21. stol*. Sborník z česko-německo-rakouské konference. Brno: Národní centrum pro rodinu [cit. 1. 11. 2010]. Dostupné z: <http://www.rodiny.cz/ncpr/rod_stat/tis/sbornik_2000.htm>.

Informační portály českých a evropských institucí:

Česká správa sociálního zabezpečení, http://www.cssz.cz
Český statistický úřad, http://www.czso.cz
Eurostat, http://epp.eurostat.cec.eu.int
Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, http://www.mpsv.cz
Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR, http://www.employment.gov.sk
Štatistický úrad SR, http://www.statistics.sk
Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, http://www.vupsv.cz

Přílohy

Tabulka I – Seznam užitých modelových rodin a jejich vah

	Váhy			
	Prostý průměr	CZ 2001	Bradshaw and Finch 2002	Bradshaw/CZ
1 příjem ve výši 50 % průměrné mzdy				
1 rodič + 1 dítě ve věku < 3 roky	1	0,33	2	*4,0*
1 rodič + 1 dítě ve věku 7 let	1	0,96	2	*1,4*
Pár + 1 dítě ve věku 7 let	1	0,34	1	*1,9*
Pár + 2 děti ve věku 7 a 14 let	1	0,26	1	*2,5*
Pár + 3 děti ve věku 7, 14 a 17 let	1	0,06	1	*10,6*
1 příjem ve výši průměrné mzdy				
1 rodič + 1 dítě ve věku < 3 roky	1	0,22	2	*6,0*
1 rodič + 1 dítě ve věku 7 let	1	0,64	2	*2,1*
Pár + 1 dítě ve věku 7 let	1	0,45	2	*2,9*
Pár + 2 děti ve věku 7 a 14 let	1	0,34	3	*5,7*
Pár + 3 děti ve věku 7, 14 a 17 let	1	0,08	2	*16,2*
2 příjmy – jeden ve výši průměrné mzdy a druhý v poloviční výši				
Pár + 1 dítě ve věku 7 let	1	3,08	2	*0,4*
Pár + 2 děti ve věku 7 a 14 let	1	4,23	3	*0,5*
Pár + 3 děti ve věku 7, 14 a 17 let	1	0,72	2	*1,8*
2 příjmy – oba ve výši průměrné mzdy				
Pár + 1 dítě ve věku 7 let	1	3,22	1	*0,2*
Pár + 2 děti ve věku 7 a 14 let	1	4,42	1	*0,1*
Pár + 3 děti ve věku 7, 14 a 17 let	1	0,76	1	*0,9*
Rodina žijící ze sociální podpory				
1 rodič + 1 dítě ve věku < 3 roky	1	0,49	1	*1,3*
1 rodič + 1 dítě ve věku 7 let	1	0,23	1	*2,8*
Pár + 1 dítě ve věku 7 let	1	0,13	1	*5,1*
Pár + 2 děti ve věku 7 a 14 let	1	0,03	1	*25,9*
Pár + 3 děti ve věku 7, 14 a 17 let	1	0,00	0	*0,0*
Celkový počet modelových rodin	21	21	32	*1,0*

*Dle struktury čistých rodinných domácností s dětmi (ČR 2002); ČSÚ a vlastní výpočty.

Tabulka II – Popis obsahu analyzovaných položek CBP

Daň z příjmu = výše daně z příjmu + úlevy na dani a daňový bonus
Odvody na sociální zabezpečení = odvody na pojistném na sociální zabezpečení
Testované dávky = dávky odvíjející se od přítomnosti dětí v rodině závislé na příjmu rodiny
Netestované dávky = dávky odvíjející se od přítomnosti dětí v rodině nezávislé na příjmu rodiny
Čistý nájem = náklady na bydlení + příspěvky / dávky na bydlení
Místní daň = místní daň z nemovitosti apod.
Náklady na péči o dítě = náklady na celodenní péči o dítě ve věku 2,5 let, umístěném ve státním či obecním předškolním zařízení (jeslích)
Výživné = státem garantované výživné v případě, že povinovaný rodič výživné odmítá platit
Jiné = další dávky poskytované rodinám s dětmi, které nejsou přímo dávkami na dítě, ale svým vlivem ve výsledku plní tuto funkci

Tabulka III – Mateřská dovolená a peněžitá pomoc v mateřství k 1. 5. 2004

Kód	Země	Typ pojištění	Délka nároku v týdnech	Nahrazená část DVZ (%)	Daň	Výška daně odváděné z Ø mzdy (%)	Odvody na sociální pojištění	Výška pojistného odvedeného z PPM (%)
BE	Belgie	nemocenské	15	82 (75)	ano	26,60	ne	–
CZ	Česko	nemocenské	28	69	ne	–	–	–
DK	Dánsko	hrazeno z daní	18 (50)	100	ano	30,60	ano (jen na důchodové)	0,30
EE	Estonsko	nemocenské	20	100	ano	18,73	ne	–
FI	Finsko	nemocenské	18 (44)	70	ano	24,20	ano (jen na nemocenské)	1,50
FR	Francie	nemocenské	16 nebo 26	100	ano	13,10	ano	6,70
IE	Irsko	sociální	18	70	ne	–	–	–
IS	Island	nemocenské	13 (26)	80	ano	25,50	ano (jen na důchodové)	4,00
IT	Itálie	sociální	22	80	ano	18,60	ne	–
CY	Kypr	sociální	16	75	ne	–	–	–
LI	Lichtenštejnsko	nemocenské	20	80	ne	n.a.	ne	–
LT	Litva	nemocenské	18 (59)	100	ano	23,13	ne	–
LV	Lotyšsko	nemocenské	16	100	ne	–	–	–
LU	Lucembursko	nemocenské	16	100	ano	8,90	ano	10,65
HU	Maďarsko	sociální	24	70	ano	12,40	ano (jen na důchodové)	8,50
MT	Malta	sociální	13	611 EUR	ne	–	–	–
DE	Německo	nemocenské	14	100	ne	–	–	–
NL	Nizozemsko	nemocenské	16	100	ano	8,50	ano	38,20
NO	Norsko	nemocenské	38 nebo 48	100 nebo 80	ano	20,90	ano	7,80
PO	Polsko	nemocenské	16 nebo 18	100	ano	6,1	ano	26,96
PT	Portugalsko	sociální	17	100	ne	–	–	–
AT	Rakousko	nemocenské	16	100	ne	–	–	–
SK	Slovensko	nemocenské	28	55	ne	–	–	–
SI	Slovinsko	rodičovské	15 (52)	100	ano	11,31	ano	22,93
ES	Španělsko	sociální	16	100	ano	12,70	ano	6,35
SE	Švédsko	rodičovské	76	80	ano	24,00	ne	–
CH	Švýcarsko	nemocenské	16	80	ano	10,00	ano	11,00
UK	Velká Británie	všeobecné národní	26	90	ano	15,90	ano	9,40

Prameny: MISSOC (2004); OECD (2005 b); EUROSTAT (2005).

Zkratky: n.a. = údaj nedostupný; „–„= neaplikovatelné; DVZ = denní vyměřovací základ.

Poznámky:

Všechny údaje se vztahují k narození pouze jednoho dítěte, vícečetné porody nejsou zohledňovány.

Údaje o dani byly převzaty z databáze organizace EUROSTAT a vztahují se k roku 2004. Ostatní data pocházejí z publikace MISSOC "Social protection in European Countries, May 1st, 2004".

BE – Žena má nárok na 82% započitatelné mzdy po dobu prvních 30 dnů. Posléze na 75% maxima denní mzdy, resp. fixní dávku do konce 15. týdne. Existuje možnost prodloužení mateřské dovolené, ale příspěvek dosahuje pouze 75% maxima denní mzdy. Státní zaměstnanci mají v průběhu 15 týdnů nárok na 100% mzdy, OSVČ na fixní dávku nemocenské pouze po dobu 3 týdnů. Povolena redukce daně při nízkých příjmech.

CZ – Po překročení limitu započitatelného příjmu se započítává fixní částka plus 60% rozdílu denního započitatelného příjmu.

DK – 18 týdnů (4 před porodem a 14 po porodu) je vyhrazeno pouze matce. Oba rodiče mají pak nárok na dalších 32 týdnů MD hrazených v plné výši.

FI – 105 po sobě jdoucích dní (bez nedělí) je rezervováno matce. Kterýkoli z rodičů má poté nárok na dalších 158 dní placených ve stejné výši jako prvních 105 (opět bez nedělí).

FR – Délka placené mateřské dovolené je odstupňována podle pořadí narozených dětí. U prvních a druhých dětí v pořadí je délka dovolené stanovena na 16 týdnů, od třetího se nárok zvyšuje na 26 týdnů. V případě porodu dvojčat trvá placená dovolená 34 týdnů, u trojčat 46 týdnů.

IS – První tři měsíce jsou rezervovány pouze matce, další tři (hrazené ve stejné výši) si může vybrat kterýkoli z rodičů.

LT – Po skončení MD má kterýkoli z rodičů nárok na vyplácení příspěvku ve shodné výši do 1 roku věku dítěte.

PL – Délka placené mateřské dovolené je odstupňována podle pořadí narozených dětí. U prvních dětí v pořadí je délka dovolené stanovena na 16 týdnů, od druhého se nárok zvyšuje na 18 týdnů.

NO – Možnost vybrat si mateřskou dovolenou buď v délce 52 týdnů při 80% náhradě mzdy a nebo 42 týdnů při 100% náhradě mzdy. 4 týdny rezervované pouze otci (proto nepoužity při analýze).

SE – Rodiče mají nárok na 390 dnů pobírání příspěvku ve výši 80% platu a dalších 90 dnů pobírají univerzální plošnou dávku ve výši max. 20 €.

SI – Prvních 105 dní je rezervováno pouze matce. Oba z rodičů pak mají právo na dalších 260 dnů rodičovské dovolené hrazené ve stejné výši.

UK – Z 90% je nahrazován plat jen v prvních 6 týdnech mateřské dovolené. Po zbytek mateřské je poskytována částka v maximální výši 152 EUR či v 90% náhrady platu, pokud je tato částka nižší.

Tabulka IV – Vývoj finanční podpory rodin s dětmi v ČR v letech 1990–2004

Ukazatel	Měrná jednotka	Rok	Absolutně	Růst, pokles v % 1)
Přídavky na děti (měsíčně) – stav koncem období 3)	Kč	1990–1992	200–1720	x
		1993–1995	340–490	x
		1996	0–650	x
		1997	0–682	0,0–4,9
		1998	0–608	0,0–(-10,9)
		1999	0–720	0,0–18,4
		2000	0–740	0,0–2,8
		2001–2004	0–784	0,0–5,9
		2005 (1.1.)	0–797	0,0–1,7
Nemocenské – stav koncem období 4)	v % z denní mzdy (max. z Kč)	1990	70–90 (150)	0,0
		1991–1992	70–90 (180)	0,0 (20,0)
		1993	50–69 (190)	x
		1994–1998	50–69 (270)	0,0 (42,1)
		1999	50–69 (468)	0,0 (73,3)
		2000	50–69 (514)	0,0 (9,8)
		2001	50–69 (550)	0,0 (7,0)
		2002–2003	50–69 (606)	0,0 (10,2)
		2004	25–69 (606)	-50–0 (0,0)
Peněžitá pomoc v mateřství (placená mateřská dovolená) – stav koncem období 4)	v % z denní mzdy (max. z Kč)	1990	90 (150)	0,0
		1991–1992	90 (180)	0,0 (20,0)
		1993	67 (190)	x
		1994–1998	69 (270)	3,0 (42,1)
		1999	69 (468)	0,0 (73,3)
		2000	69 (514)	0,0 (9,8)
		2001	69 (550)	0,0 (7,0)
		2002–2004	69 (606)	0,0 (10,2)

Ukazatel	Měrná jednotka	Rok	Absolutně	Růst, pokles v % 1)
Rodičovský příspěvek (další volno k péči o dítě, měsíčně) – stav koncem období 5a)	Kč	1990	900	0
		1991–1992	1200	33,3
		1993	1360	13,3
		1994	1740	x
		1995	1848	6,2
		1996	2112	14,3
		1997	2222	5,2
		1998–1999	2343	5,4
		2000	2409	2,8
		2001–2003	2552	5,9
		2004	3573	40
		2005 (1.1.)	3635	1,7
Délka placené mateřské dovolené	počet týdnů	1990–2004	28	0
Další volno k péči o dítě (se soc. příspěvkem) 5b)	počet roků	1990–1994	3	0
		1995–2004	3–4	0,0–33,3

Pramen: VÚPSV – Vybrané sociální ukazatele 1990–2004.

Poznámky: 1) ve srovnání se stejným obdobím předchozího roku. 3) do roku 1992 podle počtu nezaopatřených dětí (1–4 děti, na každé další dítě 350 Kč); od roku 1993 do roku 1995 na každé dítě podle dosaženého věku; od roku 1996 degresivně v závislosti na výši příjmu rodiny (vyjádřeného v násobcích částek životního minima maximálně do jeho trojnásobku ve formě koeficientu částky životního minima). 4) do roku 1992 z čisté denní mzdy, poskytováno za pracovní dny; od roku 1993 z hrubé denní mzdy, poskytováno za kalendářní dny (stejná sazba platí i pro osoby samostatně výdělečně činné, z vyměřovacího základu pojistného); za prvé tři dny pracovní neschopnosti platí nižší z uvedených sazeb. 5a) od roku 1994 rodičovský příspěvek zahrnuje též dříve vyplácený státní vyrovnávací příspěvek; do roku 2003 se vyplácel tomu z rodičů, který z důvodu péče o dítě nepracoval, od roku 2004 tomu z rodičů, který o dítě pečuje (nově se umožňuje pracovat bez omezení výše příjmu), vyplácí se pevná částka bez ohledu na počet dětí, o které pečuje. 5b) délka nároku na další volno k péči o dítě je do 3 let věku dítěte, délka možného poskytování rodičovského příspěvku se od 4. Q 1995 prodlužuje do 4 let věku dítěte.

Abstrakt

Studie mapuje stav finanční podpory rodin s dětmi v České republice a dalších šestnácti evropských zemích v roce 2004. Jejím hlavním cílem je pomocí analýzy daňového a dávkového systému zjistit, jak si v oblasti finanční podpory rodin s dětmi stojí Česká republika v porovnání s ostatními evropskými zeměmi a kterým z těchto zemí je v současné chvíli svým pojetím této podpory nejpodobnější. Práce je rozdělena do dvou hlavních celků. Teoretická část studie se zabývá typologiemi sociálního státu a vztahem mezi sociodemografickými změnami ve společnosti a rodinnou politikou. Analytická část se pomocí metody modelových rodin, která umožňuje vypočíst, jak vysokou finanční výpomoc poskytuje stát čistým rodinným domácnostem různých příjmových úrovní a složení, snaží nalézt odpovědi na následující otázky: Které formy rodinného soužití jsou nejvíce podporovány? Dotuje český sociální systém spíše tradiční rodiny nebo upřednostňuje zaměstnanost matek? Jak si v porovnání s jinými státy Evropy stojí čeští samoživitelé? Je česká rodinná politika zaměřena na stejné typy rodin jako rodinná politika Slovenska? Sledují tyto dvě země stále podobnou linii? Klíčovým ukazatelem je hodnota rozdílu mezi čistým příjmem domácnosti bezdětného manželského páru a čistým příjmem čisté rodinné domácnosti s dětmi se shodným hrubým příjmem ze mzdy. Tato hodnota představuje balíček finanční podpory adresovaný specificky dětem v rodině a ve studii je označována jako CBP, z angl. Child Benefit Package. Kladná hodnota CBP znamená výhodu pro rodinu s dětmi, záporná vyšší příjem bezdětného páru. Do čistého příjmu jsou započteny daně, úlevy na daních, odvody na sociální pojištění, testované i netestované dávky na dítě, výdaje na bydlení, přídavky na bydlení, výdaje na celodenní péči o dítě, výživné a další rodině dostupné sociální dávky. Studie dále srovnává podporu vyplácenou v průběhu mateřské dovolené, analyzuje v krátkosti vliv CBP na motivaci rodičů vstoupit na trh práce, zabývá se mezní daňovou sazbou a poměry náhrady a zkoumá, zda CBP souvisí s vybranými sociálně-ekonomickými ukazateli.

Klíčová slova: rodina, sociální stát, rodinná politika, metoda modelových rodin, mezinárodní srovnání.
JEL klasifikace: I3 – Welfare and Poverty (I38 – Government Policy; Provision and Effects of Welfare Programs); J – Labor and Demographic Economics (J3 – Wages, Compensation, and Labor Costs).

Abstract

The book explores the structure and level of financial support addressed to families with children in the Czech Republic and 16 other European countries as of January 2004. Through analysis of tax-benefit system this study examines where the Czech Republic stands in respect of family support within the European context and assesses which European policy is most similar to the Czech model of financial family support. There are two main parts to the book. First one introduces the welfare state typologies and theories, and describes the relationship between socio-economic changes in the society and family policies. Second one uses the model family method to answer the following questions: Which kind of family composition benefits most from the state support? Does the Czech tax-benefit system prioritize the traditional male-breadwinner family or does it encourage the dual-earner model? What is the position of Czech lone-parent families in comparison to other European countries? Is the Czech family policy aimed at the same types of family as is the Slovakian family policy? Are these two countries still following the same trend in respect to the financial family support? The key indicator used in the study represents the difference between the net income of a childless couple and the net income of a family with children earning the same gross wage (accounting for all applicable taxes and benefits). This indicator is called Child Benefit Package (CBP) and it essentially measures the level of governmental support provided to families through transfer system to help bear the cost of childrearing. A positive CBP means a financial advantage for family with children; a negative one implies a higher income for the childless couple. Moreover, the publication compares the level of support provided during maternity leave across Europe, addresses shortly the effect of CBP on the motivation for parents to enter the labour market, examines the levels of marginal tax rates and replacement rates, and finally explores a connection between the value of CBP and selected socio-economic indicators.

Key words: family, welfare state, family policy, model family method, cross-national comparison.
JEL Classification:. I3 – Welfare and Poverty (I38 – Government Policy; Provision and Effects of Welfare Programs); J – Labor and Demographic Economics (J3 – Wages, Compensation, and Labor Costs).

Rejstřík

aktivní politika zaměstnanosti 19
Belgie
  v typologiích sociálního státu 17, 22
  a bezdětnost 24
  a mateřská dovolená 42, 43, 47–50, 125
  a podpora neúplných rodin 66, 68–69, 106
  a podpora rodin s dvěma a více dětmi 29, 62–63, 77
  a náhradové poměry 92
  a zaměstnanost žen 26
bezdětnost 24, 25, 26, 28, 39
Bradshaw, J. 7, 25, 27, 53, 55, 80–82, 92, 97, 100, 123
Child Benefit Package (CBP)
  definice 8, 54
  složení 58–61
  a neúplné rodiny 66–69, 75–77, 105–106
  a rodina dlouhodobě nezaměstnaných 55, 69–71, 74–75, 105
  a rodiny s dvěma a více dětmi 61–63, 65–66, 77–78
  a rodiny s nízkým příjmem 61–63, 71–75, 104
  a rodiny s průměrným příjmem 63–66, 71–73, 76
  vliv počtu dětí v domácnosti 77–78, 87
  vliv příjmu domácnosti 71–76, 87
  vliv složení domácnosti 76–77, 87
  klasifikace zemí 79, 81, 84–87
Česká republika
  v typologiích sociálního státu 21, 22
  a bezdětnost 24, 25
  a mateřská dovolená 37–38, 39, 40, 42, 43, 46, 49, 51,125
  a mezní daňová sazba 88, 90
  a náhradové poměry 92
  a podpora harmonizace rodiny a zaměstnání 73, 84
  a podpora neúplných rodin 66–69, 87, 105, 107, 108
  a podpora rodin nezaměstnaných rodičů 74, 105 107
  a porodnost 24, 102
  a systém daní a dávek 31–35, 60, 62
  a zaměstnanost žen 26,
  srovnání se Slovenskem 75, 84, 86, 108–109
Dánsko
  v typologiích sociálního státu 17, 22
  a bezdětnost 24
  a mateřská dovolená 41, 43, 46, 51, 125
  a mezní daňová sazba 88
  a náhradové poměry 88
  a podpora neúplných rodin 67, 68, 69
  a podpora rodin nezaměstnaných rodičů 71
  a sňatečnost 25
  a zaměstnanost žen 26, 99, 105
dávky sociálního zabezpečení v ČR *viz též* sociální dávky
  peněžitá pomoc v mateřství 31, 34, 37–51, 57, 58, 108, 110, 125, 127
  příspěvek na bydlení 30, 32, 33, 65, 68, 86, 87
  přídavek na dítě 29, 32, 33, 60, 65, 66, 69, 86, 87
  rodičovský příspěvek 29, 32, 33, 38, 59, 60, 67, 69, 86, 107, 108, 128
  sociální příplatek 29, 32, 65
Deacon, B. 20, 21, 111
defamilializace 16
dekomodifikace 13, 14, 15, 18, 19
Esping-Andersen, G. 8, 12–16, 18, 19, 20, 27, 51, 57, 66, 72, 81, 82, 111
Estonsko 43
familialismus 23

Finsko
v typologiích sociálního státu 17, 22
a bezdětnost 24
a mateřská dovolená 43, 47, 48, 50, 51, 125
a mezní daňová sazba 88, 90
a podpora neúplných rodin 67, 69
a zaměstnanost žen 26
Francie
v typologiích sociálního státu 17, 19, 21, 22
a mezní daňová sazba 90
a mateřská dovolená 40, 41, 43, 46, 51, 125
a náhradové poměry 92
a podpora neúplných rodin 69
a zaměstnanost žen 26
Gauthier, A. H. 7, 18, 19, 20, 102, 112
Giddens, A. 11
chudoba rodin s dětmi 15, 18, 20, 21, 25, 27, 28, 52, 53, 82, 93, 103, 104
Irsko
v typologiích sociálního státu 17, 22
a mateřská dovolená 40, 42, 43, 46–50, 125
a mezní daňová sazba 88, 90
a podpora neúplných rodin 66, 68, 69, 77, 105
a podpora rodin nezaměstnaných rodičů 71, 75, 105
a zaměstnanost žen 26, 99, 105
Island
a mateřská dovolená 37, 40, 47, 48, 50, 51, 125
a mezní daňová sazba 90
a náhradové poměry 90, 92
a podpora neúplných rodin 66, 68, 69
a zaměstnanost žen 99
Itálie
v typologiích sociálního státu 17, 19, 22
a mateřská dovolená 41,125
a mezní daňová sazba 90
a náhradové poměry 92
a podpora neúplných rodin 66, 67, 69, 77
a podpora rodin nezaměstnaných 69, 105
a zaměstnanost žen 26
Korpi, W. 16, 17
Kypr 42, 47, 48, 49, 50, 125
Litva 40, 46, 47, 48, 49, 50, 125
Lotyšsko 40, 42, 47, 48, 49, 50, 125
Lucembursko 22, 26, 29, 47, 48, 49, 50, 125
Maďarsko 21, 22, 47, 48, 50, 51, 125
mateřská dovolená 17, 22, 23, 27, 37–52, 55, 59, 125
McDonald, P. 7, 29, 30, 113
metoda modelových rodin 53–54, 110, 119, 121
mezní daňová sazba (AMTR) 9, 87, 89, 98, 99, 119
modelové rodiny
přehled 56, 123
a CBP 61–75
náhradový poměr (RR) 13, 42, 87, 88, 90–92, 101
Německo
v typologiích sociálního státu 17, 19, 21, 22
a bezdětnost 24
a mateřská dovolená 40, 41, 42, 46, 49, 125
a mezní daňová sazba 90
a náhradové poměry 92
a podpora neúplných rodin 68, 69, 71, 77
a zaměstnanost žen 26
neúplná rodina 18, 24, 25, 52, 75, 77, 80, 85, 87, 92, 103, 104
nezaměstnanost 21, 103, 104, 107
Nizozemsko
v typologiích sociálního státu 17, 19, 22
a bezdětnost 24

a mateřská dovolená 39, 43, 46, 47, 125
a podpora neúplných rodin 67, 68, 69, 77, 87
a mezní daňová sazba 88
a náhradové poměry 92
a zaměstnanost žen 24
Norsko
v typologiích sociálního státu 17, 19, 22
a mateřská dovolená 38–43, 45, 46, 125
a mezní daňová sazba 88
a náhradové poměry 90, 92
a podpora neúplných rodin 67, 68, 69
a podpora rodin nezaměstnaných 105, 106, 108
a zaměstnanost žen 26
mimomanželská plodnost 25
rodinná politika 51, 57, 59, 60, 73
a demografický vývoj 7, 8, 27–29, 102
a státní výdaje 96, 106
typologie 12, 15, 16, 18–21, 23, 72, 81
srovnání ČR a SR 108–110
Polsko 21, 22, 43, 49 , 125
porodnost 7, 24, 25, 27, 57, 93, 102, 106
Portugalsko 26, 49, 40, 42, 47–50, 66, 67, 71, 90, 92, 104, 105, 106
Rakousko
v typologiích sociálního státu 17, 19, 22
a mateřská dovolená 40, 42, 43, 47, 125
a mezní daňová sazba 90
a náhradové poměry 90, 92
a podpora neúplných rodin 61, 67, 69, 71, 77, 105, 106
refamilializace 23
samoživitelé 22, 28, 38, 52, 66–70, 76–77, 81, 88, 90, 91, 100, 101, 104–6
viz též neúplná rodina
Sirovátka, T. 17, 23, 29, 30, 53, 82, 103,
Slovensko
v typologiích sociálního státu 21, 22
a mateřská dovolená 40, 42, 46, 47, 48, 50, 51, 125
a mezní daňová sazba 88, 90
a náhradové poměry 90
a podpora neúplných rodin 66
a podpora rodin nezaměstnaných rodičů 74, 75
srovnání s rodinnou politikou ČR 63, 83, 85, 108, 109
Slovinsko 21, 22, 39, 40, 43, 47, 48, 50
sociální dávky
nezávislé na příjmu 58, 62–70, 86, 124
závislé na příjmu 58, 62–70, 124
v dlouhodobé nezaměstnanosti 13, 55, 69, 88, 92, 105, 106, 108
sociální politika 12–14, 17, 20, 92, 94
viz též sociální stát
sociální stát
definice 11, 14
typologie 12–20, 22, 82
sociální stratifikace 13, 14, 15
sociální vyloučení 21
Španělsko
v typologiích sociálního státu 21, 22
a mateřská dovolená 47–50, 125
a mezní daňová sazba 90
a náhradové poměry 90, 92
a podpora neúplných rodin 66, 67, 71
a zaměstnanost žen 26
Švédsko
v typologiích sociálního státu 14, 17, 19, 22
a mateřská dovolená 38–40, 42, 43, 45–51, 125
a mezní daňová sazba 88
a náhradové poměry 92
a podpora neúplných rodin 66, 69
teorie aktérů 19–21
teorie averze vůči riziku 7
teorie druhého demografického přechodu 7
teorie evoluční viz teorie industrializace
teorie postmateriálních hodnot 7

teorie racionální volby 7
teorie strukturně-funkcionalistická
viz teorie industrializace
teorie industrializace 19–20
tradiční rodina (male breadwinner model) 15, 22, 24, 51, 63, 72, 73, 82, 86, 90
typologie sociálních států
a teorie konvergence 20
a země střední a východní Evropy 19–23
typ konzervativní 14, 16, 18–19, 21, 22, 82, 85, 86
typ latinský (jihoevropský) 18, 19, 22,
typ liberální 14, 16, 18–19, 21, 22, 71, 82
typ postsocialistický 21–23,
typ sociálnědemokratický 14, 16, 19, 21, 22, 51
unemployment trap 88
univerzalismus 13, 14, 16, 19, 22, 23
Velká Británie
v typologiích sociálního státu 17, 18, 22
a bezdětnost 24
a mateřská dovolená 46–50, 125
a mezní daňová sazba 88
a náhradové poměry 92
a podpora domácností s nízkým příjmem 71, 85, 87
a podpora neúplných rodin 61, 69, 85, 87
welfare režim 11, 12, 14, 15, 18, 19
viz též sociální stát
zaměstnanost 8, 25, 53, 57, 99, 101, 119
a ženy 24–28, 92, 104
životní minimum 18, 31, 32, 33–34, 71, 87, 88, 92, 105
a zaměstnanost matek 101

Seznam tabulek a grafů

Tabulky

Tabulka 1: Charakteristiky welfare režimů 14
Tabulka 2: Vztah mezi modely sociálního pojištění a politikou ve vztahu k pohlaví a mezi třídní a genderovou nerovností (Korpi) 17
Tabulka 3: Modely sociálního státu a typy rodinné politiky 22
Tabulka 4: 21 typů modelových rodin 56
Tabulka 5: Pořadí zemí podle hodnoty CBP; prostý průměr; € ppp a % z Ø mzdy . . 79
Tabulka 6: Pořadí zemí podle hodnoty CBP; váženo dle odhadu struktury rodin ČR a dle Bradshawa; € ppp a % z průměrné mzdy 81

Grafy

Graf 1: Délka mateřské dovolené a výše náhrady předchozí mzdy 41
Graf 2: Délka mateřské dovolené a skutečná výše náhrady ušlé mzdy 43
Graf 3: Peněžitá pomoc v mateřství ve vybraných evropských zemích 44
Graf 4: Peněžitá pomoc v mateřství ve vybraných evropských zemích (bez Švédska a Norska) 45
Graf 5: Obnos vyplacený na PPM v průběhu mateřské dovolené 47
Graf 6: Nahrazený podíl průměrné hrubé mzdy 48
Graf 7: Průměrný skór. 50
Graf 8: Struktura CBP pro manželský pár se třemi dětmi a jedním příjmem ve výši 50 % průměrné měsíční mzdy (v € ppp). 62
Graf 9: Struktura CBP pro rodinu s dvěma příjmy ve výši průměrné mzdy v zemi a jedním dítětem ve věku 7 let 64
Graf 10: Struktura CBP pro rodinu s jedním příjmem ve výši průměrné mzdy v zemi a dvěma dětmi ve věku 7 a 14 let 65
Graf 11: Struktura CBP pro rodiče-samoživitele s jedním dítětem ve věku 2,5 roku a příjmem ve výši průměrné mzdy v zemi 67
Graf 12: Struktura CBP pro rodiče-samoživitele s jedním dítětem ve věku 2,5 roku a příjmem ve výši poloviny průměrné mzdy v zemi. . . 68
Graf 13: Struktura CBP pro rodiče-samoživitele s jedním dítětem ve věku 7 let a příjmem ve výši průměrné mzdy v zemi 70
Graf 14: Struktura CBP pro rodinu s jedním dítětem ve věku 7 let žijící pouze ze sociální podpory 70
Graf 15: Srovnání CBP podle výše příjmu v rodinách se dvěma dětmi ve školním věku (v % z průměrné hrubé měsíční mzdy v zemi) 72
Graf 16: Hodnota CBP pro rodiny s jedním průměrným příjmem, kde žena zůstává v domácnosti v porovnání s dvoupříjmovým modelem rodiny, kde žena pracuje na poloviční úvazek 73

Graf 17: Hodnota CBP pro rodiny se třemi dětmi ve věku 7, 14 a 17 let žijící ze sociální podpory v porovnání se stejně velkou rodinou, kde jeden z rodičů pracuje za polovinu průměrné mzdy v zemi 74
Graf 18: Srovnání podpory adresované úplným a neúplným rodinám (s jedním příjmem ve výši průměrné hrubé mzdy v zemi); CBP v % z průměrné měsíční mzdy 75
Graf 19: Hodnota podpory adresované samoživitelům v porovnání s úplnými rodinami s jedním průměrným příjmem 76
Graf 20: Nárůst hodnoty CBP s každým dalším dítětem v rodině (v %) 78
Graf 21: Profil průměrného CBP podle typů rodin a skupin zemí 84
Graf 22: Mezní daňová sazba při zvýšení výdělku z poloviny průměrné mzdy na průměrnou mzdu v zemi 89
Graf 23: Mezní daňová sazba při zvýšení výdělku rodiny z jednoho na dva příjmy (z jedné průměrné mzdy na jednu průměrnou mzdu a jednu polovinu průměrné mzdy v zemi) 89
Graf 24: Výše finanční podpory vyplácené rodinám s dětmi, kde rodiče jsou nezaměstnaní 91
Graf 25: Náhradový poměr pro rodinu s jedním příjmem ve výši poloviny průměrné mzdy v zemi 91
Graf 26: Výše CBP ve vztahu k HDP na jednoho obyvatele v € ppp 93
Graf 27: Výše CBP ve vztahu ke státním sociálním výdajům (v % HDP) 94
Graf 28: Výše CBP ve vztahu ke státním sociálním výdajům (€ ppp na 1 obyv.) 95
Graf 29: Výše CBP ve vztahu ke státním výdajům na rodinu (€ ppp na 1 obyv.) 96
Graf 30: Výše CBP ve vztahu k výdajům na rodiny (% z výdajů na seniory) 97
Graf 31: Výše CBP ve vztahu k průměrné mzdě v zemi 98
Graf 32: Vztah mezi mírou zaměstnanosti vdaných žen ve věku 25–49 let a průměrnou mezní daňovou sazbou příjmu domácnosti se dvěma dětmi, kde se zvýší příjem z jedné mzdy (průměrné) na dvě (jednu průměrnou a druhou ve výši poloviny průměrné mzdy v zemi) 99
Graf 33: Výše CBP ve vztahu k minimální mzdě 100
Graf 34: Vztah mezi zaměstnaností matek ve věku 25–49 let s jedním dítětem (v %) a poměrem mezi minimální sociální podporou a čistým příjmem z výdělku ve výši 50 % průměrné mzdy v zemi u samoživitelky s batoletem (v %; měřeno náhradovým poměrem) 101
Graf 35: Výše CBP (v % ze mzdy) ve vztahu k úhrnné plodnosti 102
Graf 36: Výše CBP pro neúplné rodiny (v % ze mzdy) ve vztahu k relativní dětské chudobě (v %) 103

Přílohy

Tabulka I Seznam užitých modelových rodin a jejich vah 121
Tabulka II Popis obsahu analyzovaných položek CBP 122
Tabulka III Mateřská dovolená a peněžitá pomoc v mateřství k 1. 5. 2004 123
Tabulka IV Vývoj finanční podpory rodin s dětmi v ČR v letech 1990–2004 125

Finanční podpora rodin s dětmi v České republice v evropském kontextu

Eva Mitchell

Redakce: Marta Svobodová
Jazyková korektura: Markéta Slezáková
Návrh obálky: Jaroslav Kašpar
Sazba: Jakub Kubů, Praha
Tisk a vazba: ERMAT Praha, s. r. o., Praha 4
Vydal: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
Jilská 1, 110 00 Praha 1
1. vydání
Praha 2010
Počet výtisků: 200

Distribuce:
Tiskové a ediční oddělení
Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i.
tel.: 222 221 761, fax: 222 220 143
e-mail: prodej@soc.cas.cz

„…Nestává se mi často, abych přijal text tak jednoznačně, jak se mi jeví práce Evy Mitchellové. Má všechny předpoklady, které má dobrý odborný text mít: společensky významné téma, dobrý teoretický základ opřený o promyšlenou rešerši relevantní literatury a rozsáhlou, profesionálně dobře zpracovanou analytickou část. …“

Prof. PhDr. Ivo Možný, CSc.

„…Zajímavost předkládané studie spočívá jednak v tom, že se jedná o komparativní studii finanční podpory rodin ve vybraných evropských státech, dále také ve skutečnosti, že jsou do širšího evropského kontextu zařazeny dva postkomunistické státy – Česká republika
a Slovensko – a v neposlední řadě také v použití profilových metod srovnávání a aplikaci metody modelových rodin na české prostředí. …“

PhDr. Anna Šťastná

„…Práce Mgr. Evy Mitchell Podpora rodin s dětmi v České republice a v evropském kontextu přináší vysoce informativní srovnávací rozbor naší domácí rodinné politiky na pozadí rodinných politik aplikovaných v řadě dalších zemí EU. Pečlivě zpracovaná studie prezentuje velké množství původních dat, propočtů a komparativních přehledů i zobecňu-jících závěrů. Bude užitečná nejen pro výzkumníky studující a analyzující rodinnou politikou z komparativního hlediska, ale i pro pracovníky z praxe zabývajícími se jejím koncipováním. …“

JUDr. Michal Illner (garant studie)

ISBN 978-80-7330-183-5

SOÚ
Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.